

Małgorzata Nermend

WOŁONTARIAT **MŁODZIEŻY** W LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCYM

Wolontariat młodzieży
w liceum ogólnokształcącym

UNIwersytet Szczeciński
ROZPRAWY I STUDIA T. (MCCCLIII) 1279

Małgorzata Nermend

Wolontariat młodzieży
w liceum ogólnokształcącym

Szczecin 2023

Rada Wydawnicza
Barbara Braid, Anna Cedro, Urszula Chęcińska,
Rafał Klóska, Maciej Kowalewski, Ewa Mazur-Wierzbicka, Jarosław Nadobnik,
Grzegorz Wejman, Renata Ziemińska, Magdalena Zioło,
Andrzej Skrendo – przewodniczący Rady Wydawniczej,
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzent
prof. dr hab. Anna Kanios UMCS Lublin

Redakcja językowa
Beata Gołkowska

Skład komputerowy
Iga Bańkowska

Korekta
Ewelina Piotrowska

Projekt okładki
Raraku.pl

Małgorzata Nermend ORCID: 0000-0003-3920-8282

Wersja elektroniczna publikacji dostępna na licencji CC BY-SA 4.0
po 12 miesiącach od daty wprowadzenia do obrotu

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2023

DOI 10.18276/978-83-7972-612-7

ISBN 978-83-7972-612-7 (online)

ISBN 978-83-7972-611-0 (print)

ISSN 0860-2751

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO

Wydanie I. Ark. wyd. 12,0. Ark. druk. 14,3. Format B5

Spis treści

Wprowadzenie	9
Rozdział I. Aktywność społeczna jako warunek rozwoju człowieka i społeczeństwa	15
1. Społeczny i wspólnotowy charakter człowieka.....	17
1.1. Personalistyczna wizja człowieka.....	18
1.2. Agatologiczny wymiar człowieczeństwa	22
1.3. Człowiek jako dynamiczny i aktywny podmiot.....	25
2. Prospołeczność jako wyznacznik zachowania obywatelskiego	30
2.1. Znaczenie ruchu obywatelskiego	31
2.2. Wolontariat podstawą ruchu obywatelskiego	39
3. Wolontariat w przestrzeni edukacyjnej.....	59
3.1. Wolontariat w procesie kształcenia	62
3.2. Wychowawcze walory wolontariatu	69
3.3. Źródła motywacji do działań wolontariackich	83
4. Obraz młodzieży XXI wieku	86
4.1. Wartości w życiu młodzieży.....	86
4.2. Czas wolny młodzieży	94
4.3. Misja edukacyjna liceum ogólnokształcącego	97
Rozdział II. Założenia metodologiczne badań własnych.....	103
1. Przedmiot, cele i problemy badawcze	103
2. Strategia i metody badań	105
3. Określenie próby badanej	106
4. Teren i organizacja badań	107
5. Charakterystyka grupy badanej.....	107

Rozdział III. Wolontariat młodzieży w liceum ogólnokształcącym – analiza wyników badań własnych	111
1. Inicjatywy wolontariackie podejmowane w liceach ogólnokształcących ..	111
1.1. Okres prowadzenia w liceum ogólnokształcącym działań wolontariackich	112
1.2. Formy organizacji wolontariatu w liceum ogólnokształcącym	113
1.3. Częstotliwość prowadzenia działań wolontariackich w liceum ogólnokształcącym	115
1.4. Obszary działalności, w których realizowany jest wolontariat w liceum ogólnokształcącym	117
1.5. Powody podejmowania działań wolontariackich	119
1.6. Miejsce podejmowania działań wolontariackich	121
1.7. Skala inicjowania działań przez nauczycieli	122
1.8. Doświadczenia nauczycieli związane z wolontariatem	124
Podsumowanie	125
2. Zaangażowanie młodzieży liceum ogólnokształcącego w wolontariat ...	127
2.1. Nastawienie prospołeczne młodzieży licealnej	128
2.2. Źródła informacji o idei wolontariatu i akcjach wśród młodzieży ..	144
2.3. Wymiar czasowy zaangażowania w wolontariat	148
2.4. Formy zaangażowania uczniów w wolontariat	153
2.5. Opinia innych uczniów o działalności wolontariuszy	155
Podsumowanie	159
3. Walory wolontariatu w opinii uczniów i nauczycieli	161
3.1. Wartości kształtowane w wolontariacie w opinii młodzieży i nauczycieli	162
3.2. Korzyści przypisywane wolontariatowi	169
3.3. Dostrzegane walory wolontariatu	177
Podsumowanie	179
4. Szanse i bariery w rozwoju wolontariatu w edukacji liceum ogólnokształcącego	181
4.1. Szanse na rozwój inicjatyw wolontariackich w liceum, zależne od organizacji życia szkolnego	182
4.2. Szanse na promowanie wolontariatu w liceum po stronie nauczycieli	185
4.3. Bariery spowodowane organizacją życia szkolnego	189
4.4. Bariery leżące po stronie młodzieży liceum ogólnokształcącego ...	192
4.5. Bariery leżące po stronie kadry pedagogicznej	195
Podsumowanie	197

Wnioski	201
Bibliografia	205
Spis tabel	221
Spis wykresów	223
Streszczenie	225
Summary	227

Wprowadzenie

Rzeczywistość stawia nowe wyzwania przed ludźmi, którzy muszą sprostać oczekiwaniom społecznym. Dotyczy to refleksyjnego działania, dokonywania mądrych wyborów, świadomego i odpowiedzialnego konstruowania własnej tożsamości i biografii¹. Wdrożenie do tych wyzwań to szczególne zadanie edukacji, ponieważ – jak zauważa Andrzej Radziejewicz-Winnicki, edukacja musi przygotować ludzi do korzystania z osiągnięć cywilizacyjnych, jak również przysposobić jednostkę do twórczego i czynnego uczestnictwa w życiu zbiorowym². Pojawia się więc potrzeba edukacji całościowej. W raporcie UNESCO dotyczącym strategii edukacji w latach 2014–2021 wskazuje się, że kształcenie przez całe życie powinno dotyczyć wszystkich placówek edukacyjnych. Nabywanie wiedzy, umiejętności czy kompetencji w koncepcji kształcenia ustawicznego nie powinno ograniczać się wyłącznie do zdobywania fundamentalnej wiedzy, lecz winno obejmować szeroki wachlarz możliwości nabywania nowych umiejętności i wiedzy w oparciu na kształceniu formalnym oraz winno wykraczać poza formalne ramy uczenia się³.

Jest to ważna kwestia, która została już poruszona we wcześniejszym raporcie⁴ Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacques'a Delorsa, opracowanym dla UNESCO, w którym przedstawiono propozycję edukacji koncentrującej się wokół aspektów kształcenia, będących dla jednostki filarami jej całościowej wiedzy⁵. Obecnie odchodzi się od edukacji tradycyjnej, czyli edukacji podającej, przekazującej i uniformizującej, a kładzie się

¹ J. Szempruch, *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.

² A. Radziejewicz-Winnicki, *Modernizacja niedostrzegalnych obszarów rodzimej edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.

³ I. Bokova, *World Education Forum 2015. Final report*, www.en.unesco.org (2.04.2016).

⁴ J. Delors, *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, UNESCO, Warszawa 1998.

⁵ Tamże, s. 85–98.

nacisk na indywidualny wysiłek ucznia, jego samorozwój i autokreację. Podkreśla się, że edukacja powinna być permanentna, wielowymiarowa, czyli obejmująca różne aspekty życia codziennego, jak również interaktywna, czyli ukierunkowana na indywidualny i integralny rozwój człowieka oraz społeczeństwa.

Wolontariat jest jedną z form edukacji pozaformalnej i całonocnej. Uczestnictwo w wolontariacie szkolnym stopniowo przygotowuje uczniów do uczestnictwa w życiu społecznym. Zakres i charakter działań w wolontariacie określa sama młodzież, mająca prawo mówienia za siebie i podejmowania decyzji odnośnie do własnych działań i zainteresowań. Działalność wolontariacka jest bardzo ważnym etapem w życiorysie młodego człowieka. Przejawia się chęcią aktywności, wykorzystaniem lub odkryciem posiadanych zdolności i umiejętności. Może stanowić pożyteczny sposób na spędzenie czasu wolnego, co jest szczególnie ważne dla dorastającej młodzieży. W okresie adolescencji kształtuje się przecież tożsamość człowieka, na którą ogromny wpływ wywiera grupa odniesienia. Kształtują się również ideały i przyszłe role życiowe⁶. Jest to również okres pytań: kim jestem, kim chcę być, co chcę robić oraz czas podejmowania samodzielnych decyzji i wyborów.

Młodzież, dzięki pracy na rzecz innych, zdobywa potrzebne doświadczenie, podnosi swoje kwalifikacje, poznaje nowe zagadnienia, a także rozwija swoje zdolności i umiejętności. Odkrywa świat, uczy się w nim funkcjonować, odnajduje własne potrzeby i potrzeby innych ludzi. Wszystkie te doświadczenia są szczególnie istotne dla młodych ludzi, którzy w niedługim czasie sami będą decydować o życiu zawodowym. Wolontariat uczy odpowiedzialności za powierzone zadania, kształtuje charakter i postawy społeczne, odgrywa ważną rolę w rozwoju osobowości jednostki⁷. Obserwowana tendencja do indywidualizmu sprawia, że szczególnego znaczenia nabierają takie kwestie, jak wspólnota, dialog czy współzależność.

Szkółą jest organizacją, na której spoczywa ogromna rola w procesie wychowawczym uczniów. Nauczyciele i wychowawcy wprowadzają młodzież w świat wartości, tradycji i przygotowują ich do podejmowania różnorodnych ról społecznych. Wiele działań wychowawczych musi być obligatoryjnie podejmowanych,

⁶ Z. Kroplewski, *Proces kształtowania się tożsamości siebie. Analizy psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Młodzież XXI wieku. Źródła wzrostu i kryzysów*, red. E. Jackowska, B. Kromolicka, Print Group Daniel Krzanowski, Szczecin 2010, s. 19.

⁷ A. Bejma, *Rola wolontariatu w społeczeństwie obywatelskim*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego*, red. K. Ostrowska-Wasilewska, A. Kola, Akapit, Toruń 2012, s. 29, 41.

ponieważ są one wpisane w podstawę programową⁸. W *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. 2012, poz. 977), w załączniku 4. czytamy:

w procesie kształcenia ogólnego szkoła na III i IV etapie edukacyjnym kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawczą, kreatywność, przedsiębiorczość, kulturę osobistą, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji (...).

Ponadto w podstawie programowej wzięto pod uwagę konieczność uczenia się przez całe życie i konieczność przygotowania młodzieży do podjęcia tej strategii:

(...) Strategia uczenia się przez całe życie wymaga podejmowania ważnych decyzji – poczynając od wyboru szkoły ponadpodstawowej, kierunku studiów lub konkretnej specjalizacji zawodowej, poprzez decyzje o wyborze miejsca pracy, sposobie podnoszenia oraz poszerzania swoich kwalifikacji, aż do ewentualnych decyzji o zmianie zawodu⁹.

Szkoła powinna uczyć więc współpracy z innymi w trakcie zajęć szkolnych i w różnych sytuacjach życiowych, przestrzegania reguł obowiązujących w społeczności uczniowskiej oraz w świecie dorosłych, zachowania się w stosunku do dorosłych i rówieśników, chętnego podejmowania pomocy, postaw tolerancji wobec osób innych narodowości i poszanowania dla ich kultury. Rolą szkoły jest także zainteresowanie młodzieży problematyką społeczną i zachęta do współdziałania w sprawach publicznych, angażowania się w działania podejmowane w środowisku lokalnym i uczestnictwa w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność. Jedną z form realizacji inicjatyw wychowawczych może być niewątpliwie wolontariat szkolny, o którym wyraźnie jest mowa w podstawie programowej

⁸ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. 2014, poz. 803).

⁹ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*, www.men.gov.pl (29.03.2016).

z dnia 14 lutego 2017 roku. W ustawie znajduje się zapis, że „zadaniem szkoły jest (...) zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat”. W podstawie programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie znajduje się wymóg, aby uczeń potrafił wyjaśnić ideę wolontariatu i umiał przedstawić formy działalności wolontariuszy, natomiast w podstawie programowej wychowania do życia w rodzinie pojawia się wymóg, aby uczeń brał udział w życiu społecznym poprzez wolontariat, stowarzyszenia, grupy nieformalne i aktywność indywidualną. Podstawa programowa przedmiotu etyka stawia przed uczniem zadanie zdobycia umiejętności objaśniania, czym jest szacunek, przyjaźń, życzliwość, altruizm, troska, bezinteresowność, wolontariat, koleżeństwo, wdzięczność, współczucie, empatia¹⁰.

Aby aktywizować młodzież do działania, przygotować ją do pokonywania wyzwań i uwrażliwiać na potrzeby innych i środowiska, podkreślić, jak ważny jest wolontariat, minister edukacji narodowej, Anna Zalewska, ogłosiła rok szkolny 2016/2017 Rokiem Wolontariatu¹¹. Na stronie Kuratorium Oświaty w Szczecinie opublikowano uzasadnienie dla tej decyzji:

Wolontariat szkolny rozwija kompetencje społeczne i interpersonalne uczniów, w tym szacunek do drugiego człowieka, uwrażliwia na potrzeby osób potrzebujących, empatię oraz aktywizuje współpracę z organizacjami pozarządowymi. Zatem promowanie idei wolontariatu oraz angażowanie się dzieci i młodzieży szkolnej w różnorodne projekty powinno odbywać się według określonych i przyjętych przez szkołę zasad. Chcemy, aby w szkołach i placówkach funkcjonował – na zasadach dobrowolności – organ (rada wolontariatu), który będzie koordynował działania w zakresie szkolnego wolontariatu.

Promuje się aktywność wolontariacką również dlatego, że świat, w którym przyszło żyć młodym ludziom, nieustannie stawia przed nimi nowe wyzwania. Rozwój cywilizacyjny, rozwój gospodarczy, rozwój nowych technologii sprawiają, że młodzież boryka się z różnorodnymi problemami. Dotyczą one m.in. odnalezienia swojego miejsca w świecie, społeczeństwie, znalezienia drogi życiowej i wytyczenia sobie celów, które nadałyby sens życiu.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2017, poz. 356).

¹¹ Ogłoszenie nt. Roku Wolontariatu, www.men.gov.pl (2.09.2016).

Powszechne dziś dążenia indywidualistyczne nie sprzyjają rozwijaniu takich wartości, jak pomoc drugiemu człowiekowi, troska czy okazanie komuś zrozumienia.

Zbyszko Melosik wskazuje na trudności, z jakimi boryka się młodzież w dzisiejszych czasach. Dotyczy to ich tożsamości, wolności, przy wyznaczanych im jednocześnie licznych zakazach, nakazach i ograniczeniach. Krytykuje on szkołę oraz rozwój edukacji szkolnej, twierdząc, że nie postępuje on w kierunku konstruktywnego wykorzystania kultury wysokiej i popularnej do kształtowania tożsamości młodzieży, ale stanowi obecnie „neoliberalną maszynką do testowania i sortowania młodych ludzi”. Wskazuje na fakt, że ignoruje się główny cel nauczania szkolnego, jakim jest kształtowanie tożsamości czy osobowości¹², co może dokonywać się poprzez zaangażowanie młodzieży w uczestnictwo społeczne.

Społeczne uczestnictwo, jak zaznacza Agnieszka Naumiuk, jest procesem pozwalającym na nabycie nowych umiejętności praktycznych, potrzebnych do wykonywania zadań społecznych, takich jak np.: organizacja pracy, upowszechnianie informacji, motywowanie ludzi, rozumienie specyfiki sektora, w którym oni pracują. Praca społeczna, jak podkreśla autorka, ma również istotny wpływ na kształtowanie wartości i postaw, co jest szczególnie ważne z perspektywy zadań wychowawczych¹³. Dla młodzieży szkolnej uczestnictwem w społeczeństwie może być podjęcie aktywności wolontariackiej, realizowanej obecnie w szkołach podstawowych, ponadpodstawowych, a niegdyś również w gimnazjalnych i szkołach ponadgimnazjalnych, stanowiącej element edukacji nieformalnej.

W Europie kładzie się duży nacisk na edukację społeczną. W wielu europejskich szkołach jest ona rozumiana jako działalność wolontariatu. Jest on popularny m.in. w takich krajach, jak: Austria, Cypr, Finlandia, Francja, Grecja, Holandia, Irlandia, Łotwa, Niemcy, Norwegia, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Węgry i Wielka Brytania. W wymienionych krajach dostrzeżono korzyści z wolontariatu szkolnego, dlatego uczniowie dostają poświadczenie uczestnictwie w tego rodzaju działalności. We Francji, Norwegii czy Wielkiej Brytanii istnieją systemy walidacji, pozwalające na uznawanie zdobytych kompetencji poza formalnym systemem edukacji w postaci wydawanych świadectw bądź dyplomów¹⁴.

¹² Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.

¹³ A. Naumiuk, *Edukacja – Partycypacja – Zmiana w doświadczeniach i wyobrażeniach działaczy lokalnych (animatorów społecznych)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.

¹⁴ A. Smoczyńska, M. Górowska-Fells, B. Kosakowska, B. Płatos, *Uznawanie wolontariatu w systemach edukacji formalnej w Europie*, www.eurydice.org.pl (28.07.2017).

Mimo iż wolontariat nie jest wprowadzony jako element edukacji formalnej, istnieje szereg regulacji prawnych pozwalających na uznawanie działalności wolontariackiej i zdobytych w jej wyniku osiągnięć. Wydawane są np. suplementy do świadectw szkolnych (Niemcy) czy dodatkowe punkty lub wpisy na świadectwie (Finlandia, Polska) albo książeczki umiejętności (Francja).

Również w Polsce coraz więcej szkół oferuje i zachęca uczniów do udziału w wolontariacie szkolnym. Pojawiają się klasy o profilach wolontariackich lub działają w nich Szkolne Koła Wolontariatu¹⁵. Wolontariat jest także nieodłączną częścią matury międzynarodowej w klasach IB, których uczniowie zobowiązani są do realizacji w ciągu dwóch lat, 150 godzin aktywności w programie CAS (Creativity, Action, Service) na rzecz środowiska¹⁶. Założeniem tego programu jest rozwój własny ucznia i przygotowanie go do aktywnego funkcjonowania w społeczeństwie oraz pracy na rzecz ludzi potrzebujących¹⁷.

W literaturze przedmiotu, choć wiele miejsca poświęca się wolontariatowi, niewiele podejmuje się badań dotyczących wolontariatu szkolnego, a zwłaszcza jego edukacyjnego znaczenia¹⁸. Zasadne wydaje się więc zbadanie nastawienia do wolontariatu nauczycieli i młodzieży znajdującej się u progu dorosłości. W Polsce uczestnictwo w wolontariacie jest na niskim poziomie. Ważna jest więc aktywizacja młodzieży i wzmacnianie w niej postaw prospołecznych. Jedną z korzyści takiego działania może być kształtowanie kompetencji społecznych, obywatelskich i edukacyjnych młodzieży. Niniejsze opracowanie jest próbą podjęcia zarówno rozważań teoretycznych na temat problematyki wolontariatu, jak i badań wolontariatu w liceach ogólnokształcących w Szczecinie. W niniejszej monografii starano się ukazać, że wolontariat może wspierać edukację poprzez uczenie się w różnych aspektach. Wzmacnia przy tym rozwój indywidualny, społeczny i zawodowy. Do efektów uczenia się należą wiedza, umiejętności i kompetencje społeczne, jakie można pozyskać poprzez uczestnictwo w wolontariacie. Wolontariat jest formą edukacji pozaformalnej i całościowej, stąd podjęto próbę badań nad działalnością wolontariacką w szkołach licealnych. Zagadnienie to wydaje się niezmiernie istotne i aktualne, a więc warto pogłębić analizy i refleksji.

¹⁵ *Wykaz szkolnych kół wolontariatu w szkołach w Szczecinie*, www.polites.org.pl (5.07.2019).

¹⁶ *Klasy IB*, www.mlodziwzwp.pl (14.10.2016).

¹⁷ *Matura międzynarodowa*, www.nazaretanki.edu.pl (20.02.2017).

¹⁸ A. Graczyk-Osowska, E. Putresza, *Działalność szkolnych klubów wolontariusza*, www.docplayer.pl (28.01.2017).

Rozdział I

Aktywność społeczna jako warunek rozwoju człowieka i społeczeństwa

Współcześnie obserwuje się rozwój sektora pozarządowego, ukierunkowanego na pomoc i rozwiązywanie problemów innych ludzi, którego siłą są osoby aktywnie działające w służbie drugiemu człowiekowi jako wolontariusze. Obecne oblicze wolontariatu różni się od filantropii czy dobroczynności. Wolontariat pełni bardzo ważną rolę w społeczeństwie, podobnie jak wolontariusze¹, którzy dzięki pracy społecznej poznają nowe, często nieznane im dotąd wartości, wzbogacają swoją wiedzę, umiejętności i kompetencje. Nabywają wrażliwości pomagającej im kształtować swoją osobowość poprzez osobisty i naturalny kontakt z drugim człowiekiem (i nie tylko). Dzięki uczestnictwu w akcjach społecznych uczą się zasad współżycia między ludźmi, kształtują swój światopogląd, zdobywają podstawową wiedzę o otaczającym ich świecie. W wyniku podejmowanych inicjatyw podlegają procesowi uspołeczniania oraz mają realny wpływ na kształt życia społeczności, do której należą.

Wolontariat wpisuje się w myśl personalistyczną i stawia w centrum osobę, wskazując na jej niepowtarzalność i konieczność własnego rozwoju oraz doskonalenia się. Poprzez podejmowane inicjatywy wydobywa „siły ludzkie”, które pozwalają stawać się dojrzałą osobowością oraz dokonywać zmian społecznych.

Józef Tischner pisał, że człowieka tworzą wartości i dobro, które daje drugiej osobie. Praca z człowiekiem i nad człowiekiem składa się na wychowanie. Centralnym miejscem w procesie wychowania, jak pisała Helena Radlińska, jest środowisko, które oddziałuje na człowieka. Niezmiernie ważną rolę odgrywa tu

¹ B. Kromolicka, *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.

system edukacyjny. Powinien on opierać się na wartościowym nauczaniu i kształceniu myślenia. Praca dla innych uczy, kształtuje i rozwija postawy moralne i prospołeczne.

W Polsce, tak jak w innych krajach Europy, kładzie się obecnie duży nacisk na edukację społeczną. Wolontariat jest wyrazem świadomego obywatelstwa, przynosi korzyści społeczeństwu i państwu, pomaga w tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego, które daje możliwości rozwiązywania konfliktów i sprzyja rozwojowi postaw obywatelskich. Wolontariat stanowi sferę wolności w działaniu, samorozwoju, autonomii i przynosi możliwość współdecydowania w sprawach wspólnych. Zrzesza chętnych do pomocy innym, zarówno przez instytucje formalne, jak i podmioty niesformalizowane.

Państwo obywatelskie stanowi istotny element funkcjonalny życia publicznego. Jego obywatele inicjują i realizują w sposób samodzielny zadania, przejawiają postawę dążenia do dobra wspólnego całej społeczności, podejmują też istotne decyzje. Osoby te wykazują się gotowością do przyjęcia odpowiedzialności za innych i udzielenia wsparcia wszystkim członkom społeczeństwa, poświęcając się w imię dobra wspólnego. Aktywność i zaangażowanie Polaków, jak pokazują badania prowadzone na przestrzeni lat, wciąż się zwiększa. W Polsce rola społeczeństwa obywatelskiego została zauważona i doceniona. Wprowadzono nowe ustawy, w tym również o organizacjach pozarządowych. Szczególnie ważna jest tu *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*.

Sektor organizacji pozarządowych jest zróżnicowany, a należące do niego podmioty mogą działać w rozmaitych formach. Takim podmiotem są organizacje wolontariackie, których działania są realizowane przez wolontariuszy. Działalność wolontariacka jest jedną z ważniejszych form aktywności, umożliwiającą rozwój sektora organizacji pozarządowych.

Wolontariat jest aktywnością pomocową, wyrażającą świadome obywatelstwo, przynoszącą korzyści zarówno państwu, jak i społeczeństwu. Korzyści te wynikają z postawienia w centrum zainteresowania człowieka. Wyjątkowość wolontariatu przejawia się w tym, że jest to praca, za którą nie otrzymuje się uposażenia. Jest świadomym, dobrowolnym działaniem na rzecz innych lub całego społeczeństwa. Wolontariat pozwala na kształtowanie humanistycznej postawy wobec problemów rzeczywistości społecznej. Przyjęcie jej jest ważne dla człowieka i całego społeczeństwa, gdyż umożliwia jednostce samorealizację, spełnienie, nabycie nowych umiejętności, kompetencji i wiedzy, a społeczeństwo dzięki takiej postawie obywateli może się rozwijać.

Wolontariat pełni wiele funkcji społecznych i autokreacyjnych, związanych z pedagogiką, metodami uczenia się poprzez doświadczenie i samowychowanie. Działania wolontariackie pozwalają zmienić świadomość edukacyjną społeczeństwa i ukazują różne jego funkcje. Wolontariat, jak pisze Barbara Kromolicka, ma wiele walorów edukacyjnych² oraz jest jedną z form kształcenia przez całe życie.

W edukacji szkolnej dostrzeżono ważną rolę wolontariatu, wprowadzając go na stałe jako zajęcia dla chętnych uczniów, gdyż umożliwia rozwój młodzieży, poszerza wiedzę, umiejętności i kompetencje, kształtuje osobowość, postawy prospołeczne, przygotowuje do bycia członkiem społeczeństwa obywatelskiego, a także wpływa na wyznawane wartości i kształtuje tożsamość młodzieży. Wolontariat jest również szansą na poznanie nowych zawodów i odbycie praktyki, co stanowi ważny element preorientacji zawodowej, zwłaszcza w liceum ogólnokształcącym. Wolontariat może być świadomym narzędziem wychowawczym dla nauczycieli, gdyż poprzez aktywne uczestnictwo, obserwowanie i naśladownictwo pozwala kształtować osobowość młodzieży. Ważna jest przy tym postawa nauczyciela, który powinien zachęcić i odpowiednio zmotywować młodzież do uczestnictwa w wolontariacie, zwłaszcza w tak trudnym dla nich wieku dojrzewania, obciążenia nauką, kiedy ich czas wolny jest mocno ograniczony. Wolontariat w liceum ogólnokształcącym jest więc działaniem pożądanym ze względu na jego edukacyjny wymiar dla młodzieży i wartości, jakie ukazuje.

1. Społeczny i wspólnotowy charakter człowieka

Pedagogika personalistyczna w sposób szczególny traktuje koncepcję człowieka, gdyż człowiek jest istotą bytowo zróżnicowaną, stanowi połączenie elementów materialnych (ciało) i pozamaterialnych (dusza). Na naturę człowieka składają się dwa poziomy bytowe: życie biologiczno-wegetatywne i życie psychiczno-duchowe. Pierwszy poziom włącza człowieka w widzialny świat materialny, drugi zaś sprawia, że człowiek wykracza poza ten świat. Ze współzależności tych poziomów wyłania się materialne i niematerialne działanie człowieka. Współcześnie pomija się wymiar osobowy człowieka, a koncentruje się na podejściu do człowieka jako do jednostki. Niesie za sobą poważne konsekwencje dla życia społecznego, ponieważ prowadzi niejako do sztucznego przeciwstawiania się

² B. Kromolicka, *Wolontariat nadzieją na lepsze jutro*, w: *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003.

jednostki społeczeństwu. Tymczasem przy ujęciu człowieka jako osoby, społeczeństwo staje się niezbędnym środowiskiem do jego pełnego rozwoju i jednocześnie warunkiem, aby rozwój mógł następować. Mówiąc o istnieniu i rozwoju człowieka jako osoby, należy zwrócić uwagę na specyficzne i osobowe wymiary jego istnienia, takie jak rozumność, wolność i dialogiczność istnienia ludzkiego. Rozwój człowieka jest podstawową cechą życia, pozwala mu coraz pełniej wyrażać swoją istotę. Wychowanie według personalizmu stanowią sposoby i procesy, które istocie ludzkiej pozwalają odnaleźć się w społeczeństwie.

W personalizmie wyłania się niepowtarzalność i indywidualność osoby oraz społeczny charakter człowieka. W tym kontekście zasadne jest poczynienie rozważań nad wolontariatem młodzieży, tematem mocno osadzonym jest w myśli personalistycznej, wskazującym z jednej strony na strukturę pojedynczości osoby, z drugiej zaś strony podkreślającym bycie dla, a także zmienianie się i doskonalenie, co zakłada egzystowanie w historii i w społeczności, a więc życie we wspólnocie³. Na tę ważną kwestię zwracają uwagę Józef Tischner oraz Helena Radlińska, przedstawiając istotę człowieka w działaniu, a także wskazując na jego rozwój i ważną rolę, jaką odgrywa w społeczeństwie.

1.1. Personalistyczna wizja człowieka

Afirmowanie zdolności osoby do miłości oraz samoświadomości, jako podstawa do powstania aktów rozumnych i wolnych, jest elementem konstytutywnym personalizmu. Człowiek jako osoba ma niepowtarzalne i nadrzędne walory, cechuje go „ontologiczna dwupłaszczyznowość”, będąca jednością dwóch bytów: materialnego i duchowego. Tworzą one psychofizyczną i substancjalną jedność, spełniając się i integrując w czynie. W wymiarze społecznym człowiek jako osoba jest członkiem społeczności oraz istotą społeczną, która z natury jest relacyjna. Człowiek może się stać osobą wówczas, gdy uczestniczy w życiu innych ludzi, angażuje się dla innych, obdarza ich sobą, jest dla nich kimś⁴. Każdy podmiot, który jest zaangażowany w proces socjalizacji, kształcenia i wychowania jako

³ M. Nowak, *Pedagogika personalistyczna*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 239–242.

⁴ B. Śliwerski, *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013; por. W. Szewczyk, *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 1993.

osoba, znajduje się w centrum zainteresowania personalizmu, nie tylko jako kierunku we współczesnej filozofii, lecz także nurtu w naukach o wychowaniu⁵.

Korzeni personalizmu można doszukać się w filozofii średniowiecza, jednak pełny rozwój osiągnął on dopiero w XX wieku. Nazwa personalizm pochodzi od łacińskiego słowa *persona* – „osoba” i oznacza każdą doktrynę przypisującą osobie ważne miejsce w rzeczywistości⁶. Personalizm miał znakomitych prekursorów, takich jak Kant czy Kierkegaard, ale też zajmowało się nim wiele innych wybitnych postaci, m.in.: Jaques Maritain, Emmanuel Mounier⁷, Luigi Stefanini, Karol Wojtyła, Edmund Husserl, Romano Guardini czy Józef Tischner⁷. Personalizm jest filozofią realistyczną, której wizja świata jest ontologiczna lub metafizyczna. Konstatuje, że świat istnieje i otacza człowieka, a nie jest wymysłem jego umysłu. Świat ma swoją zawartość, opiera się na wewnętrznych i obiektywnych prawach. Przyjmując takie założenia, personalizm mocno koncentruje się na pewnej części rzeczywistości, którą jest osoba. Zakłada, że człowiek jest zdolny do poznania prawdy. Prawda ta jednocześnie go przekracza, mimo że człowiek posiada umiejętności umysłowe, a jego dociekania zmierzają do poznania prawdy, gdyż wynika to z ograniczeń ludzkiego rozumu. Osoba jest nie tylko rozumna, lecz także wolna, dzięki czemu ma możliwość wchodzenia w reakcje z rzeczywistością.

W personalizmie się podkreśla, że człowiek dzięki inteligencji poznaje świat, a dzięki wolności może wchodzić z nim w interakcje. Dzięki wolności może sam o sobie decydować i poprzez działanie nadawać kierunek swojemu rozwojowi i losowi. Osoba to rzeczywistość substancjonalna. Istnieje bowiem jakieś „ja”, substancja, która w swojej istocie trwa niezmienną i pozwala tworzyć, budować tożsamość i ciągłość jako osoba. Personalizm zakłada, że istnieje jakaś ludzka natura, tzn. mimo różnorodności kultur i okresów historycznych odznacza się ona czymś wyjątkowym, cechuje ją określona i specyficzna istota, sposób bycia i właściwości, które czynią człowieka bytem zdumiewającym i zagadkowym, nazwanym kobietą i mężczyzną.

W każdym człowieku istnieje wymiar etyczny, który w obliczu wyboru między dobrem a złem, ujawnia się, stanowi również świadomość człowieka, dzięki której człowiek zaczyna rozumieć, że jeśli wybierze dobro, postąpi słusznie, a jeśli zło – sam stanie się zły. Inną równie ważną cechą towarzyszącą człowiekowi jest wymiar

⁵ B. Śliwowski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.

⁶ F. Adamski, *Personalizm – chrześcijański nurt myślenia o człowieku i wychowaniu*, w: *Wychowanie osobowe*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2011.

⁷ J.M. Burgos, *Personalizm*, Wydawnictwo Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2010.

religijny, wynikający z jego duchowej natury. Człowiek szuka bytu, na którym opiera się natura, która go otacza oraz jego własna osoba⁸.

Personalizm jest filozofią wielopłaszczyznową, powstałą z potrzeby ponownego podjęcia rozważań o człowieku i jego wartości na tle ówczesnych problemów⁹. Filozofia ta początkowo skupiała się na osobie ludzkiej, później kształtowano pojęcia i spójną doktrynę. Personalizm ma wpływ na wszystkie doktryny życia, zarówno kulturowego, społecznego, jak i politycznego (miał wpływ na zapisy w *Deklaracji praw człowieka*¹⁰). Można go rozumieć w sensie wąskim i szerokim. W sensie wąskim jest rozumiany jako filozofia, której teoretycznym centrum jest osoba i związane z nią najistotniejsze znaczenia i wartości, które poddawane są analizie i wyjaśnieniu. W sensie szerokim zaś określa nie tyle filozofię, co światopogląd o charakterze doktrynalnym lub naukowym i dotyczy postaw o charakterze moralnym, praktycznym i społeczno-politycznym¹¹.

W wymiarze edukacyjnym w personalizmie podkreślana jest niepowtarzalność osoby, jej prawa do decydowania o sobie, możliwości wyboru własnej drogi rozwoju i doskonalenia osobowego przy wykorzystaniu jednocześnie różnorodnych form kształcenia i wychowania. Szczególnie podkreśla się tu godność i wolność osoby, przeciwstawiając sterowanie wychowaniem i manipulowaniem treściami kształcenia i wychowania zinstrumentalizowaniu i zmonopolizowaniu, co nie oznacza, że proces wychowania nie powinien być ukierunkowywany. Kierowanie to powinno być jednak zwrócone na wartości i wspierane przez rodzinę, szkołę, Kościół, stowarzyszenia i związki młodzieżowe, środki masowego przekazu oraz normy społeczno-prawne. Pytając o człowieka i jego miejsce w porządku bytów stworzonych, wyłania się odpowiedź stanowiąca o dwuwymiarowości egzystencji człowieka. Osoba posiada wartość *in se*, czyli wartość ontologiczną. Oznacza to, że każdy człowiek jest osobą posiadającą swoją godność i wartość daną mu z natury. Osoba ludzka jest wartością najwyższą, posiadającą wartość *per se*, czyli mającą własny cel, którym jest doskonalenie się. Doskonalenie to polegać powinno na zwróceniu się ku dobru i osiągnięciu coraz wyższego stopnia uczestniczenia w nim. Skierowanie ku dobru jest wyzwaniem dla osoby, gdyż wymaga od niej samodoskonalenia oraz upodobnienia się do Dobra,

⁸ Tamże, s. 151–171.

⁹ E. Mounier, *Co to jest personalizm?*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa 1960.

¹⁰ J. Popek, *O personalistach, personalizmie i systemie filozoficznym*, „Czasopismo Filozoficzne” 2011, nr 7, s. 130–134.

¹¹ J.M. Burgos, *Personalizm*, dz. cyt., s. 10.

Prawdy i Piękna. Moralnym obowiązkiem osoby jest dążenie do doskonałości i wynika to ze świadomej potrzeby dążenia do doskonałego trwania, przekraczającego bariery czasu i przestrzeni¹².

Wyłania się w tym miejscu problem pedagogiczny, a mianowicie, na ile się jest osobą, a na ile osobowością? Istotą procesu wychowania jest bowiem dążenie do doskonałości, umiejętne kształtowanie procesu własnego doskonalenia, poprzez który stajemy się dojrzałą osobowością. Osoba ludzka dąży do własnego rozwoju, który jest procesem długotrwałym, a wspomagają go różne ośrodki i instytucje kształcenia i wychowania. Te instytucje pełnią rolę pośrednika w wychowaniu, pośrednika kultury „wychowującej”, są środkiem, a nie celem wychowania. Celem jest osiągnięcie możliwie jak najwyższego poziomu rozwoju osobowego człowieka. Wychowanie zatem oznacza kształtowanie osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego, ale jednocześnie, dla dobra społeczności, w której osoba żyje i z dorobku której korzysta. Proces ten zachodzi poprzez harmonijny rozwój cech fizycznych intelektualnych i moralnych¹³. Wychowawca pełni w tym procesie rolę pomocniczą, wskazuje na wartości i dorobek społeczności, wydobywając z nich potencjał wychowawczy. Istotne jest stwarzanie korzystnych warunków i umożliwienie aktywnego uczestnictwa dla doskonalenia się osoby. Aktywne uczestnictwo spowoduje, że wartości mogą stać się „jego własnością”, wzbogacić wnętrze i ukształtować umiejętność wyboru dobra, a także jego tworzenie. Wychowanie personalistyczne jest wychowaniem do wolności. Wolność ta polega na zdolności wyboru dobra i jego realizacji jako środka do doskonalenia osobowego¹⁴.

Osoba ludzka w personalizmie może przejawiać się jako byt osobowy i jako byt społeczny. Osoba ludzka jest bytem dynamicznym, który rozwija się powoli, dochodząc do doskonałości spełniając się poprzez aktualizację swoich potencjalności. Drugi wymiar bytu ma charakter społeczny. Społeczność jest dla rozwoju człowieka elementem koniecznym, gdyż bez niej, czyli bez narodu, państwa i innych zbiorowości rozwój osoby i spełnienie się nie dokonają się w pełni. Człowiek może rozwijać się tylko poprzez kontakt z rodziną, znajomymi i innymi grupami¹⁵. Charakter społeczny działań i relacji z innymi ludźmi powinien prowadzić do wychowania. Wychowanie jest wychowaniem do bycia osobą. Osobą zaś

¹² F. Adamski, *Personalizm...*, dz. cyt., s. 14.

¹³ Tamże, s. 15–16.

¹⁴ Tamże, s. 14–16.

¹⁵ M.A. Krąpiec, *Człowiek bytem osobowym*, w: *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 18–19.

człowiek się staje wtedy, gdy otwiera się na Dobro, Prawdę i Piękno¹⁶. Wychowanie osobowe oznacza spotkanie osób, mistrza i ucznia, podczas którego mistrz ukazuje wartości uczniowi, dzięki czemu staje się on człowiekiem, bez względu na wyznanie czy poglądy polityczne. Jest to naśladowanie osobowych wzorców, których programem jest samo życie¹⁷.

Personalizm jako filozoficzna podstawa wychowania rozważa ludzką egzystencję w sferze intelektualnej, moralnej, psychicznej, religijnej i społecznej. Zaznacza, że celem wychowania jest pełny rozwój jednostki ludzkiej w odniesieniu zarówno do osoby, jak i do członka społeczności. Wychowanie jest procesem twórczym i dynamicznym, mającym na celu poznawanie samego siebie, uczenie się bycia dla innych i zdobywanie wolności względem sił wewnętrznych i zewnętrznych, które determinują osobiste wybory. Oznacza proces doskonalenia osobowego i wyznacza stosunek do prawdy¹⁸.

1.2. Agatologiczny wymiar człowieczeństwa

Krakowski filozof Józef Tischner za fundament swojej personalistycznej filozofii uznał osobę. Wskazywał na szczególną pozycję człowieka w świecie, która jest nierozzerwalnie związana ze samoświadomością istnienia i przemijania. Chciał, aby na człowieka nie patrzono jak na jedną z wielu rzeczy, lecz aby zobaczyć w nim kogoś, kto jest radykalnie odmienny od pozostałych osób. Chciał, aby zauważono jego autonomiczność. Wskazywał na potrzebę poznania, doświadczania siebie i świata¹⁹. Zwracał uwagę na konieczność przyjrzenia się samemu sobie: kim się jest, jakie wewnętrzne bariery się posiada, stanowiące trudność dla siebie i innych. Pisał: „Być człowiekiem to znaczy zawsze: umieć wyjść poza samego siebie, umieć siebie przekroczyć. Najpierw jakby oderwać się od siebie, wznieść się ponad siebie i nagle znaleźć się przed sobą”²⁰. Uważał, że wszystkie wartości właściwe człowiekowi są wynikiem spotkania z drugim człowiekiem²¹.

¹⁶ T. Gadacz, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 89.

¹⁷ Tamże, s. 94.

¹⁸ F. Adamski, *Personalizm...*, dz. cyt., s. 5.

¹⁹ Z. Dymarski, *Wewnętrzna przestrzeń wolności a sprawa człowieka w ujęciu Józefa Tischnera*, „Pedagogia Christiana” 2018, nr 1(41).

²⁰ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2017, s. 13.

²¹ P. Walczak, *Wychowanie jako spotkanie Józefa Tischnera filozofia człowieka jako źródło inspiracji pedagogicznych*, Wydawnictwo Pracownia Impuls, Kraków 2007, s. 98.

Józef Tischner zwracał uwagę na rolę uczestnictwa człowieka w życiu społecznym, które jest sposobem na otwarcie się na świat wartości i na dobro drugiego człowieka²². Uważał, że „był dla siebie, jest bytem poprzez innego oraz bytem dzięki innemu”. Dowodził, że człowiek może zrozumieć drugiego człowieka tylko wówczas, kiedy pozna codzienność innych ludzi²³. Podkreślał znaczenie otwarcia dialogicznego, które jest otwarciem na drugiego człowieka, ale również i na scenę (otoczenie)²⁴. Człowiek jest „tworzywem” dla wartości, służy wartościom poprzez wdrażanie tych wartości w codzienne życie. To wartości bowiem nadają kształt jego człowieczeństwu, co jest istotnym przesłaniem do nauki aksjologii²⁵. Człowiek staje się człowiekiem nie tylko poprzez myślenie, lecz także poprzez wolność. Wolność stanowiła jeden z pierwszych tematów, jakie podejmował Tischner, będąc jeszcze wtedy młodym filozofem. Nawiązywał on do myśli Ericha Fromma, Martina Heideggera oraz Paula Ricoeura. Swoje rozumienie wolności konfrontował z myślą Tomasza z Akwinu, Jeana-Paula Sartre’a i Georga Wilhelma Hegla²⁶. Józef Tischner uważał, że człowieczeństwo jest związane z wolnością, która ma moc naznaczania i zmieniania rzeczywistości. Istnieje zarówno w przestrzeni ontologicznej, jak i agatologicznej. Człowiek ma wymiar bytowy oraz związany z dobrem, a dobro może powstać właśnie dzięki wolności. Józef Tischner uważał, że na agatologiczny wymiar człowieka składają się wartości, które powstają na skutek tego, co dzieje się między człowiekiem a człowiekiem. Wskutek spotkania z drugim człowiekiem w potrzebie, rodzi się decyzja o udzieleniu pomocy. Wynika ona z przemyśleń i odkrycia w drugim człowieku dobra, które jest zagrożone. Wraz z podjęciem pomocy/działania powstaje wartość, a działania wynikają z wolności²⁷. Bycie wolnym wymaga myślenia, żeby jednak myśleć, trzeba być wolnym.

Według Józefa Tischnera jest to koło wychowania, w którego środku stoi wychowawca. Józef Tischner, pisząc o wychowaniu, powoływał się na Sokratesa, który określał wychowanie, „jakby to było asystowanie przy narodzinach człowieka”. Wychowawcą jest osoba, która pomaga przy „narodzinach”, „oto w człowieku rodzi się człowiek”. Rola wychowawcy sprowadza się do stwarzania

²² P. Walczak, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 102.

²³ J. Tischner, *Filozofia dramatu. Wprowadzenie*, Editions du Dialogue, Paris 1990, s. 12–13.

²⁴ A. Wojciechowski, *Pedagogika obecności. Śladem księdza Józefa Tischnera filozofii dramatu*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 64.

²⁵ Tamże, s. 153.

²⁶ Z. Dymarski, *Wewnętrzna...*, dz. cyt., s. 82.

²⁷ Tamże, s. 89–90.

możliwości stawiania pytań. Wychowawcą jest więc ten, kto potrafi zadawać odpowiednie pytania. Właściwie zadane pytania powinny ukazywać sens w taki sposób, aby z pytania płynęła droga ku poznaniu²⁸. „Każde pytanie to jakaś droga. Im więcej pytań, tym więcej dróg”. Uczeń, chcąc udzielić odpowiedzi na pytanie, musi przypomnieć sobie pewne rzeczy. Przypomnienie jest więc myśleniem. W człowieku ma się narodzić człowiek myślący²⁹. Wychowawca poprzez pytania wydobywa z ucznia to, kim człowiek naprawdę jest³⁰. Jednak nie same pytania stwarzają możliwość poznania siebie, wychowania, bycia dla innych i z innymi. Bycie człowiekiem jest również możliwe poprzez podjęcie pracy. Józef Tischner pisze, że praca wyraża się językiem, dzięki któremu dochodzi do porozumienia między ludźmi³¹. Filozof pisze o wychowaniu: „Wychowanie to praca z człowiekiem i nad człowiekiem – z tym, kto znajduje się w stanie dojrzewania. Wychowanie stwarza między wychowawcą a wychowankiem więź, analogiczną do więzi ojcostwa”³². Wychowanie jest możliwe wówczas, gdy weźmie się odpowiedzialność za drugiego człowieka, uznając jego podmiotowość otaczając go troską. Wolność pociąga za sobą odpowiedzialność, a czyny wynikają właśnie z wolności, która jest podstawową wartością, gdyż służy prawdzie i dobru. Józef Tischner w swojej twórczości często odnosił się do kategorii osoby, wskazując, że każdy musi sam przeżyć swoje życie. Nie powinno ono być jednak przeżyte w samotności, gdyż człowiek żyje wśród innych i z innymi, dlatego potrzebuje nawiązywać relacje. Każdy człowiek jest inny, wyjątkowy i niepowtarzalny, kroczy własnymi ścieżkami. Sam podejmuje działanie i decyzje, dokonuje wyborów. Wychowanie do wartości nie byłoby możliwe, gdyby nie było możliwości dokonywania wyborów i wolności. Wolność kształtuje w człowieku odpowiedzialność. Wraz ze wzrostem odpowiedzialności wzrasta dojrzałość człowieka. Józef Tischner uważał, że w człowieku należy wzbudzić człowieczeństwo, gdyż człowieczeństwem jest wolność. Często podkreślał wartość wymiaru agatologicznego człowieka, twierdząc, że jest on skierowany na dobro. Dobro to postawa ukierunkowana na drugiego człowieka, a w pracy nad własną dobrocią trzeba widzieć dobro wokół siebie. Józef Tischner wskazywał, że system edukacyjny powinien opierać się na wartościowym nauczaniu,

²⁸ J. Tischner, *Krótki przewodnik...*, dz. cyt., s. 72–73.

²⁹ Tamże, s. 74.

³⁰ Tamże, s. 79.

³¹ Tamże, s. 85.

³² Tamże, s. 74.

kształceniu myślenia, w nadziei, która jest podstawą wychowania. Wychowawca winien więc kształtować nadzieję u wychowanków. Człowiek, który jest przepełniony nadzieją, łatwiej znosi trudy cierpienia i potrafi przełamywać bariery otwartości na świat. Wychowawca cechujący się nadzieją będzie oparciem i mocą dla swoich wychowanków. Nadzieja spowoduje rozbudzenie wiary w człowieka, dzięki czemu wychowankowie będą czuli się dowartościowani i pewniejsi siebie³³. Józef Tischner nawoływał nauczycieli do dialogu, pisząc: „bądźmy zatem wobec wychowanków normalnymi ludźmi, a nie jak istota, co to zażenowana swoim anielstwem, udaje dosyć źle człowieka”. Wskazywał, że nauczyciele są normalnymi ludźmi, do których można zwrócić się z różnymi sprawami, z którymi można porozmawiać. Taka postawa wymaga jednak od nauczyciela szacunku dla wolności i indywidualności uczniów³⁴.

Relacje, na jakie zwracał uwagę Józef Tischner, w kontekście filozofii personalistycznej, wpisują się niewątpliwie w wolontariat. Był współczesnym filozofem, rozumiejącym otaczający go świat i doświadczającym go, szukającym wartości i relacji międzyludzkich. Poznanie siebie rozpatrywał jako udział w „dramacie”, to znaczy w życiu i problemach innych. Józef Tischner pisał o wychowaniu, roli nauczyciela oraz o wolności wyboru i dokonywaniu świadomego wyboru, który jest tak zasadniczy i istotny przy wolontariacie. Odnosił się do kategorii osoby, co w niniejszym opracowaniu jest kluczowe, gdyż głównym podmiotem jest uczeń i jego kształtująca się osobowość, a także towarzyszące uczniowi wartości, poznawane w relacji z drugim człowiekiem.

1.3. Człowiek jako dynamiczny i aktywny podmiot

Helena Radlińska, twórczyni pedagogiki społecznej, przedstawiała człowieka jako dynamiczną, aktywną jednostkę, mogącą przetwarzać i przekształcać środowisko definiowane w kategoriach aksjologicznych³⁵. Pedagogika społeczna według autorki była pedagogiką narodową, oświatową, ale przede wszystkim pedagogiką, która dopominała się o określone działania. Celem tych działań było „odnajdywanie sił

³³ S. Szary, *Filozofia wychowania Józefa Tischnera*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie. Seria Pedagogiczna” 2009, nr 1, z. 3, s. 51–65.

³⁴ J. Tischner, *Świat ludzkiej nadziei*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1992, s. 40.

³⁵ M. Cichosz, *Kształtowanie się dyscypliny – główne nurty polskiej pedagogiki społecznej w ujęciu historycznym*, w: *Pedagogika społeczna*, cz. 2, red. E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 21.

ludzkich i organizowanie jej w celach twórczości życiowej”³⁶. W wyżej wymienionym ujęciu główną relacją w sensie egzystencjalnym oraz z punktu widzenia możliwości poznawczych jest relacja między człowiekiem a środowiskiem. Wskazuje ona na „dialektyczną relację, w której człowiek i jego rozwój warunkowany jest środowiskiem, zaś środowisko jest kształtowane przez człowieka”³⁷. Helena Radlińska w swoich koncepcjach społecznych tłumaczyła egzystencję człowieka na podstawie trzech płaszczyzn: biologicznej, psychologicznej i społecznej³⁸.

Pisząc o biologicznym poziomie funkcjonowania człowieka, wskazywała na to, że jako istota podlega on samorzutnemu, autonomicznemu wzrostowi, który jest uwarunkowany predyspozycjami dziedzicznymi. Z poziomem biologicznym wiąże się koncepcja sił społecznych, która jest złożona, czego odbiciem jest szeroki zakres pojęciowy używany przez autorkę: siły społeczne, duchowe i działania. Na poziomie psychiki człowieka pojawia się płaszczyzna jego aktywności i możliwości tworzenia oraz środowiska. Wyłania się tu kategoria czynu, często będąca naczelną kategorią tej koncepcji, z którą z kolei nierozzerwalnie łączy się kategoria twórczości. Autorka uważała, że czynnikiem rozwoju człowieka jest uczestnictwo w kulturze³⁹.

Helena Radlińska w centralnym punkcie stawiała środowisko, przez co wskazywała, że w procesie wychowania to środowisko oddziałuje na jednostkę, stymulując jej rozwój. Jest ono zatem tym obszarem, w którym rozwija się jednostka, pod jego wpływem dokonuje wyboru otoczenia i modeluje swoje zachowanie⁴⁰. Środowisko i jednostka wzajemnie na siebie oddziałują, tak samo jak warunki bytowe i kulturowe na rozwój człowieka, wprowadzanie i internalizacja wartości i przekształcanie środowiska siłami jednostek „w imię ideału”. Helena Radlińska przypisywała szkole funkcje środowiskowe, w tym również podnoszenie poziomu kultury ogólnej i pedagogicznej otoczenia, w którym funkcjonuje. Szkoła, łącząc jednostkę i środowisko z kręgiem spraw kraju i świata, wprowadza ją w świat wartości. Jednocześnie Helena Radlińska zwracała uwagę na to, że wychowanie nie powinno być „urabianiem” młodego pokolenia oraz narzucaniem mu istniejących wzorów, przejętych od starszego pokolenia,

³⁶ Tamże, s. 23.

³⁷ Tamże, s. 24.

³⁸ Tamże.

³⁹ M. Cichosz, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 24–25.

⁴⁰ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 30.

i powielaniem ich, co nie oznacza negacji tradycji, lecz poszukiwanie innych, nowych rozwiązań, walkę z konserwatyzmem poglądów starszej generacji⁴¹. Wychowanie nie powinno polegać na wyposażaniu jednostki w gotowe rozwiązania, lecz powinno uczyć ją samodzielności, krytycyzmu, kształtowania postaw antyautorytarnych. Autorka wskazuje na konieczność zrozumienia innych, nauki postaw tolerancji, dostrzegania innych ocen i systemów wartości niż własne. Przedmiotem wychowania, według Heleny Radlińskiej, są zjawiska i procesy występujące w środowisku. Środowisko rozumiane jako część szerszej struktury otaczającej jednostkę jest nie tylko przedmiotem, lecz także źródłem treści wychowawczych.

W koncepcji Heleny Radlińskiej ważną rolę odgrywa przyszłość, do której włącza ona kategorię „ideału”. Ideał jest bodźcem wyzwalającym siły twórcze u wychowanków. Tworzą go wartości będące wartościami ponadczasowymi, tj. idee demokracji i normy moralne. Zdolności i możliwości jednostek oraz grup, wyrażające się w twórczym działaniu, Helena Radlińska nazywa siłami ludzkimi, których źródła wynikają z wyznawanych tradycji, obyczajów, akceptowanych postaw i wartości. Siły ludzkie/społeczne tworzą więzi między jednostkami, grupami i narodem. Siły społeczne są dynamiczną relacją między człowiekiem a wartościami. Helena Radlińska uważała, że do rozwoju sił ludzkich konieczna jest diagnoza potrzeb, rozwijanie zainteresowań, kształtowanie umiejętności, a także powstałe na tym gruncie twórcze niezadowolenie⁴². Pedagogika społeczna Heleny Radlińskiej opierała na pojęciu sił ludzkich. Badaczka stworzyła koncepcję edukacji, która zakłada, że nie ma osób, grup czy środowisk, które by nie posiadały pozytywnych sił lub ich zadatków (aspiracji, pragnień własnych, wartości). Według autorki głównym środowiskiem realizującym zadania społeczno-oświatowe jest szkoła. Zwracała ona również uwagę na fakt, że szkoła powinna być miejscem stwarzającym warunki do wychowania, a nie prowadzić tresurę uczniów. Należy zauważyć, że funkcje szkoły, o których mówiła Radlińska, były zmienne, co wynikało z sytuacji historyczno-społecznej. Szkoła była jednak zawsze taką instytucją, która miała za zadanie integrować społeczeństwo⁴³. Obok wagi szkoły Helena Radlińska akcentowała również ogromną rolę nauczycieli. Pisała: „Szkoła stoi nauczycielstwem”⁴⁴.

⁴¹ H. Radlińska, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 73.

⁴² W. Theiss, *Radlińska*, Wydawnictwo Edukacyjne Żak Warszawa 1997, s. 78–80.

⁴³ Tamże, s. 81–82.

⁴⁴ Tamże, s. 85.

Jak zaś pisała Barbara Kromolicka, z perspektywy pedagogiki społecznej i teorii wychowania, pojęciu sił społecznych można przypisać przynajmniej trzy znaczenia. Podstawowe znaczenie sił społecznych funkcjonuje jako pojęcie pomocnicze przy wyjaśnianiu istoty i mechanizmu wychowawczego funkcjonowania społeczeństwa, społecznego charakteru wychowania oraz czynników określających jego rezultaty. Inne znaczenie sił społecznych postrzegane jest jako synonim wychowania, określającego pewien ład społeczny i funkcjonowanie społeczeństwa. Znaczenie najwęższe odnosi się do aktywnej postawy wychowanka, przeobrażającego swoje środowisko życia, będącej warunkiem skutecznego wychowania. Barbara Kromolicka podkreśla, że znaczenie najwęższe sił społecznych oznaczać może, że jedynie człowiek dobrze i w pełni wychowany jest aktywny społecznie, a celem wychowania jednostek muszą być takie działania, dzięki którym wychowankowie staną się wrażliwi społecznie, a także aktywni społecznie i ukierunkowani na tworzenie dobra wspólnego⁴⁵.

Nadrzędnym zadaniem według Radlińskiej było przekształcanie istniejących warunków społecznych i budowanie przyszłości. Autorka podkreślała, że zamiany takie są procesem trudnym i długotrwałym. Jego zmiana wymaga poznania wartości panujących w określonym środowisku, poznania stosunków i tendencji rozwojowych. Sposobami do przebudowy środowiska społecznego miały być: praca kulturowo oświatowa, praca społeczna, dzieje pracy społecznej i oświatowej oraz koncepcja „badania i działania”⁴⁶. Helena Radlińska pracę społeczną definiowała poprzez przymiotnik „społeczny”, który rozumiała jako główny cel podejmowanej pracy – dla społeczności, jak i sposób jej realizacji – poprzez „siły społeczne”. Pracę społeczną uważała za drogę do przeobrażania środowiska, obok pracy kulturalno-oświatowej. Poprzez pracę społeczną rozumiała pomoc, ratownictwo oraz opiekę⁴⁷. Pomoc, jak pisała, miała na celu „wzmocnienie w chwilach trudnych, usuwanie przeszkód zbyt wielkich dla pokonania przez jednostkę czy drobną grupę”⁴⁸. Pomoc dotyczyła świadomego uczestnictwa, przyjmowała różne formy i dotyczyła różnorodnych dziedzin życia. Ratownictwo uznawała za pomoc doraźną, potrzebną w różnych nieszczęśliwych zdarzeniach losowych.

⁴⁵ B. Kromolicka, *Wolontariat lustrem naszego człowieczeństwa*, w: *Człowiek w świecie natury i kultury*, red. B. Fedyn, J. Pośpiech, M. Szepelawy, Wydawnictwo PWSZ w Raciborzu, Racibórz 2009, s. 196–197.

⁴⁶ B. Kromolicka, *Wolontariat lustrem...*, dz. cyt., s. 83.

⁴⁷ Tamże, s. 104.

⁴⁸ H. Radlińska, *Pedagogika...*, dz. cyt.

Opieką natomiast nazywała wszystko to, co dotyczyło jednostek „niezdolnych do samodzielnej egzystencji materialnej”. W sposób szczególny podkreślała Helena Radlińska fakt, że we wszystkich formach opieki dokonuje się akt wychowania⁴⁹. Praca społeczna jest wykonywana „w imię solidarności i interesu ogólnego”. Największą wartością tej pracy jest to, że wydobywa z życia społecznego coś, co zostanie wzmocnione i zmienione, a jednocześnie sprawia, że zmieniają się możliwości jednostki i zmienia się środowisko jej życia. Jest to swoista „służba wychowawcza” i działanie wspierające rozwój.

Wychowanie, jak podkreślała autorka, to „pielęgnowanie wzrostu, meliorowanie gleby, wrastanie oraz wprowadzenie w dobra kulturalne”⁵⁰. Trzy komponenty: wzrost, wrastanie i wprowadzanie wiążą jednostkę ze środowiskiem życia i funkcjonującymi w nim wartościami. Wzrost obejmuje fizyczny i duchowy rozwój człowieka, wraz z którym występują autonomiczne wartości⁵¹. Wrastanie można rozumieć jako wchodzenie w środowisko, w grupy społeczne, zmieniające się wraz ze wzrostem: „Wrastanie, wymaga czasu na zakorzenienie i rozkrzewienie właściwe dla danego okresu wzrostu. Jest głębokie i uznane tylko w glebie wartości trwałych”⁵². Wprowadzanie „wskazuje sposób postępowania przykładem, wtajemnicza w obyczaje, wierzenia i wiedzę, uczy sprawiedliwości, umiejscawia w zawodzie i społeczeństwie”⁵³. Według Heleny Radlińskiej, to właśnie przeżycia z młodości kształtują ideały, rozbudzają wolę, nadają kierunek dążeniom⁵⁴. Praca dla innych rozwija, uczy, kształtuje postawy moralne i prospołeczne. Autorka wskazywała na szkołę jako na miejsce, które wychowuje młodych ludzi.

Odpowiedzią na zadania szkoły może być obecnie wolontariat szkolny, który uaktywnia siły społeczne tkwiące w uczniach. Siły społeczne są stanem świadomości i rodzajem aktywności. Ich rozbudzenie i wykorzystanie jest nieodłączną właściwością wolontariuszy służby społecznej, którzy wtórnie budują i umacniają społeczność lokalną, sami będąc najpierw jej owocem i emanacją⁵⁵.

⁴⁹ Tamże, s. 105.

⁵⁰ H. Guzy-Steinke, *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2013, s. 88.

⁵¹ Tamże, s. 88.

⁵² H. Radlińska, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 79.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Taż, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, w: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, red. S. Wołoszyn, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kielce 1998, s. 687.

⁵⁵ T. Pilch, *Środowisko lokalne – struktura, funkcje, przemiany*, w: *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilich, I. Lepalczyk, Wydawnictwo Edukacyjne Żak, Warszawa 1995, s. 158–159.

Odnosząc do definicji sił społecznych Heleny Radlińskiej, która opisywała je jako „aktualnie ujawniające się albo ukryte (potencjalne) wartości jednostek i grup społecznych, urządzeń i instytucji, dające pedagogowi społecznemu oparcie w jego pracach, jeśli zostaną one zaktywizowane i staną się czynnikami przewodnimi w przebudowie i asymilowaniu wartości”⁵⁶ oraz jako „zespół określonych czynników i wartości funkcjonujących w środowisku w postaci jednostkowych lub zbiorowych, jawnych lub ukrytych uzdolnień wyrażających się w pozytywnym działaniu”⁵⁷, to w kontekście wolontariatu można wysnuć wniosek, że w środowisku lokalnym możliwe jest zidentyfikowanie jawnych sił społecznych, którymi są aktywni wolontariusze, prowadzący do różnych przemian społecznych lub je inicjujący. W każdym środowisku lokalnym można odnaleźć siły społeczne utajnione, które są jeszcze nieodkryte, przybierają one postać niedostrzeżonego potencjału, tkwiącego w świadomości jednostek bądź grup kierujących się jeszcze nieuświadomionym dążeniem⁵⁸. Ostatecznie można stwierdzić, że koncepcja pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej jest wysoce humanistyczna, gdyż w jej centrum znajduje się człowiek i troska o rozbudzenie jego twórczej aktywności społecznej.

2. Prospołeczność jako wyznacznik zachowania obywatelskiego

Rozwój społeczny człowieka dokonuje się poprzez stopniowe podejmowanie coraz bardziej złożonych ról społecznych oraz wnikanie w coraz szersze środowisko społeczne. Aktywność społeczna Polaków na przestrzeni lat ulega zwiększeniu⁵⁹. Badania wskazują, że Polacy mają nastawienie altruistyczne i uważają, że trzeba być wrażliwym i gotowym do pomocy. Nastawienie altruistyczne przekłada się na rzeczywistą pracę na rzecz innych. Od kilku lat rośnie odsetek Polaków, którzy mają doświadczenie związane z wolontariatem⁶⁰. Od osoby, która zajmuje się wolontariatem, wymaga się dojrzałości i braku egocentryzmu,

⁵⁶ H. Radlińska, *Stosunek wychowawczy...*, dz. cyt., s. 16–17.

⁵⁷ *Taż*, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 33.

⁵⁸ E. Włodarczyk, *Odcienie i cienie wolontariatu*, „Kultura i Edukacja” 2011, nr 3, s. 27.

⁵⁹ R. Boguszewski, *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich. Komunikat z badań Nr 29/2018*, Warszawa 2018, www.cbos.pl (27.11.2018).

⁶⁰ A. Głowacki, *Komunikat z badań „Czy Polacy są altruistami?”*, Warszawa 2018, www.cbos.pl (15.04.2019); M. Feliksiak, *Aktywność i doświadczenia Polaków w 2017 roku*, Warszawa 2018, www.nck.pl (11.01.2019).

aby rozumiała potrzeby drugiego człowieka i jego oczekiwania w stosunku do podmiotu, a także, aby współodczuwała jego stany. Wolontariat jest wyznacznikiem aktywności obywatelskiej, generuje kapitał społeczny wspólnoty i powoduje tym samym rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Pozwala na zaspokojenie potrzeb jednostek i przyczynia się do brania odpowiedzialności za innych. Wyraża się w bezinteresowności i trosce o dobro wspólne.

2.1. Znaczenie ruchu obywatelskiego

Spółeczeństwo obywatelskie jest pojęciem, które mocno zakorzeniło się we współczesnej Europie. Pod koniec XX wieku stało się przedmiotem szerokiej dyskusji, w którą zaangażowani byli myśliciele, teoretycy i działacze polityczni. Dla jednych stało się obszarem krytyki, dla innych koncepcją stanowiącą duży potencjał, a nawet społeczny ideał. Idea społeczeństwa obywatelskiego odrodziła się wraz z powstaniem opozycji demokratycznej i upadkiem komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej.

W latach 80. mianem społeczeństwa obywatelskiego określano samoorganizujące się grupy społeczne i instytucje, które powstawały niezależnie od państwa, których celem było odbudowanie autonomicznej sfery publicznej⁶¹. Mimo że koncepcja społeczeństwa obywatelskiego, jak wspomniano powyżej, stała się popularna na przełomie wieków XX i XXI, to jednak sam termin ma swoje źródło w starożytnej myśli Arystotelesa, który stworzył pojęcie *koinonia politike*, będące centralnym pojęciem jego filozofii politycznej i definiujące **wspólnotę polityczną państwa** (*polis*) w oparciu na porządku publicznym⁶². Filozofię tą kontynuował później Ciceron, który na pierwszym miejscu stawiał dobro państwa, uważając, że stanowi ono rzecz publiczną wszystkich ludzi oraz określa ich prawa⁶³.

W Europie wieków średnich społeczeństwo uważane było za realizację boskiego planu, w którym jego członkowie mają już z góry przypisane role i swoje miejsce, zgodnie z zamysłem bożym⁶⁴. Nowożytną koncepcję społeczeństwa obywatelskiego

⁶¹ D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s. 7.

⁶² Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 25–27; A. Krasnowski, *Spółeczeństwo obywatelskie i jego instytucje*, Warszawa 2014, www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senato-pracowania/58/plik/ot-_627_internet.pdf (28.04.2017).

⁶³ Ciceron, *O państwie. O prawach*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 1999, s. 26.

⁶⁴ A. Krasnowski, *Spółeczeństwo...*, dz. cyt., s. 5.

ugruntowały przemiany społeczeństwa feudalnego oraz wzrost znaczenia mieszczaństwa i miast. Znalazło to przełożenie w angielskiej XVII-wiecznej i XVIII-wiecznej myśli społecznej, których reprezentantami byli John Locke oraz David Hume. Społeczeństwo obywatelskie w ich koncepcjach stanowiło odbicie ideałów formującego się nowożytnego społeczeństwa Anglii, które było rezultatem umowy społecznej zawieranej na fundamencie społeczeństwa naturalnego, i miało służyć powołaniu władzy i społeczeństwa politycznego. Kontynuatorami ich myśli byli m.in. Adam Smith, Jean-Jacques Rousseau oraz polski filozof Hugo Kołłątaj. W XIX wieku i do lat 70. XX wieku teoretycy filozofii politycznej skupiali się głównie na rozważaniach dotyczących kategorii państwa demokratycznego i społeczeństwa totalitarnego. Na współczesne rozumienie społeczeństwa obywatelskiego w istotnej mierze wpływ miała myśl Karla Poppera⁶⁵.

W drugiej połowie XX wieku odbyło się wiele debat publicznych z udziałem naukowców i działaczy politycznych na temat idei społeczeństwa obywatelskiego. Były one wynikiem działalności opozycji demokratycznej w państwach politycznie zdominowanych przez Związek Radziecki w Europie Środkowej i Wschodniej. Polska stała się pionierem i liderem zachodzących zmian, a działania opozycji demokratycznej prowadziły do budowy instytucji niezależnych od państwa i odbudowania autonomicznej strefy publicznej w państwie komunistycznym. Zjawiska, które zachodziły w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, wpłynęły na zachodnioeuropejskich filozofów politycznych i intelektualistów głównego nurtu, którzy przyjęli koncepcję społeczeństwa obywatelskiego jako metodę interpretującą mechanizmy funkcjonowania współczesnych społeczeństw i zachowań jednostek w tym czasie. W znacznym stopniu przyczynił się do tego wzrost gospodarczy oraz pamięć o katastrofalnych skutkach działania europejskich dyktatur. Na nowo zaczęto doceniać model społeczeństwa obywatelskiego⁶⁶.

W Polsce dopiero po przemianach w roku 1989 możliwa była budowa społeczeństwa obywatelskiego, kiedy wprowadzono odgórne ogólnokrajowe reformy ustrojowe, społeczne, gospodarcze i polityczne, otwierając tym samym drogę niezależnemu społeczeństwu i państwu demokratycznemu. Od czasu transformacji ustrojowej i po przejściu z gospodarki socjalistycznej do wolnorynkowej w XXI wieku, zainicjowany został rozwój społeczeństwa określanego

⁶⁵ K. Popper, *The Open Society and Its Enemies* (tłum. pol. *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*), t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006 (pierwsze wyd. 1945).

⁶⁶ A. Krasnowski, *Społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 6.

w Unii Europejskiej mianem społeczeństwa obywatelskiego. Jego działania przejawiają się zarówno przez instytucje formalne, jak i podmioty niesformalizowane. Zakres funkcjonowania tych instytucji przedstawił Paweł Sarnecki, który przez analizę *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* wskazywał, że zgodnie z nią naród jest „wyjaśnianym i przybliżanym przez Konstytucję obrazem «społeczeństwa obywatelskiego» i zalicza do niego zarówno podmioty sformalizowane, jak i niesformalizowane”⁶⁷. W tym miejscu warto zauważyć, że społeczeństwo obywatelskie tworzą nie tylko organizacje pozarządowe, mimo że to one są najbardziej akcentowane w przyjętych strategiach⁶⁸. Współcześnie pojęcie społeczeństwa obywatelskiego weszło do powszechnego i codziennego użytku i ma wiele definicji, gdyż jest stosowane przez przedstawicieli różnych dziedzin⁶⁹. Od okresu transformacji rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Polsce był bardzo utrudniony wskutek występowania blokad systemowych⁷⁰.

Kategoria społeczeństwa obywatelskiego jest istotna zarówno w odniesieniu do państw przechodzących proces demokratyzacji, jak i dla tych państw, które stanowią silną demokrację. W państwach demokratycznych ogłada obywatelska połączona z kulturą polityczną przyczynia się do rozwiązywania konfliktów generowanych przez społeczeństwo obywatelskie i sprzyja budowaniu wzorcowych postaw obywatelskich. Społeczeństwo obywatelskie w takim ujęciu stanowi sferę solidarności i niezakłóconego współdziałania, wspomagane przez instytucje państwa. Jest w nim miejsce na sferę wolności i samorozwoju jednostek, sferę autonomii i współdecydowania z innymi w sprawach wspólnych. Społeczeństwo w sposób dobrowolny może zrzeszać autonomiczne jednostki, które powiązane są różnymi relacjami. Zaliczyć do nich można więzi wspólnotowe, które dla jednostek stanowią źródło ich tożsamości. Więzy te określają sferę wolności,

⁶⁷ P. Sarnecki, *Idea samorządności w strukturze społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Samorządy w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku*, red. Z. Witkowski, A. Bień-Kacała, Wydawnictwo TNOIK, Toruń 2013, s. 12.

⁶⁸ *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: trzeci sektor*, red. P. Gliński, B. Lebenstein, A. Siciński, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2002; P. Gliński, *Style działań organizacji pozarządowych w Polsce. Grupy interesu czy pożytku publicznego*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006, s. 3; A. Krasnowski, *Społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 11.

⁶⁹ Tamże, s. 9.

⁷⁰ J. Kurczewska, K. Staszyńska, H. Bajor, *Blokady społeczeństwa obywatelskiego: czyli słabe społeczeństwo obywatelskie i słabe państwo*, w: *Społeczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Fedorowicz, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993; K. Sowa, *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce – przegląd historycznych doświadczeń i uwarunkowań*, „Bistro” (czasopismo elektroniczne), www.bistro.edu.pl (11.16.2019); A. Krasnowski, *Społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 12.

o którą jednostka dba i której doświadcza w działaniu, a pierwotnie dotyczy ona spraw ludzkich⁷¹. Janusz Sztumski pisze, że społeczeństwo obywatelskie to: „społeczeństwo składające się z jednostek świadomych swoich praw i obowiązków, wynikających z uznanych przez nie wartości i dążeń, społeczeństwo, w którym dba się o godność osoby ludzkiej i o praktyczne możliwości realizacji jej zamierzeń i oczekiwań”⁷². Można przyjąć, że społeczeństwo obywatelskie jest zespołem idei oraz pewnych form samoorganizacji społecznej, powstałych w celu realizacji tych idei⁷³.

Należy zauważyć, że społeczeństwo obywatelskie jest podmiotem polityki państwa. W 2005 roku Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej opracowało *Strategię wspierania społeczeństwa obywatelskiego na lata 2007–2013*⁷⁴. W roku 2008 Rada Ministrów przyjęła zaś *Strategię wspierania społeczeństwa na lata 2009–2015*, natomiast w roku 2017 Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej opracowało *Program współpracy z organizacjami pozarządowymi na lata 2018–2030*.

Państwo dostrzega ważną rolę trzeciego sektora, który realizuje m.in. *Strategię na rzecz Odpowiedzianego Rozwoju*. Zasadniczym celem programu jest budowanie partnerstwa między administracją rządową a organizacjami pozarządowymi i podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 *Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, zwanymi „organizacjami pozarządowymi”. Służyć temu ma wspieranie organizacji pozarządowych w realizacji ważnych celów oświatowych i społecznych⁷⁵. Systematyczne tworzenie

⁷¹ D. Pietrzyk-Reeves, *Współczesny kształt idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Czas społeczeństwa obywatelskiego. Między teorią a praktyką*, red. B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 13–14.

⁷² J. Sztumski, *Problemy teoretyczne związane z przyspieszeniem zmian społeczno-gospodarczych w Polsce*, w: *Społeczeństwo polskie w procesie demokratycznych przeobrażeń*, red. J. Sztumski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1993, s. 17.

⁷³ A. Krasnowski, *Społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 3.

⁷⁴ *Konsultacje społeczne strategii wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na lata 2007–2013*, www.ekonomiaspoleczna.gov.pl (24.11.2018).

⁷⁵ *Program współpracy ministra edukacji narodowej z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na lata 2018–2020*, Załącznik do zarządzenia nr 2 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4.01.2018 r., www.bip.men.gov.pl (12.08.2018); *Uchwała rady ministrów w sprawie przyjęcia programu wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego pod nazwą program rozwoju organizacji obywatelskiej*, www.społeczenstwoobywatelskie.gov.pl (24.11.2018); *Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018–2030 PROO*, www.wartowiedziec.pl (26.11.2018).

programów rządowych ukazuje, jak ważnym elementem polityki państwa jest tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i działalność organizacji pozarządowych.

O istocie społeczeństwa obywatelskiego świadczy postawa obywatelska członków wspólnoty politycznej, w której obywatele inicjują oraz realizują w sposób samodzielny wspólne zadania, dążą do dobra wspólnego społeczności, podejmują decyzje w sprawach dla nich ważnych. Samodzielność i samoświadomość są siłami, którymi kierują się obywatele w podejmowaniu działań społecznych. Muszą oni zapewnić również optymalną realizację interesów wszystkich obywateli. Osoby, które wykazują postawę obywatelską, odznaczają się gotowością do przyjęcia odpowiedzialności za daną społeczność oraz udzielania wsparcia pozostałym członkom, poświęcając się w imię dobra wspólnego⁷⁶. Taka postawa wymaga od osoby zaufania wobec innych, poczucia braterstwa i solidarności. Społeczeństwo staje się miejscem współdziałania ludzi zaangażowanych, których łączą te same wartości⁷⁷. Opisane powyżej wartości są szczególnie istotne w ramach społeczności lokalnej, ponieważ te najmniejsze wspólnoty stanowią podstawowe środowisko budujące tożsamość obywateli i określające obszar ich działalności obywatelskiej. Współpraca osób w środowisku lokalnym opiera się na więzi przestrzennej i przebiega przy udziale ogniw samorządu terytorialnego najniższego szczebla. Przykładowymi formami samoorganizacji społecznej na rzecz powstania społeczeństwa obywatelskiego mogą być sołectwa, rady osiedli, rady dzielnic. Dobra współpraca społeczności lokalnej pozwala na realizację zadań wspólnych, takich jak np. budowa infrastruktury społecznej, pomoc najsłabszym, pomoc najuboższym czy tworzenie kół zainteresowań, co przyczynia się do integracji tych wspólnot⁷⁸.

Wiek XXI to okres, w którym rola społeczeństwa obywatelskiego w funkcjonowaniu państwa została zauważona i doceniona, zarówno w Polsce, jak i w Europie. Wprowadzono nowe ustawy, w zapisach których podkreśla się wagę i znaczenie organizacji pozarządowych. Państwo gwarantuje udział tych instytucji w procesie konsultacji społecznych w gminach, powiatach i województwach. Konsultacja społeczna jest instytucją demokracji bezpośredniej, za pośrednictwem której członkowie zbiorowości mogą wyrazić swoją opinię w danej sprawie, powodując zaistnienie dwustronnej relacji, wynikającej z inicjatywy organu administracji publicznej.

⁷⁶ A. Krasnowski, *Społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 7.

⁷⁷ W. Bokajło, *Społeczeństwo obywatelskie: strefa publiczna jako problem teorii demokracji*, w: *Społeczeństwo obywatelskie*, red. W. Bokajło, K. Dziubka, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001, s. 53.

⁷⁸ A. Krasnowski, *Społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 17.

Na przestrzeni ostatnich lat powstały i zostały przyjęte akty prawne i dokumenty rządowe, w tym niezwykle ważna *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* (Dz.U. 2003, nr 96, poz. 873, z późn. zm.), w której m.in. po raz pierwszy pojawiła się definicja organizacji pozarządowych. W myśl art. 3 ust. 2 cytowanej ustawy, organizacjami pozarządowymi są organizacje niebędące jednostkami sektora finansów publicznych, w rozumieniu ustawy o finansach publicznych i nie działające w celu osiągnięcia zysku, osoby prawne lub jednostki organizacyjne, nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia. Definicja organizacji pozarządowej jest definicją wskazującą na związki zawodowe oraz organizacje samorządu gospodarczego czy zawodowego⁷⁹.

W ujęciu praktycznym często kojarzone są one z tzw. trzecim sektorem, czyli organizacjami pozarządowymi. Określenie to pochodzi z języka angielskiego i nawiązuje do podziału aktywności społeczno-gospodarczej w nowoczesnych państwach demokratycznych na trzy sektory. Według tej typologii pierwszy sektor stanowi administracja publiczna, określana też niekiedy jako sektor państwowy. Drugi sektor to sfera biznesu, nazywana też sektorem prywatnym, czyli wszelkie instytucje i organizacje, których działalność jest nastawiona na zysk. Trzeci sektor to ogół prywatnych organizacji, działających społecznie i nie dla zysku, czyli organizacje pozarządowych (*non-profit*), inicjowanych i realizowane przez osoby prywatne. Mówiąc o organizacjach pozarządowych, można użyć takich terminów, jak:

- organizacje *non-profit*,
- organizacje użyteczności publicznej,
- organizacje wolontariackie⁸⁰,
- NGO (*non-governmental organisation*), czyli organizacje pozarządowe, posiadające wiele profili działalności⁸¹.

Sektor organizacji pozarządowych jest bardzo zróżnicowany, a należące do niego podmioty mogą działać w różnych formach prawnych. Zasadniczo mogą funkcjonować jako stowarzyszenia albo fundacje, jednocześnie mogą przyjąć status organizacji pożytku publicznego. Podstawą prawną działalności stowarzyszeń

⁷⁹ Tamże, s. 13.

⁸⁰ A. Bulicz, *Współdziałanie samorządu terytorialnego z trzecim sektorem w świetle obowiązujących regulacji prawnych*, w: *Nowy model świadczenia usług publicznych – współpraca administracji publicznej z trzecim sektorem: wyzwania, przeszkody, dobre praktyki*, red. T. Mordela, „Zeszyty Naukowe WSAP w Łodzi”, Łódź 2005, s. 82.

⁸¹ *Organizacje społeczne – trzeci sektor*, www.natura2000.org.pl (28.09.2018).

jest *Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach*⁸². Ustawowa definicja stowarzyszenia zawiera się w art. 2 ust. 1, zgodnie z nią stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych. Stowarzyszenie samodzielnie określa swoje cele, programy działania i struktury organizacyjne oraz uchwała akty wewnętrzne dotyczące jego działalności. Swoją działalność opiera na pracy społecznej swoich członków. W celu prowadzenia swoich spraw stowarzyszenie może zatrudniać pracowników, w tym swoich członków. Stowarzyszenie musi mieć co najmniej siedmiu założycieli, którzy zobligowani są do opracowania statutu stowarzyszenia oraz wybrania komitetu założycielskiego. Inną formą prawną organizacji pozarządowej są fundacje, tworzone na podstawie *Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach*. Zgodnie z art. 22 fundacje są drugą co do popularności formą prawną wśród organizacji pozarządowych. Ich zasadniczym elementem działania jest kapitał, który musi być przeznaczony na określony cel, wynikający z działalności statutowej fundacji. Fundacje w odróżnieniu od stowarzyszeń nie mają członków, są bezosobowe. Fundacja powinna być ustanowiona, aby realizować cele społecznie lub gospodarczo użyteczne, zgodne z interesami Rzeczypospolitej Polskiej, takie jak: ochrona zdrowia, ochrona środowiska, rozwój gospodarki i nauki, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna czy ochrona zabytków⁸³. Organizacje pożytku publicznego wykonują zadania publiczne poprzez dbanie o szeroko pojęty interes społeczny lub jednostkowy, działając w sferze działań publicznych, takie jak: ochrona zdrowia, ochrona środowiska, edukacja, pomoc społeczna, pomoc osobom niepełnosprawnym. Organizacją pożytku publicznego może być organizacja, która działa na podstawie *Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*. Ustawa ta reguluje zasady prowadzenia działalności pożytku publicznego, uzyskiwanie przez organizacje pozarządowe statusu organizacji pożytku publicznego oraz opisuje konsekwencje z tym związane, sposób sprawowania nadzoru przez organy administracji nad prowadzeniem działalności pożytku publicznego. Ponadto określa zasady współpracy organizacji pozarządowej z administracją publiczną oraz zasady zlecania zadań publicznych i przyznawania dotacji, jak również zasady wykonywania świadczeń przez wolontariuszy.

Należy zaznaczyć, że mówiąc o liczebności sektora pozarządowego, bierze się pod uwagę dwie formy prawne: stowarzyszenia i fundacje i stosuje się

⁸² *Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach* (Dz.U. 1989, nr 20, poz. 104).

⁸³ *Organizacje społeczne – trzeci sektor*, dz. cyt.

tw. wąską definicję sektora pozarządowego. W Polsce istnieje ok. 50 tys. innych podmiotów, rozumianych jako sfera społeczna, do których zalicza się m.in.: związki zawodowe, spółdzielnie socjalne, organizacje pracodawców, instytucje kościelne czy partie polityczne⁸⁴.

Działalność wolontariacka jest jednym z ważnych czynników, które umożliwiają rozwój sektora organizacji pozarządowych. W rozumieniu *Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, o wolontariacie można mówić tylko i wyłącznie wtedy, gdy ochotnicza i nieodpłatna praca wykonywana jest na rzecz uprawnionych podmiotów. Podmiotami uprawnionymi na mocy art. 42 są organizacje pozarządowe oraz podmioty wymienione w art. 3 ust. 3 (czyli podmioty kościelne i wyznaniowe oraz stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego) w zakresie swojej działalności statutowej.

Tabela 1. Podstawa prawna działania organizacji pozarządowych

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. wolność zrzeszania się (art. 58) ⁸⁵	
Organizacje pozarządowe	<i>Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie</i> (Dz.U. 2003, nr 96, poz. 873) ⁸⁶
Fundacje	<i>Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach</i> (Dz.U. 1984, nr 21, poz. 97) ⁸⁷
Stowarzyszenia	<i>Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach</i> (Dz.U. 1989, nr 20, poz. 104) ⁸⁸
Organizacje pożytku publicznego	<i>Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie</i> (Dz.U. 2003, nr 96, poz. 873) ⁸⁹
Wolontariat w szkole	<i>Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo Oświatowe</i> (Dz.U. 2017, poz. 59) art. 2 ust. 12, art. 68 ust. 1 pkt 9, art. 85 ust. 6–7, art. 98 ust. 1 pkt 21 ⁹⁰

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeglądu literatury.

⁸⁴ Liczba NGO w Polsce, www.fakty.ngo.pl (12.02.2019).

⁸⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

⁸⁶ *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (Dz.U. 2003, nr 96, poz. 873).

⁸⁷ *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach* (Dz.U. 1984, nr 21, poz. 97), www.prawo.sejm.gov.pl.

⁸⁸ *Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach*, dz. cyt.

⁸⁹ *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, dz. cyt.

⁹⁰ *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe* (Dz.U. 2017, poz. 59).

Z pracy wolontariuszy mogą korzystać wszystkie organizacje pozarządowe. Zakres ich pracy, czas i sposób wykonywania pracy określone są wspólnie w porozumieniu wolontariusza i korzystającego z jego pracy. W przypadku świadczenia pracy krócej niż przez 30 dni wystarczą ustalenia ustne, jeśli jednak okres wykonywania pracy przez wolontariusza przekracza ten czas, powinno zostać sporządzone porozumienie na piśmie⁹¹. Stosunek prawny, jaki łączy korzystającego z pracy z wolontariuszem jest stosunkiem cywilnoprawnym, odpowiadającym świadczeniu pracy.

Do umów wolontariackich należy stosować przepisy o umowach zlecenia (art. 734–751 k.c.). Każda organizacja wolontariacka zobowiązana jest do zapewnienia wolontariuszowi bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, środków ochrony indywidualnej, a także pokrycia kosztów podróży służbowych i diet. Korzystający z pracy wolontariusza jest również zobowiązany do ubezpieczenia wolontariusza od następstw nieszczęśliwych wypadków w przypadku świadczenia pracy w okresie nie dłuższym niż przez 30 dni⁹².

2.2. Wolontariat podstawą ruchu obywatelskiego

W literaturze termin „siły ludzkie” często bywa zastępowany zaczerpniętym ze źródłosłowa anglosaskiego pojęciem „zasoby ludzkie” (*human resources*), a pojęcie „siły społeczne” we współczesnym dyskursie zastąpiono pojęciem „siły społeczeństwa obywatelskiego”, których istotną formą są działania wolontariatu. Czynniki niezbędne do rozwoju i mobilizacji sił ludzkich, opisywane przez Helenę Radlińską, czy zachęta do współczesnego wolontariatu są niezmiennie. Należy wychować przez edukację rodzinną, szkolną i środowiskową, a później animować i mobilizować kandydatów, aby chcieli podjąć się zadań społecznie odpowiedzialnych, wskazanych im przez liderów ich społeczności. Zarówno siły ludzkie, jak i wolontariat wymagają wsparcia instytucjonalnego i obecności liderów, którzy pracują nad integracją działań społecznych⁹³. W Polsce zaangażowanie w działalność w organizacjach pozarządowych i zaufanie społeczne, które są jednymi ze znaczących wyznaczników dojrzałego społeczeństwa obywatelskiego, utrzymują się na niskim poziomie.

⁹¹ *Prawa i obowiązki wolontariusza*, www.wolontariat.org.pl (12.01.2019).

⁹² *Prawne warunki działania organizacji pozarządowych*, www.orbitorun.pl (17.02.2019).

⁹³ P. Krakowiak, *Wolontariat narzędziem wsparcia społecznego i edukacji w cyklu życia*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2012–2013, nr 7–8, s. 187–205, www.bazhum.muzhp.pl (8.07.2019).

Problem jest na tyle istotny, że konieczne jest wzmocnienie postaw społecznych oraz niwelowanie braków w aktywności społecznej, dlatego tak kluczowe jest wzmacnianie tych postaw u młodzieży. Szczególnie ważne jest wspomaganie młodego pokolenia w obywatelskim i społecznym dojrzwaniu, aby decyzje podejmowane przez młodzież w przyszłości i realizowane przez nią działania prowadziły do umacniania społecznej równowagi. Aktywność obywatelska pojmowana jest jako aktywność na rzecz dobra wspólnego w ramach szeroko rozumianej sfery publicznej, także jako działalność wolontariacka stanowiąca jedną z form działalności społecznej.

Wolontariat jako aktywność pomocowa podejmowany jest więc w wymiarze społecznym i stanowi wyraz świadomego obywatelstwa⁹⁴. Przynosi korzyści państwu i społeczeństwu. Poprzez odpowiedzialne podejście do drugiego człowieka buduje wizerunek państwa otwartego i opiekuńczego. Pomaga również w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego, gdyż bierze odpowiedzialność za czyny, ustawy i inicjatywy społeczne, stwarza warunki do rozwoju różnych koncepcji wsparcia społecznego.

Istotę wolontariatu i korzyści z niego płynące dostrzega się w Polsce bardziej niż przed laty⁹⁵ oraz (a może przede wszystkim) mówi się o nich w Unii Europejskiej⁹⁶. W opinii badanych osób wolontariat przyczynia się do samorealizacji i rozwoju osobistego wolontariuszy oraz ułatwia zdobywanie wiedzy i umiejętności sprzyjających integracji zawodowej⁹⁷. Działania wolontariackie podnoszą świadomość edukacyjną społeczeństwa, ukazują społeczny charakter jednostki i konieczność udzielenia jej wsparcia⁹⁸. Przy współdziałaniu z organami państwowymi działania wolontariackie wpisują się w obraz społeczeństwa opiekuńczego, nakierowanego na jednostkę, potrzeby innych, otwartego na inicjatywy społeczne. Organizacje pozarządowe, w skład których, jak wskazano powyżej, wchodzi wolontariat, przyczyniają się do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, świadczą bowiem

⁹⁴ A. Bejma, *Wolontariat w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej: prawo i praktyka*, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa 2012, s. 10.

⁹⁵ *Wolontariat w 2016 r.*, Warszawa 2017, www.stat.gov.pl (23.02.2019).

⁹⁶ A. Smoczyńska, M. Górowska-Fells, B. Kosakowska, B. Płatos, *Uznawanie wolontariatu w systemach edukacji formalnej w Europie*, www.eurydice.org.pl (5.08.2017).

⁹⁷ *Wolontariat i solidarność międzypokoleniowa. Sprawozdanie, 2011*, www.europarl.europa.eu (23.03.2018).

⁹⁸ Por. badania dotyczące wolontariatu przeprowadzone przez Stowarzyszenie Klon/Jawor.

różne funkcje, takie jak np.: pomoc wzajemna, organizacja pomocy, tworzenie grup nacisku, „wypełnianie luk”, „rozszerzanie wyboru”, rzecznictwo, funkcję strażnika wartości⁹⁹.

Wolontariat jest ważnym działaniem w wielu wymiarach życia społecznego i osobistego wolontariusza. Rodzą się pytania, czy wolontariat może przyczynić się do wywołania zmiany w jednostce, a środowisko i wejście w nowe role, zmiana otoczenia, czy mogą stać się czynnikiem powodującym rozwój jednostki i przyjmowanie przez nią nowych form zachowań. Pytania te znajdują uzasadnienie, jeśli przyjmiemy, że wolontariat jest ogółem procesów, interakcji ze światem/środowiskiem i oddziałuje na rozwój człowieka. Z powyższego opisu wyłania się obraz człowieka rozwijającego się przez całe życie, mającego wpływ na samego siebie, jak i na środowisko, w którym funkcjonuje. Pisząc o wolontariacie, należy zaznaczyć, że jest on znany na świecie od wieków. Jest to swoisty fenomen, który próbowano wyjaśnić na gruncie wielu dziedzin społecznych. W literaturze często nazywany był **filantropią** bądź **dobroczynnością**¹⁰⁰. Filantropia jest słowem pochodzącym z języka greckiego, pochodzi od *philanthropos*, co oznacza „umiłowanie człowieka”. Wywodzi się z kultury starożytnej Grecji¹⁰¹ i Rzymu, oznacza usposobienie życzliwe dla innych ludzi, przyjazne, nacechowane braterską miłością i współczuciem, a także działaniem na rzecz innych ludzi¹⁰². Dobroczynność natomiast jest określeniem, które w chrześcijaństwie było mocno związane z ideałem miłości do bliźniego i utożsamiane jest z postępowaniem miłosiernego Samarytanina. Wszystkie działania zobowiązywały do otoczenia opieką najsłabszych członków wspólnoty¹⁰³.

Jak pisze Mirosław Górecki, w dyskursie potocznym pojęcia filantropia i dobroczynność używane są zamiennie jako synonimy ze względu na ich porównywalny zakres odniesień. Inaczej jest w dyskursie naukowym, gdyż pod uwagę bierze się

⁹⁹ S. Laskowska, *Rozwój sektora pozarządowego jako odpowiedź na rosnące potrzeby społeczne wobec instytucji pomocowych*, w: *Wolontariat w obszarze...*, dz. cyt., s. 202.

¹⁰⁰ Z. Tokarski, *Wolontariat w Polsce, raport z badań w latach 2000–2003*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2008, s. 26; J. Radwan, K. Frysztański, *Společné dzieje pomoci člověku: od filantropie řecké do práce sociální*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 1998, s. 13.

¹⁰¹ W. Markowska, *Mity greckie*, Wydawnictwo Buchmann, Warszawa 2013.

¹⁰² M. Górecki, *Idea, instytucjonalizacja i funkcje wolontariatu*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013, s. 123.

¹⁰³ Tamże, dz. cyt., s. 124.

przede wszystkim odmienną genezę tych słów, inny źródłosłów i odrębności językowe¹⁰⁴. Filantropię z dobroczynnością łączy to, że wszelkie działania ukierunkowane są na pomnażanie wspólnego dobra, co niewątpliwie jest również wspólne z pojęciem wolontariatu, a także oznacza przeciwstawianie się dążeniu do wyzysku i dominacji¹⁰⁵. Do rozwoju działalności wolontariackiej przyczyniło się niewątpliwie chrześcijaństwo, powodując olbrzymi przełom w filantropii¹⁰⁶. Wolontariusze o inspiracji ewangelicznej istnieli od samego początku Kościoła i nie zabrakło ich w dwutysięcletniej historii¹⁰⁷. Religia chrześcijańska stawiała na pierwszym miejscu rodzinę, którą uważała za wartość samą w sobie. Promowano pomoc społeczną w ramach wspólnoty, dbano o wdowy, dzieci, starców, rodziny wielodzietne, ubogich, chorych, więźniów i sieroty¹⁰⁸.

Najstarszą formą wzajemnej pomocy, udokumentowaną w literaturze, jak pisze Mirosław Górecki, była uczynność. Uczynność jako forma pomocy w rodzinach wielopokoleniowych polegała głównie na zastępowaniu członków w wykonywaniu czynności dnia powszedniego. Miała charakter spontanicznych działań¹⁰⁹. Mirosław Górecki proponuje, aby nie szukać powiązania wolontariatu z dobroczynnością i filantropią, ale wprowadzić jedno określenie **pracy społecznej**¹¹⁰. Helena Radlińska, twórczyni pedagogiki społecznej w Polsce, poprzez pracę społeczną rozumiała działalność prowadzoną siłami społecznymi, ukierunkowaną na realizację celów społecznych. Dziś coraz częściej w literaturze przedmiotu zamiast pracy społecznej znajdujemy określenie **uczestnictwo społeczne**. Oznacza ono „branie udziału w życiu społeczeństwa, nadawanie kształtu życiu społecznemu i jego warunkom, poprzez podejmowanie określonej aktywności społecznej (...)”¹¹¹.

Praca społeczna w Polsce nie jest zjawiskiem nowym czy nieznanym. Ma długoletnią tradycję angażowania się w sprawy innych, osób potrzebujących

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ A. Grzegorzczak, *Życie jako wyzwanie*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1995, s. 148.

¹⁰⁶ J. Chrapek, *Dzielimy się miłością. Wolontariat. List pasterski biskupa radomskiego na temat wolontariatu*, „Roczniki Naukowe Caritas” 2001, R. V, s. 16.

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ T. Kamiński, *O ewolucji pomocy potrzebującym. Przyczynek do dziejów pracy socjalnej i charytatywnej*, „Studia Gdańskie” 2000, nr 13, s. 253.

¹⁰⁹ M. Górecki, *Idea...*, dz. cyt., s. 21.

¹¹⁰ Tamże, s. 126.

¹¹¹ Tamże, s. 128.

czy borykających się z codziennymi problemami¹¹². Doświadczenia PRL-u sprawiły jednak, że przez wielu jest ciągle negatywnie kojarzona z tzw. czynami społecznymi, które nie zawsze były podejmowane dobrowolnie, bez przymusu czy wywieranej presji. Pojawił się więc argument za wprowadzeniem nowej nazwy, która nie kojarzyłaby się z pracą społeczną, byciem aktywistą czy społecznikiem. Współcześnie określeniu działań społecznych, altruistycznych, bezinteresownych, ochotniczych nadano termin wolontariat (od łac. *voluntarius* – „dobrowolny, chętny”). Proces zmian w latach 1989–1990 umożliwił powstanie na nowo organizacji wolontariackich. Wolontariat otworzył drzwi do demokracji, wolności i nowoczesności. W porównaniu z latami 1918–1939, era komunistyczna, nastąpiła po drugiej wojnie światowej, nie sprzyjała rozwojowi organizacji wolontariackich w Polsce. Z wyjątkiem krótkiego okresu niezależności po drugiej wojnie światowej, od przełomu lat 40. i 50., działalność organizacji ochotników/wolontariuszy była objęta ścisłą kontrolą polityczną i administracyjną. W konsekwencji liczba organizacji wolontariackich spadała drastycznie już od wczesnych lat 50. W komunistycznym okresie organizacje wolontariackie istniały głównie jako niezależne agencje i pozbawiane były największej siły określania i zaspakajania potrzeb społeczeństwa. Okres ten cechował się brakiem politycznych i prawnych możliwości dla rozwijania niezależnych inicjatyw obywatelskich. Autorytarny charakter reżimu, oparty na ideologii etatyzmu i „przewodniej roli partii”, stworzył klimat, w którym interesy i wymagania pewnych segmentów społeczeństwa były traktowane przez państwo jako relikty minionych reżimów i stanowiły przeszkodę dla „postępu i realizacji narodowych interesów”. Od wczesnych lat 50. działania pozarządowych organizacji zostały mocno upolitycznione, najważniejszą rolę odgrywała rola polityczna, a rola służebna stała się wtórna. Dopuszczalne formy działalności publicznej zostały dokładnie zdefiniowane, co zniechęciło obywateli do podejmowania inicjatyw i do zaangażowania. Kiedy ludność zaprzestała inicjatyw, pozwolono istnieć organizacjom pozarządowym i ruchom, nazywanym „organizacjami społecznymi” i „akcjami społecznymi”, a nawet wymuszano ich zakładanie. Zasadniczo promowały one cele państwa komunistycznego i uprawomocniły je przez przymusowe uczestnictwo w swoich akcjach i woluntaryzm. Okres komunistyczny zakończył się systemowym pogwałceniem praw, które rządziły organizacjami wolontariackimi, wolności zrzeszenia się i wypowiedzi.

¹¹² E. Leś, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju działalności organizacji społecznych*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2000, s. 17.

Nadzwyczajny wzrost zakładania fundacji stowarzyszeń i spontanicznych ruchów po 1989 roku był dowodem zdławionego zainteresowania współuczestnictwem publicznym obywateli oraz zaprzeczeniem rozpowszechnionego poglądu o tzw. kulturze zależności i wyuczonej bezradności – formach zachowań rozwiniętych w okresie komunistycznym¹¹³. Powstałe organizacje we wrześniu 1996 roku zorganizowały w Warszawie I Ogólnopolskie Forum Inicjatyw Pozarządowych, na którym zgłoszono brak uregulowań prawnych odnośnie do organizacji pozarządowych i brak dialogu między władzą a społeczeństwem. Od tego czasu rząd zaczął pracę nad ustawami, które w grudniu 2001 roku zostały przekazane na ręce ministra, a w czerwcu 2003 roku weszła w życie ustawa regulująca przekazywanie działań publicznych podmiotom określonym w ustawie. Ustawa określa m.in.: podmioty, na rzecz których mogą pracować wolontariusze, obowiązki i przywileje wynikające ze współpracy z wolontariuszem, reguluje również kwestie dotyczące zawierania pisemnych umów¹¹⁴. Rozstrzygnięto także kwestie definicyjne, takie jak np. „wolontariusz” czy „organizacja pozarządowa”.

Współczesne przemiany ekonomiczne i cywilizacyjne sprawiły, że wraz z nimi w zastraszającym tempie narastają potrzeby społeczne, które w sposób szczególnie odnoszą się do grup i jednostek niesamodzielnych – osób biednych, bezrobotnych, dysfunkcyjnych, które stanowią rodziny problemowe i patologiczne; dotkniętych zdarzeniami losowymi, niepełnosprawnością, chorobą, zagubieniem, starością, bezdomnością. Sytuacja ta powoduje, że działania państwa w obszarach wymagających udzielenia wsparcia obywatelom stają się coraz częściej niewystarczające i mało efektywne. Zrodziła się zatem potrzeba stworzenia instytucji niezależnych od państwowego systemu pomocy społecznej, które mogłyby co najmniej uzupełniać zadania, jakie stoją przed państwem. Szansę taką przynosi funkcjonowanie organizacji pozarządowych. Powstają one zazwyczaj z inicjatywy pojedynczych osób lub grup, szczególnie wrażliwych na problemy drugiego człowieka. Miejscem ich powstawania są prywatne domy, urzędy i instytucje, co pozwala na realizowanie zadań dla dobra wspólnego, podejmowanie służby na rzecz drugiego człowieka¹¹⁵.

¹¹³ Jedną z takich organizacji jest Caritas Polska, która jest instytucją charytatywną Konferencji Episkopatu Polski.

¹¹⁴ P. Szczyrski, *Wolontariat w aspekcie prawnym na podstawie przepisów Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, w: *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003, s. 21–23.

¹¹⁵ B. Kromolicka, *Działalność koła wolontariatu studenckiego przy Instytucie Pedagogiki w Szczecinie*, w: *Wolontariusz w życiu...*, dz. cyt., s. 87.

Kształtująca się polska demokracja, bez wszechstronnego wsparcia tych organizacji, przechodziłaby poważny kryzys. To właśnie one stają się często ostatnią deską ratunku dla ludzi, którzy z różnych przyczyn znaleźli się w sytuacji kryzysu życiowego. Małgorzata Załuska nazywa te organizacje „tkanką łączną” systemu, pełniącą rolę pośrednika między obywatelem a państwem¹¹⁶. Ich sukces polega nie tylko na niezależności merytorycznej (co do zadań i metod) oraz finansowej (co do środków realizacji) od polityki państwa¹¹⁷, lecz także od faktu, że tworzą się oddolnie i spontanicznie i jako pierwsze ujawniają rzeczywiste problemy społeczne, reagują na nie, stając się jednocześnie pionierami różnorodnych inicjatyw i reform społecznych¹¹⁸. Dzięki tym organizacjom powstał nowy, nieznany dotąd model kształtowania relacji międzyludzkich, oparty na zasadach pomocniczości i solidarności. Jedną z podstawowych i niezwykle ważnych metod realizacji celów organizacji pozarządowych jest szeroka działalność wolontariatu.

Praktyka działalności organizacji pozarządowych stworzyła następującą definicję wolontariatu: **„Wolontariat to bezpłatne, świadome, dobrowolne działanie na rzecz innych lub całego społeczeństwa, wykraczające poza więzi rodzinno-koleżeńsko-przyjacielskie”**¹¹⁹.

Wolontariat jest nieodzowną częścią funkcjonowania społeczeństwa ze względu na to, że stawia w centrum zainteresowań człowieka, zwraca uwagę na cierpiących, ubogich i słabych, okazanie im szacunku i ukazuje obywatelski obowiązek świadczenia pomocy i uczestnictwa w życiu społecznym¹²⁰. Wolontariusze pełniąc swoją rolę, stwarzają szansę na realizowanie swojego człowieczeństwa, dzielą się swoją dobrocią, pochylają się nad drugim człowiekiem. Wolontariat dla wolontariuszy, jak słusznie podkreśla Barbara Kromolicka, jest towarzyszeniem, czyli dawaniem swojego wolnego czasu. Bycie z kimś potrzebującym, np. kimś, kto umiera, jest czasem bezcennym, niepowtarzalnym¹²¹. Umożliwia godne

¹¹⁶ M. Załuska, *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 1998, s. 97.

¹¹⁷ E. Leś, *Nowe tendencje w polskiej polityce społecznej*, „Polityka Społeczna” 1991, nr 1, s. 8.

¹¹⁸ Z. Zawadzki, *Organizacje pozarządowe formą aktywności społecznej*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2001, nr 3, s. 21.

¹¹⁹ P. Jordan, M. Ochman, *Jak pracować z wolontariuszami*, Wydawnictwo Boris, Warszawa 1997, s. 15.

¹²⁰ P. Stawiarska, *Wolontariat hospicyjny. Perspektywa interdyscyplinarna*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 14.

¹²¹ B. Kromolicka, *Wolontariusz w służbie człowiekowi umierającemu*, Wydawnictwo Pedagogium WSNS, Szczecin 2000, s. 39.

przejście przez życie, daje szansę na samorealizację, doskonalenie swojej osobowości, zdobycie doświadczenia i nowych umiejętności. Wolontariat daje możliwość „poprawienia” świata, który jest pełen egocentrycznych postaw i przemocy. Pozwala formować humanistyczną postawę wobec problemów rzeczywistości społecznej. Postawy te są niewątpliwie ważne dla jednostki, jak i dla całego społeczeństwa, gdyż jednostce pozwala się realizować, spełniać i zdobywać nowe umiejętności i wiedzę, a społeczeństwo, które złożone jest z osób aktywnych, może liczyć na rozwój¹²².

Anna Kanios zaznacza, że „wolontariat jest zróżnicowanym ruchem społecznym, który można opisać poprzez wskazanie jego istotnych elementów”. W tym ujęciu dobra wola i chęć niesienia pomocy potrzebującym stanowią filary do interpretacji pojęcia wolontariatu. Wolontariat oparty jest na bezinteresownej woli służenia innym ludziom, nie polega przy tym na uleganiu wiążącym normom. Przewiduje również pewną ciągłość i systematyczność w podejmowaniu inicjatyw bezpośrednio na rzecz najbardziej potrzebujących. Zamierzenia te najczęściej są profesjonalnie zorganizowane w ramach określonych grup, chociaż również mogą być podjęte działania w ramach wolontariatu indywidualnego. Wolontariat składa się na jedną z najbardziej szlachetnych postaw człowieka, a zarazem oznacza wzniosłe i bezcenne dzieło ludzkiego ducha¹²³.

Analizując działania wolontariackie, należy pamiętać, że wynikają one z dobrej i wolnej woli, oznaczają poświęcenie się czemuś, co dla kogoś jest ważne, potrzebne i warte zaangażowania¹²⁴. Obejmują szeroki zakres aktywności na rzecz innych oraz wsparcia dla pewnych idei. Wolontariat występuje w różnych formach, zarówno w Polsce, jak i na świecie, a działania podejmowane w jego ramach pozwalają skupić się na potrzebach konkretnej jednostki, otoczeniu lub środowisku¹²⁵. Do kardynalnych zadań wolontariatu należy więc:

1. Stymulowanie instytucji publicznych i domaganie się praw dla najbardziej potrzebujących od państwa. Wolontariusze poprzez swoją działalność mogą ocenić, czy obowiązki państwa i przestrzeganie równości wszystkich obywateli

¹²² B. Kromolicka, *Wolontariat nadzieją...*, dz. cyt., s. 18–19.

¹²³ A. Kanios, *Spoleczne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 47.

¹²⁴ P. Stawiarska, *Wolontariat hospicyjny. Perspektywa interdyscyplinarna*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 13.

¹²⁵ A. Bejma, *Rola wolontariatu w społeczeństwie obywatelskim*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego. Rekomendacje dla pracy socjalnej*, red. A.M. Kola, K.M. Wasilewska-Ostrowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 29.

są respektowane, oraz stwierdzić, czy instytucje publiczne otaczają wszystkich potrzebujących opieką.

2. Szybsza reakcja na nagłe potrzeby niż w instytucjach państwowych, wynikająca ze specyfiki pracy wolontariuszy, którzy są zazwyczaj pierwsi tam, gdzie pomoc jest pilnie potrzebna. Wytyczają przy tym wzorce interwencji i pozytywne modele działania, które mogą być następnie adaptowane przez instytucje publiczne.
3. Tworzenie odmiennej świadomości u osób nieprzejmujących się trudną sytuacją życiową innych. Poprzez działalność wolontariacką można zmienić postrzeganie innych osób i wzmocnić ich „kręgosłup moralny”.
4. Integracja służb publicznych, w odpowiedzi na działalność tych sektorów, w których interwencja państwa jest niewystarczająca.
5. Przekazanie sensu człowieczeństwa w służbie. Podczas działań interwencyjnych pomoc nie jest pozbawiona przychylności względem ludzi i godnego podejścia¹²⁶.

Wolontariat wspiera działania dla dobra innych, myślenie o grupie czy społeczności, pozwalając przez to na aktywne współuczestnictwo, dokonywanie wyborów, decydowanie o ważnych rzeczach. Pełni funkcję opiekuńczo-wychowawczą i funkcję integracyjną. Działania koncentrują się na drugiej osobie, środowisku i otoczeniu, w którym żyją wolontariusze. Liczba i rodzaj realizowanych zadań są nieograniczone, sprzyjają rozwojowi nowych technologii, szybkiemu i szerokiemu rozpowszechnianiu informacji¹²⁷.

Podział funkcji wolontariatu w literaturze związany jest zazwyczaj z organizacją zadań i sposobów realizacji celu. Agnieszka Naumiuk wymienia następujące funkcje wolontariatu:

- intencjonalne i nieintencjonalne,
- planowane i rzeczywiste (jawne i ukryte),
- proste i złożone,
- bezpośrednie (świadczenie konkretnych usług) i pośrednie (prowadzenie akcji informacyjnych, tworzenie grupy lobbingowej, prace biurowe),
- wewnętrzne i zewnętrzne (ze względu na kierunek i zasięg działania)¹²⁸.

¹²⁶ S. Gawroński, *Ochotnicy miłości bliźniego. Przewodnik po wolontariacie*, Wydawnictwo Więź, Warszawa 1999, s. 26–27.

¹²⁷ A. Bejma, *Rola wolontariatu w społeczeństwie obywatelskim*, w: *Wolontariat szansą...*, dz. cyt.

¹²⁸ A. Naumiuk, *Uczestnictwo społeczne młodzieży*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2007, s. 42.

Chcąc ukazać społeczne funkcje wolontariatu, należy zwrócić uwagę na określenie jego wkładu i roli w funkcjonowanie systemu społecznego, a także na skutki zachowań prospołecznych na inne sfery życia społecznego niewłączone w wolontariat. Pod kątem tych kryteriów można wyłonić funkcje autokreacyjne i funkcje ogólnospołeczne wolontariatu¹²⁹. Mirosław Górecki uważa, że funkcje autokreacyjne związane są ściśle z pedagogiką, metodami uczenia się przez doświadczenie i samowychowanie. W wyniku doświadczenia pewnych sytuacji i ich analizy nasuwa się refleksja, którą można przełożyć na praktykę. Samowychowanie wiąże się ze zmianami samokierunkowymi we własnej osobowości. Funkcje autokreacyjne Górecki dzieli na:

1. Funkcję wychowawczą, która związana jest z kształtowaniem osobowości wolontariusza w wyniku jego działalności. Pomaga wyrównać braki w sferze psychofizycznej, a także tworzy optymalne możliwości do rozwoju osobistego i społecznego. Dziecko poprzez bycie członkiem rodziny czy społeczności nabywa różnych umiejętności, uczy się zasad współżycia społecznego, przyjmuje wartości, wychowuje się w określonej kulturze i tradycji, kształtuje swój światopogląd, zdobywa wiedzę i weryfikuje ją w kontaktach z innymi. Proces ten ostatecznie prowadzi do wykształcenia przynależności społecznej, pełnienia ról i przyjęcia odpowiedzialności za innych¹³⁰.
2. Funkcję afiliacyjną, będącą odpowiedzią na realizację potrzeby przynależności do grupy ludzi mających podobne potrzeby i poglądy. Jest naturalnym dążeniem do realizacji potrzeb społecznych człowieka, w tym również potrzeb miłości, przyjaźni i kontaktów z innymi, zapewniając tym samym jednostce równowagę psychiczną¹³¹.
3. Funkcję integracyjną, przejawiającą się w „stymulacji solidarności obywateli, solidarności ludzkiej, spajaniu społeczności więzią zadaniową, pobudzaniu do działania społeczności lokalnej”¹³².
4. Funkcję aksjologiczno-normatywną, związaną ze wskazaniem na wartości, które są uznawane przez wszystkich, tzw. wartości uniwersalne, czyli: dobro, miłość, bezinteresowność, tolerancja i podmiotowość. Funkcja ta wskazuje również na obowiązki i powinności względem środowiska życia.

¹²⁹ M. Górecki, *Idea...*, dz. cyt., s. 225.

¹³⁰ Tamże, s. 229.

¹³¹ Tamże, s. 231.

¹³² Tamże.

Wolontariat może się również w znacznym stopniu przyczynić do zmiany postrzegania wartości i przesunięcia materialnych wartości na dalszy plan, a przyjęcia jako najważniejsze innych wartości, jak miłosierdzie, poszanowanie godności człowieka, szacunek dla odmiennych postaw, przekonań, cierpienia, odczucia strachu. Wolontariat umacnia takie cechy charakteru, jak cierpliwość, pokora, wyrozumiałość.

5. Funkcję ekspresyjną, odnoszącą się do realizacji potrzeb wyższego rzędu, spełnienia marzeń, aspiracji, ambitnych planów, zamiłowań, pogłębienia wiedzy z różnych dziedzin. Funkcja ta predysponuje do zmiany życia społecznego i kształtowania sumienia.

Funkcje ogólnospołeczne, w których można wyróżnić:

1. Funkcję innowacyjną polegającą na wprowadzaniu nowych, oryginalnych rozwiązań, które są uważane za ryzykowne, ale są bardzo ważne ze względu na swoją przydatność i funkcjonalność w społeczeństwie.
2. Funkcję pomocową, polegającą na udzielaniu pomocy materialnej i pozamaterialnej, świadczeniu usług jednostkom bądź grupom. Często organizacje realizują te zadania w obszarach, w których dofinansowanie z organizacji publicznych jest niskie bądź nie ma go wcale. Dotyczy to m.in. pomocy udzielanej osobom, które wymagają terapii, hospicjom, chorym, osobom zmarginalizowanym bądź wykluczonym. Funkcja pomocowa przeciwdziała patologiom i innym zagrożeniom. Jest najlepiej rozwiniętą funkcją w Polsce.
3. Funkcję ekonomiczną, opierającą się na pozyskiwaniu dodatkowych środków finansowych, a także przyczyniającą się do podniesienia efektywności ekonomicznej świadczonych usług. W niektórych krajach europejskich wolontariat może stanowić nawet do 5 proc. PKB¹³³.
4. Funkcję lobbingową, odnoszącą się do ochrony wartości demokratycznych państwa. Może dotyczyć np. pluralizmu czy wolności, a także praw i interesów obywateli. Funkcja ta zapewnia ochronę obywateli, mniejszości narodowych i seksualnych, pozwala walczyć o własne cele i interesy z rządem.
5. Funkcję rzecznictwa interesów obywateli. Pełni ona rolę przedstawicielstwa pewnych grup społecznych, które nie potrafią lub z różnych względów nie mogą przedstawić swojego problemu i dążyć do jego rozwiązania. Pozwala zwrócić uwagę opinii publicznej na różne kwestie.

¹³³ *Wolontariat jako składnik PKB w krajach europejskich*, www.ec.europa.eu (15.07.2015).

6. Funkcję kontrolną, polegającą na monitorowaniu działań władz publicznych i krytycznej ocenie systemu państwowego. W przypadku uchybień lub stwierdzeniu błędów podejmowane są odpowiednie kroki w postaci litygowania strategicznego. Polega ono na działaniach prawnych podejmowanych w interesie publicznym, uzyskaniu rozgłosu i wpływu na rozstrzygnięcie kwestii społecznej.
7. Funkcję normalizacyjną, która pojawia się zazwyczaj tam, gdzie zainteresowanie sektora publicznego jest mniejsze. Dotyczy zazwyczaj takich obszarów, w których problemy są niedostrzegane, ignorowane lub nierozwiązywalne. Dzięki organizacjom trzeciego sektora i inicjatywom społecznym jakość świadczeń w tych obszarach wzrasta, wyznaczane są nowe standardy, konkurencyjne w stosunku do innych podmiotów, wymuszając nową, lepszą jakość udzielania świadczeń, uzupełniając niedostatki państwa. Funkcja normalizacyjna stanowi więc nową płaszczyznę harmonizowania działalności społecznej z wymaganiami prawa¹³⁴.

Największym darem, jaki można ofiarować drugiemu człowiekowi, jest ofiarowanie siebie samego. Wolontariusz, spotykając się z problemami drugiego człowieka, nabywa wrażliwości, która wyraża się w chęci ofiarowania swojego czasu, wysiłku, wykorzystania swoich doświadczeń i umiejętności w celu zaspokojenia potrzeb innych. Barbara Kromolicka charakteryzuje wolontariusza jako człowieka dobrej woli, pracującego na zasadzie wolontariatu, osobę obdarzoną szczególnym rodzajem wrażliwości społecznej i spostrzegawczości, pozwalającej na zauważenie szczególnych sytuacji wymagających pomocy, których inni dostrzec nie potrafią¹³⁵.

W *Ustawie z dnia 26 marca 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* podkreśla się, że: „**wolontariuszem jest osoba, która ochotniczo i bez wynagrodzenia wykonuje świadczenia na zasadach określonych w ustawie**”.

Działalność wolontariuszy niegdyś przejawiała się w ramach sąsiedzkiej solidarności, obecnie zaś jest propagowana na całym świecie i przejawia się w różnych sferach życia. Działalność wolontariacka cechuje się różnorodnością kierunków

¹³⁴ M. Górecki, *Idea...*, dz. cyt., s. 226.

¹³⁵ B. Kromolicka, *Wolontariat podstawą edukacji humanistycznej*, w: *Edukacja humanistyczna. Wyzwanie i rzeczywistość*, red. T. Starwa, D. Kierszka, Wydawnictwo Pedagogium PŚWN, Szczecin 2002.

działań i orientacji. Andrzej Sowiński wskazuje, że w teorii pedagogiki społecznej wyróżnia się trzy kategorie możliwych działań wolontariackich. Są to:

- działalność bezpośrednia, realizowana w czasie wolnym,
- działalność towarzysząca pracy zawodowej (np. lekarza, pielęgniarki, prawnika, oficera, aktora),
- działalność pośrednia, realizowana poprzez wybrany i celowo wykorzystany czynnik istniejący obiektywnie (np. poprzez media, poprzez sztukę, poprzez tworzenie grup wsparcia społecznego)¹³⁶.

Warto zaznaczyć, że wolontariusze mogą angażować się w takich dziedzinach, które są zgodne z normami prawnymi. Do organizacji korzystających z pracy wolontariuszy należą: organizacje pozarządowe, organy administracji publicznej, jednostki organizacyjne, podległe tym organom oraz organizacje kościelne. Wolontariuszy można spotkać w różnych obszarach życia społecznego. Ich działalność obejmuje różne dziedziny życia i jest wielorako zorientowana. Wolontariusze mogą współpracować z placówkami kultury, organizacjami działającymi na rzecz ochrony środowiska i na rzecz zwierząt, sportowymi, instytucjami publicznej służby zdrowia, szkołami¹³⁷. Wielu ochotników można spotkać w takich sektorach, jak:

- organizacje świadczące pomoc osobom chorym na AIDS i nosicielom wirusa HIV,
- organizacje świadczące pomoc osobom starszym,
- organizacje świadczące pomoc alkoholikom i narkomanom,
- organizacje świadczące pomoc rodzinom w trudnej sytuacji, trudnej młodzieży, osobom niepełnosprawnym fizycznie i umysłowo,
- organizacje świadczące pomoc osobom nieuleczalnie chorym i w stanie terminalnym,
- organizacje świadczące pomoc osobom bezdomnym¹³⁸.

Jasno określono w ustawie, że jedynym obszarem, w który nie można angażować wolontariuszy, jest sektor biznesu¹³⁹. Jak widać, zakres działań wolontariackich

¹³⁶ A.J. Sowiński, *W poszukiwaniu ideału osobowości wolontariusza*, w: *Wolontariat w obszarach humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 95.

¹³⁷ K. Braun, *Wolontariat–młodzież–wychowanie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 33.

¹³⁸ S. Gawroński, *Ochotnicy miłości bliźniego. Przewodnik po wolontariacie*, Wydawnictwo Więź, Warszawa 1999.

¹³⁹ K. Braun, *Wolontariat...*, dz. cyt., s. 34.

jest bardzo szeroki i niemożliwe jest wymienienie wszystkich obszarów, w których można podjąć aktywność. Jednak do najczęściej podejmowanych należą:

- obszar edukacji i wychowania (szkoły, świetlice opiekuńczo-wychowawcze, świetlice socjoterapeutyczne, domy dziecka),
- obszary pomocy społecznej i pracy socjalnej (domy pomocy społecznej, warsztaty terapii zajęciowej, ośrodki rehabilitacji),
- obszar kultury (muzea, domy kultury, biblioteki),
- obszar sportu,
- obszar ekologii i ochrony środowiska.

Barbara Kromolicka wśród obszarów aktywności wolontariackiej wymienia ponadto działalność prowadzoną w centrach i organizacjach ukierunkowanych na wspieranie ruchu samopomocowego i wolontariat o zasięgu lokalnym¹⁴⁰. Wolontariusze, jak można by ogólnie stwierdzić, pracują we wszystkich obszarach życia społecznego i odgrywają w nich niezmiernie istotną rolę.

Lech Witkowski wskazując na rolę wolontariatu, stwierdził, że:

wolontariat jako przestrzeń działania i nabywania doświadczeń i rozwiązywania problemów społecznych nie dlatego przede wszystkim jest dobrem, że tworzy dobro dla jego oczekujących, wyręczając tu machinę państwa, ale że bez logiki wzajemności doświadczeń i innych przejawów niskiej intensywności, tworzy dobro do niego dorastającym w trudzie, dającym szansę na zaistnienie dojrzałego społeczeństwa samodzielnej troski i dzielności etycznej¹⁴¹.

Pomoc innym wiąże się ze wzajemnym kredytem zaufania. Wolontariusz powinien być współczujący wobec czyjegoś cierpienia, niedoli w życiu, powinien być kompetentny, wiedzieć jak, kiedy i komu należy pomóc.

Wolontariusz chcąc sprostać wyzwaniom, jakie niesie za sobą wielka idea wolontariatu, musi podjąć równocześnie z realizacją zadań trud pracy nad sobą. Ważne jest, aby posiadał kwalifikacje i spełniał wymagania odpowiednie do rodzaju i zakresu wykonywanych świadczeń, co odnosi się również do aktywności uczniów, także niepełnoletnich¹⁴².

¹⁴⁰ B. Kromolicka, *Wolontariat*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. VII, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008, s. 223.

¹⁴¹ L. Witkowski, *Człowiek i profesjonalizm w pracy socjalnej (czyli jak bronić wolontariat przed wolontaryzmem – spojrzenie filozofa)*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.

¹⁴² *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, dz. cyt.

Dziś informacje o potrzebach innych ludzi, nawet na drugim krańcu świata, mają zasięg globalny, przyczyniają się do tego media komunikacyjne, takie jak internet czy telewizja. Dlatego tym bardziej powinniśmy rozejrzeć się dookoła i zobaczyć, czy ktoś obok nas nie potrzebuje naszej pomocy. Często można zaobserwować znieczulicę wśród ludzi, a przecież powinni oni mieć do siebie zaufanie, powinni wierzyć, że ktoś wyciągnie do nich pomocną dłoń, że nie zapomni o nich w potrzebie. Piotr Sztompka podkreślał, że zaufanie społeczne istnieje we wszystkich aspektach życia społecznego i odnosi się zarówno do miłości, rozmowy, podróży, zdrowia czy pieniędzy. To właśnie dzięki zaufaniu możliwe jest budowanie trwałych relacji społecznych. Kiedy nie ma zaufania społecznego, ludzie stają się ostrożni w relacjach z innymi i nie wierzą w skuteczność jakichkolwiek działań¹⁴³.

Staś Gawroński zaznacza, że wolontariat niesie za sobą pewne wartości, takie jak:

- pozostawienie w centrum zainteresowań człowieka,
- zwrócenie uwagi na najsłabszych i najbardziej cierpiących,
- obywatelski sens odpowiedzialności i uczestnictwa w życiu społecznym,
- szacunek dla innych,
- sens służby,
- bezinteresowność w działaniach solidarnościowych,
- dzielenie własnego istnienia z istnieniem innych¹⁴⁴.

Wolontariat jest jedną z bardziej pożądaných działalności człowieka. Dzięki zaangażowaniu jednego człowieka na rzecz drugiego rodzi się sprawiedliwość, która wyznacza normy i reguły społeczne. Wolontariat jest pożądaný w dzisiejszym świecie, w dobie demokracji i pluralizmu. Rozwój naukowo-technologiczny, rozwój ekonomiczny krajów, różnice między biednymi a bogatymi, bezrobocie, zanieczyszczenie środowiska naturalnego to obszary, w których wolontariat odgrywa niezwykle ważną rolę. Istotne i uzasadnione jest więc takie wychowanie młodych ludzi, które prowadzi do kształtowania norm, zachowań, postaw i wartości moralnych i etycznych.

¹⁴³ P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2007, s. 12.

¹⁴⁴ S. Gawroński, *Ochotnicy...*, dz. cyt., s. 26.

Wychowanie powinno prowadzić do rozwoju moralnego, zdobycia i przyswojenia wiedzy o problemach moralnych i odróżniania, co jest moralnie dobre, a co złe¹⁴⁵. Tylko w toku prawidłowego rozwoju człowiek dąży do dobra i stawia przed sobą coraz większe wymagania etyczne¹⁴⁶. Niezwykle ważne jest, aby młodzież umiała postępować w sposób moralny i etyczny, a nabycie tej umiejętności następuje w skutek zapoznania ich z zasadami, normami i wartościami moralnymi. Młodzi ludzie powinni umieć sami ocenić sytuację i przyjąć zachowania i postawy etyczne w zależności od sytuacji. Jest to istotne, ponieważ świadomość etyczna dorosłego człowieka przejawiać się będzie w sposobie zachowania, wyrażanych przez niego poglądach opiniach, ocenianiu, systemie norm i zasad społecznie uznawalnych¹⁴⁷.

Wolontariusze postępują według kodeksów etycznych wypracowywanych przez organizacje, w których działają. W 1993 roku amerykańska organizacja Points of Light udostępniła zbiór praw i obowiązków wolontariusza, nazywany *Kartą wolontariusza*¹⁴⁸. Zobowiązuje ona każdego nowego wolontariusza do przestrzegania określonych zasad, określa jego prawa i obowiązki. Jednym z najważniejszych obowiązków wolontariusza jest odpowiedzialność związana z wykonywaniem czynności, wiedza na temat tego, przed kim jest się odpowiedzialnym i przestrzeganie kodeksu etycznego¹⁴⁹. Wolontariusze muszą znać zasady etyczne i ich przestrzegać, każdą osobę traktować z szacunkiem, nie mogą nikogo oceniać, ale powinni wiedzieć, jak skutecznie pomóc ludziom będącym w trudnej sytuacji.

Kodeks postępowania etycznego funkcjonuje również pod innymi nazwami, np. *Karta etyczna wolontariusza*, *Karta wolontariusza* lub *Karta postępowania etycznego*. Zasady te zostały opracowane przez różne podmioty, ale posiadają

¹⁴⁵ M. Łobocki, *Wychowanie moralne w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002, s. 12.

¹⁴⁶ A. Pawełczyńska, *Głowy hydry. O przewrotności współczesnego zła*, Wydawnictwo LTW, Warszawa 2004.

¹⁴⁷ S.H. Zaręba, *Socjologiczne interpretacje moralnych poglądów i ocen polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej*, w: *Wartości postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. J. Mariański, L. Smyczek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008, s. 206.

¹⁴⁸ *Kodeks etyczny*, www.wspieranie-dawstwa-szpiku.pl (30.06.2019).

¹⁴⁹ K. Lenart, *Wolontariat w służbie więźniom – empatia, współczucie czy naiwność – na przykładzie Eleutherii – wolontariatu na rzecz więźniów i opuszczających zakłady karne*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego rekomendacje dla pracy socjalnej*, red. A.M. Kola, K.M. Wasilewska-Ostrowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012, s. 154.

pewne wspólne punkty, wskazujące na reguły i normy, którymi każdy wolontariusz powinien się kierować. Jednym z ciekawszych kodeksów etycznych wolontariusza, obejmującym w szerokim zakresie zasady obowiązujące każdego wolontariusza (zwłaszcza młodego człowieka – ucznia, który kształtuje swoje postawy), jest kodeks zamieszczony w publikacji pod redakcją Barbary Kromolickiej¹⁵⁰. Kodeks ten dość szczegółowo określa normy postępowania wolontariuszy, wyznacza zasady etyczne i moralne. Precyzuje w sposób bezpośredni odpowiedzialność, jaka ciąży na wolontariuszu za innego człowieka, jak i za działania, których się podejmuje. Warto zwrócić również uwagę na fakt, że w kodeksie tym wskazuje się na korzyści, jakie daje wolontariuszowi możliwość uczestnictwa w wolontariacie w postaci poznania nowych zadań, nauki i nabycia nowych kompetencji, bycia liderem czy wpływania w sposób istotny na jakość życia innych ludzi. Na stronach internetowych organizacji wolontariackich można znaleźć wiele ciekawych kodeksów etycznych obowiązujących wolontariuszy¹⁵¹. Na ich podstawie można wyłonić pewne wspólne elementy, do których należy zaliczyć: zobowiązanie się do przestrzegania ustalonych zasad, wypełnianie poleceń koordynatora, nieangażowanie na szkodę innych, bycie odpowiedzialnym za podjęte działanie, szanowanie godności ludzkiej, niekrytykowanie innych, bycie otwartym i chętnym do podejmowania działań, chętnie uczenie się oraz przestrzeganie tajemnicy innych osób¹⁵². Główne zasady karty etycznej są bliskie myśli Heleny Radlińskiej, która uważała, że pomoc niesiona innym nie powinna upokarzać jednostki i zabierać jej godności¹⁵³.

Wolontariusz, oprócz przestrzegania kodeksu etycznego wolontariusza, ma swoje prawa i obowiązki, regulowane przez *Ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*¹⁵⁴. W konkluzji należy zaznaczyć, że istniejące kodeksy i zasady prawa zobowiązują do przestrzegania

¹⁵⁰ B. Kromolicka, *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003, s. 129.

¹⁵¹ *Kodeks etyczny wolontariusza*, [www: wolontariat.org.pl](http://www.wolontariat.org.pl) (17.11.2018); *Kodeks etyczny wolontariusza*, [www: wolontariatsanok.letnet.pl](http://www.wolontariatsanok.letnet.pl) (14.12.2018).

¹⁵² *Karta etyczna wolontariusza*, www.13liceum.eu (14.12.2018).

¹⁵³ L. Witkowski, *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2014, s. 530.

¹⁵⁴ *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (Dz.U. 2003, nr 96, poz. 873).

zasad moralnych i etycznych przez wolontariuszy oraz do prawidłowego realizowania zadań wynikających z przyjętych programów określających funkcjonowanie instytucji oraz organizacji. Wolontariusze powinni być dobrze zorientowani w swoich uprawnieniach i zobowiązaniach. Pozwala im to uniknąć niewłaściwych decyzji czy zachowań, które mogłyby zniechęcić wolontariuszy albo podmioty współpracujące do dalszej pracy.

Działalność wolontariacka jest niewątpliwie świadczoną pracą, a wolontariusze stanowią odpowiednik pracowników zatrudnianych w pełnym wymiarze czasu pracy, stanowią więc znaczący potencjał ekonomiczny¹⁵⁵. Różnica polega na tym, że wolontariusz za wykonywaną pracę nie pobiera wynagrodzenia, a kandydatom na wolontariusza nie stawia się zazwyczaj żadnych wymagań. Wyjątek stanowią pewne posługi wolontaryjne, które wymagają wiedzy specjalistycznej i posiadania odpowiednich kwalifikacji. Dotyczyć to może np. wolontariuszy, którzy świadczą pomoc medyczną. Ustawodawca wskazuje na taką konieczność w *Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, w art. 43, który brzmi: „Wolontariusz powinien posiadać kwalifikacje i spełniać wymagania odpowiednie do rodzaju i zakresu wykonywanych świadczeń, jeżeli obowiązek posiadania takich kwalifikacji i spełniania stosownych wymagań wynika z odrębnych przepisów”¹⁵⁶.

W związku z powyższym organizacje mają obowiązek przygotować wolontariuszy do świadczonych usług i działań. Oferuje się wolontariuszom szkolenia lub kursy, przygotowujące ich do świadczenia profesjonalnej pracy w wolontariacie. Stowarzyszenia oferują szkolenia mające na celu przekazanie wiedzy i umiejętności. Kursy prowadzone są przez wykwalifikowanych trenerów¹⁵⁷ dla konkretnych organizacji oraz instytucji i realizują określone potrzeby¹⁵⁸.

Wolontariat stanowi odzwierciedlenie pomocy egzystencjalnej, która w przeciwieństwie do pomocy instrumentalnej nie obejmuje świadczeń rzeczowych, lecz takie działania, które pozwalają na naukę radzenia sobie z problemami

¹⁵⁵ *Wolontariat w 2016*, www.stat.gov.pl (17.02.2018).

¹⁵⁶ *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (Dz.U. 2003, nr 96, poz. 873).

¹⁵⁷ Oferta szkolenia na stronie Politesu, www.polites.org.pl (27.06.2018).

¹⁵⁸ Stowarzyszenie organizuje szkolenia dla kadry, koordynatorów wolontariatu i wolontariuszy, www.wolontariat.org.pl (27.02.2018).

egzystencjalnymi (minimalizowanie cierpienia, poczucie sensu, godności osobistej)¹⁵⁹. Dlatego tak ważne jest, aby wolontariusz posiadał umiejętności merytoryczne oraz interpersonalne. Na bazie zdobytych umiejętności interpersonalnych powinien lepiej dawać sobie radę w następujących sytuacjach:

- nawiązywanie kontaktu z ludźmi,
- otwartość wobec siebie i innych, bycie autentycznym,
- umiejętne komunikowanie się, słuchanie, ujawnianie własnych emocji,
- bycie tolerancyjnym, okazywanie szacunku, wyrozumiałości dla drugiej osoby względem jej przekonań i wyznawanych wartości,
- dawanie poczucia bezpieczeństwa poprzez akceptację drugiej osoby, umiejętne okazywanie tego, szanowanie praw do własnego życia wedle uznania,
- zachowanie równowagi emocjonalnej w trudnych chwilach¹⁶⁰.

Warto zaznaczyć, że szkolenia kierowane są nie tylko do wolontariuszy, lecz także do kadry, liderów, koordynatorów różnych organizacji i instytucji, prowadzących programy wolontarystyczne, osób współpracujących z wolontariuszami w różnych organizacjach/instytucjach i mają na celu wyposażenie ich w wiedzę i podnoszenie ich efektywności w zarządzaniu wolontariuszami. Szkolenia te pozwalają m.in na:

- pozyskanie wiedzy na temat głównych aspektów prawnych potrzebnych do współpracy z wolontariuszami,
- pozyskanie informacji, gdzie i w jaki sposób rekrutować i pozyskiwać wolontariuszy,
- poznanie sposobów planowania i wdrażania programu wolontariatu,
- zdobycie umiejętności wyznaczania celu działań wolontariuszy i określania zakresu ich pracy,
- poznanie pobudek, jakimi kierują się wolontariusze i pozyskanie wiedzy o tym, jak motywować ich do działań¹⁶¹.

Wyposażenie liderów prowadzących działalność wolontariuszy w odpowiednie umiejętności to sprawa kluczowa (także dla szkolnych koordynatorów wolontariatu). Liderzy powinni więc wiedzieć, jak pozyskiwać i włączać młodych ludzi w działania na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, udzielania pomocy uczniom

¹⁵⁹ M. Adamiec, *Pomaganie: Problemy i uwagi*, w: *Psychologia pomocy. Wybrane zagadnienia*, red. K. Popiołek, Oficyna Wydawnicza Impuls, Katowice 1999.

¹⁶⁰ K. Baławajder, *Umiejętności interpersonalne w niesieniu pomocy innym*, w: *Psychologia pomocy...*, dz. cyt.

¹⁶¹ *Szkolenia dla wolontariuszy*, www.wolontariat.org.pl (2.03.2023).

w odkrywaniu ich zainteresowań i pasji. Jedną z możliwych form prowadzenia wolontariatu szkolnego jest Szkolny Klub Wolontariusza¹⁶².

Szkolne Kluby Wolontariusza mają na celu przygotowywanie młodzieży do podejmowania prac wolontariackich. Organizują i wspierają ciekawe inicjatywy, które zazwyczaj realizowane są w formie projektów umożliwiających podjęcie działań pomocowych na rzecz osób potrzebujących w środowisku lokalnym, udzielenie pomocy szkolnej rówieśnikom będącym w trudnej sytuacji, wspierania rozwoju zainteresowań młodzieży. Kluby prowadzą grupy wsparcia dla wolontariuszy, kształtują postawy wrażliwości, otwartości, empatii i solidarności, wspierają programy edukacyjno-wychowawcze w środowisku szkolnym, przygotowują młodzież do ważnych zadań społecznych¹⁶³.

W niektórych liceach ogólnokształcących oprócz kół wolontariackich funkcjonują również oddziały, w których wolontariat stanowi element edukacji formalnej. Działania takie mają miejsce w klasach przygotowujących do matury międzynarodowej. Uczniowie zdający maturę międzynarodową obowiązkowo muszą wypracować w ramach wolontariatu 150 godzin w ciągu dwóch lat, realizując program CAS – Creativity, Action, Service¹⁶⁴. Starsza młodzież z klas o dowolnym profilu może przystąpić do Wolontariatu Europejskiego (European Voluntary Service – EVS). Ta forma wolontariatu umożliwia podjęcie pracy społecznej za granicą. Od 2014 roku do 2020 roku realizowany był projekt Erasmus + Młodzież – „Mobilność młodzieży” – Wolontariat Europejski. Projekt ten był częścią unijnego programu „Młodzież w działaniu” i realizowany był w latach 2007–2013. Wolontariat Europejski umożliwiał podjęcie pracy społecznej osobom w wieku od 17 do 30 lat¹⁶⁵, pozwalając na rozwój ich umiejętności oraz zdobycie nowych kwalifikacji, podniesienie kompetencji językowych, integrację międzykulturową. Wolontariat Europejski¹⁶⁶ stworzył możliwości intensywnych doświadczeń poznawczych, rozwoju osobistego, możliwości integracji ze środowiskiem lokalnym, kontaktu z żywym językiem, zdobycia wielu doświadczeń i umiejętności¹⁶⁷.

¹⁶² Podsumowanie wyników z ankiety badającej działalność Szkolnych Klubów Wolontariusza, przeprowadzonej przez A. Graczyk-Osowską, E. Putreszę, www.docplayer.pl (14.05.2016).

¹⁶³ Tamże; A. Olubiński, *Humanistyczno-edukacyjne wartości wolontariatu w przygotowaniu do pracy socjalnej*, w: *Wolontariat w obszarze...*, dz. cyt.

¹⁶⁴ *Program Międzynarodowej Matury w Liceum*, www.nazaretanki.edu.pl (18.06.2016).

¹⁶⁵ *Wolontariat europejski*, www.eurodesk.pl (16.01.2017).

¹⁶⁶ *Wolontariat europejski-EVS*, www.Evs.org.pl (4.03.2017).

¹⁶⁷ *Erasmus-młodzież-wolontariat europejski*, www.eurodesk.pl (10.03.2017).

Bardzo ważne wydaje się propagowanie idei wolontariatu właśnie w szkole, gdzie wolontariat może stanowić bardzo wartościowe doświadczenie edukacyjne. Wartość pracy wolontariuszy jest niezwykle ważna zarówno dla społeczeństwa, jak i dla własnego rozwoju społecznego¹⁶⁸, co zaowocuje w przyszłości w społeczeństwie. Matura międzynarodowa, Szkolne Kluby Wolontariatu i program Erasmus + to programy/organizacje, które dają możliwość pracy w ramach wolontariatu, a podejmowanie działań na rzecz propagowania bezinteresownej pomocy i utrzymanie osób potrzebujących w przekonaniu, że pomoc im niesiona ma wartość, powinno być wpisane w życie każdej szkoły. Stwarzanie uczniom miejsca do rozwoju aktywności pozwala na kształtowanie otwartej i prospołecznej postawy, a także na odkrywanie, rozwijanie potencjału i motywacji ucznia. Pomaganie innym przyczynia się także do osobistego rozwoju uczniów, dlatego wydaje się bardzo istotne propagowanie idei wolontariatu właśnie w szkole, gdzie wolontariat staje się bardzo wartościowym doświadczeniem edukacyjnym. Warto promować działania wolontariackie już w najmłodszych klasach¹⁶⁹.

3. Wolontariat w przestrzeni edukacyjnej

Edukacja we współczesnym świecie i we współczesnej Polsce odgrywa bardzo ważną rolę. Działania edukacyjne powinny obejmować wszystkich ludzi, koncentrować się na przekazywaniu wiedzy, wzbogacaniu ludzi w nowe umiejętności i kompetencje.

Pojęcie edukacji ujmuje w sobie wiele zjawisk i jest to termin niezwykle złożony i niejednorodny¹⁷⁰. Jego złożoność wynika z setek lat praktyki społecznej, która podlegała różnym przekształceniom¹⁷¹. W *Encyklopedii pedagogicznej* znajdujemy następującą definicję terminu 'edukacja': „Edukacja (łac. *educatio*) – podstawowe pojęcie w pedagogice, obejmujące ogół wielowymiarowych działań oraz procesów służących wychowaniu i kształceniu osób czy grup społecznych”¹⁷². W literaturze

¹⁶⁸ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 37.

¹⁶⁹ M. Łobocki, *Teoria...*, dz. cyt., s. 32–33.

¹⁷⁰ B. Dymara, *Dziecko w świecie edukacji. Podstawy uczenia się kompleksowego – nowe kształty i wymiary edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009, s. 46–47.

¹⁷¹ Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, dz. cyt.

¹⁷² B. Śliwerski, *Edukacja*, w: *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 905.

poznajemy wiele innych interpretacji i prób zdefiniowania tego pojęcia¹⁷³. Gerald Lee Gutek podkreśla, że edukacja „obejmuje wszystkie procesy społeczne, które przygotowują ludzi do uczestnictwa w kulturze”. Uważa, że tylko dzięki nieustannemu kontaktowi z kulturą młody człowiek staje się powoli jej świadomym odbiorcą i aktywnym uczestnikiem. W procesie tym biorą udział osoby i instytucje społeczne, do których zalicza: rodzinę, grupę rówieśniczą, lokalną społeczność, środki masowego przekazu, Kościół i państwo. Autor dzieli edukację na formalną i nieformalną. Edukacja formalna odbywa się w szkole, która jest wyspecjalizowaną instytucją społeczną, przekazującą swoim uczniom wiedzę, umiejętności i wartości. Potwierdzeniem ukończenia poszczególnych etapów nauki jest uzyskanie świadectw, dyplomów, certyfikatów lub zaświadczeń. Edukacja nieformalna zapewniana jest przez środowisko, które otacza młodego człowieka, ale jak podkreśla autor, jest ściśle związana z edukacją formalną. Według niego, aby plan realizowany w szkole miał odnieść odpowiednie skutki, metody nauczania muszą przekładać się na konkretne sytuacje społeczne. Edukacja nieformalna jest procesem całościowym, w trakcie którego kształtują się postawy, wartości, umiejętności i wiedza zdobyta poprzez doświadczenia, a także wpływ otoczenia edukacyjnego, jak rodzina czy środowisko lokalne¹⁷⁴.

Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjęto definicję pojęcia edukacji za Bogusławem Śliwskim: „Edukacja jest podstawowym pojęciem w pedagogice, obejmującym ogół wielowymiarowych działań oraz procesów służących wychowaniu i kształceniu osób czy grup społecznych”¹⁷⁵.

Edukacja, jak pisze Andrzej Radziewicz-Winnicki, jest procesem, który powinien trwać przez całe życie. O jego kierunku decydują zmiany społeczne i ogólne tendencje rozwojowe. Autor zaznacza, że edukacja musi przygotować ludzi do korzystania z osiągnięć cywilizacyjnych, lecz także nauczyć jednostkę twórczego i czynnego uczestnictwa w życiu zbiorowym¹⁷⁶. Dzisiejsza edukacja stawia przed człowiekiem nowe wyzwania, cele i oczekiwania. Podlega nieustannej krytyce, jednocześnie niesie ze sobą wątpliwość, czy nie prowadzi do bycia przeciętnym

¹⁷³ Z. Kwieciński, B. Śliwski, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 7–8, s. 16. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.

¹⁷⁴ D.L. Gutek, *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Towarzystwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 14–15.

¹⁷⁵ B. Śliwski, *Edukacja...*, dz. cyt., s. 905.

¹⁷⁶ A. Radziewicz-Winnicki, *Modernizacja niedostrzegalnych obszarów rodzimej edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999, s. 19.

i czy dążenie do zwiększenia liczby osób z wykształceniem średnim i wyższym nie spowoduje obniżenia poziomu nauczania. Według Kazimierza Denka powinno się odchodzić od edukacji tradycyjnej, polegającej na metodzie podającej, przekazującej i uniformizującej. Współczesna edukacja powinna wspierać samorozwój, autokreację i preferować indywidualny wysiłek ucznia. Edukacja powinna być też permanentna, wielowymiarowa, czyli winna obejmować różne aspekty życia codziennego, a także być interaktywna, czyli ukierunkowana na indywidualny i integralny rozwój człowieka i społeczeństwa¹⁷⁷. Edukacja powinna przygotowywać do umiejętności aktualizowania, zdobywania, utrwalania wiedzy, którą człowiek będzie mógł dostosować do zmieniającego się środowiska. W Europie już od dawna kładzie się nacisk na edukację całościową, co zostało przedstawione w raporcie przygotowanym pod przewodnictwem Jacques'a Delorsa na zlecenie UNESCO – Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku¹⁷⁸, w którym przedstawia się propozycję edukacyjną opartą na czterech filarach będących podstawami całościowej wiedzy człowieka.

W Polsce podejmuje się aktywne działania na rzecz uczenia się przez całe życie, m.in. poprzez politykę rządu i wprowadzenie *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju. Polska 2030*¹⁷⁹. Dokument ten reguluje problematykę uczenia się przez całe życie, dotyczy wzrostu kompetencji i kwalifikacji. Ważne jest, aby w toku tych działań doceniać uczenie się w różnych formach (formalnych, pozaformalnych, nieformalnych), w różnych miejscach i na każdym etapie życia, począwszy od najmłodszych lat aż do późnej starości¹⁸⁰. Kazimierz Denek podkreśla, iż najważniejszy wydaje się fakt, że

edukacja powinna przygotować do życia w społeczeństwie, radzenia sobie z rolami społecznymi, nabywania takiej wiedzy, która się nie przedawni i będzie przydatna w przyszłości. Jednocześnie należy zdawać sobie sprawę z tego, że nie da się pozyskać wiedzy, z której dałoby się korzystać w nieskończoność¹⁸¹.

¹⁷⁷ K. Denek, *Reforma systemu edukacji w Polsce zdmuchnęła dwie świeczki na urodzinowym torcie*, w: *Dydaktyka ogólna wyzwania a rzeczywistość*, red. K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk, Wydawnictwo Kwadrat, Szczecin 2001.

¹⁷⁸ *Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji XXI wieku, pod przewodnictwem Jacquesa Delorsa „Edukacja jest w niej ukryty skarb”*, Warszawa 1998, www.unesco.pl (16.12.2017).

¹⁷⁹ *Uchwała Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. w sprawie przyjęcia Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności* (Dz.U. 2009, nr 84, poz. 712, z późn. zm.).

¹⁸⁰ *Załącznik do uchwały Nr 160/2013 Rady Ministrów z dnia 10 września 2013 r. Perspektywa uczenia się przez całe życie*, Warszawa 2013.

¹⁸¹ K. Denek, *Reforma...*, dz. cyt., s. 11.

Edukacja szkolna i realizowanie programów nauczania nie stanowią jedynych źródeł pozyskiwania wiedzy. Inną świadomą formą działania edukacji nieformalnej jest wolontariat szkolny, który umożliwia świadomy rozwój i kształcenie młodzieży. Jak pisze Barbara Kromolicka:

wolontariat jest jedyną w swoim rodzaju formą edukacji, kształcenia i formacji dla wszystkich, którzy się z nim stykają. Śmiało nawet rzec można, że w obecnych czasach trudno znaleźć lepsze narzędzie dla formowania humanistycznej postawy wobec problemów rzeczywistości społecznej. Ze swojej natury, bowiem wolontariat promuje aktywny styl życia jednostek, które poprzez czynne uczestnictwo w organizacjach nienastawionych na zysk przeobrażają środowiska swojego życia, czyniąc je środowiskiem wychowawczym – przyjaznym człowiekowi¹⁸².

Edukacja, jak wskazano powyżej, powinna trwać przez całe życie, a wolontariat w ujęciu personalistycznym nadaje kierunek rozwoju jednostki, a także może poszerzać jej wiedzę i umiejętności, kształtować osobowość, przygotować ją do bycia członkiem społeczeństwa obywatelskiego, czy też przyuczać ją do zawodu. Realizacja wolontariatu, traktowanego jako działanie szkolne, może wpisywać się w zadania edukacyjne i procesy uczenia się. Wolontariat mógłby zostać wpisany w podstawę programową, a także być elementem procesów kształcenia się, samokształcenia, nauczania i uczenia się. Wolontariat może stanowić więc część edukacji rozumianej jako przygotowanie do nabywania nowych umiejętności, wiedzy i kompetencji, jak również edukacji recypującej system wartości, przygotowującej do życia w społeczeństwie poprzez naukę potrzebnych w życiu wartości.

3.1. Wolontariat w procesie kształcenia

W literaturze pedagogicznej podkreśla się rolę jednostki, wyraźnie zaznaczając jej podmiotowość i potrzebę przygotowania jej do samodzielnego działania. Janina Świrko-Pilipczuk zwraca uwagę na to, że podstawą każdego demokratycznego państwa jest podmiotowość jednostki, która wyraża się w samodzielnym myśleniu i działaniu, a w odniesieniu do edukacji stanowi podstawę samoedukacji permanentnej¹⁸³. W pojęciu edukacji zawiera się kształcenie, będące terminem

¹⁸² B. Kromolicka, *Wolontariat nadzieją...*, s. 18–19.

¹⁸³ J. Świrko-Pilipczuk, *Usamodzielnianie w praktyce edukacyjnej*, w: *Dydaktyka...*, dz. cyt.

ściśle z nią związanym. W literaturze przedmiotu możemy znaleźć różne definicje pojęcia 'kształcenie'¹⁸⁴. Wincenty Okoń określa kształcenie jako „ogół czynności zewnętrznych i wewnętrznych umożliwiających ludziom poznanie przyrody, społeczeństwa i kultury oraz uczestnictwo w ich kształtowaniu, a zarazem osiągnięcie możliwie wielostronnego rozwoju sprawności, zdolności, i uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań przekonań i postaw, jak również nabycie pożądanych kwalifikacji zawodowych”¹⁸⁵.

Kształcenie, jak pisze Czesław Kupisiewicz, jest procesem zupełnie odmiennym od uczenia się, uczenia i nauczania, gdyż mogą one przyjmować postać czynności okazjonalnych, jednorazowych i przypadkowych, natomiast kształcenie jest zawsze procesem zamierzonym, systematycznym i planowym, a także zazwyczaj wymaga długotrwałego wysiłku. Kształcenie prowadzone jest głównie przez instytucje oświatowo-wychowawcze, wśród których szkoła odgrywa zasadniczą rolę¹⁸⁶. O ile niezaprzeczalnym celem kształcenia w systemie edukacji jest kształcenie treściowe, należy pamiętać również (a być może przede wszystkim) o kształceniu kompetencyjnym, które pozwala na zaspokojenie potrzeb uczącego się i przyjęcie w stosunku do niego nastawienia podmiotowego. Postrzegając jednostkę jako podmiot, pozwala mu na samodzielne dokonywanie wyborów, podejmowanie decyzji, umożliwiając świadome zmierzanie do danego celu¹⁸⁷. System edukacyjny, który zorientowany jest na podmiotowość ucznia, powinien mieć charakter partnerski w relacji nauczyciel–uczeń. Nauczyciel powinien pełnić rolę przewodnika, monitorować i ukierunkowywać ucznia w działaniu¹⁸⁸. Józef Tischner pisał, że wychowawca winien stwarzać możliwość poznania ucznia, a więc nie narzucać swojej woli, podawać z góry rozwiązania, lecz ma pozwolić uczniowi samemu odkrywać efekty swoich działań i wziąć odpowiedzialność za realizowane zadania i ich wynik¹⁸⁹.

¹⁸⁴ S. Palka, *Metodologiczne aspekty uprawiania pedagogiki*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998, s. 10.

¹⁸⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.

¹⁸⁶ C. Kupisiewicz, *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012, s. 44.

¹⁸⁷ M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

¹⁸⁸ L. Kuras, *Kształcenie nastawione na podmiotowość uczącego się*, w: *Dylematy współczesnego wychowania i kształcenia*, red. A. Augustyn, A. Bodanko, N. Niestolik, Wydawnictwo AHE w Łodzi, Łódź 2011, s. 25.

¹⁸⁹ J. Tischner, *Świat ludzkiej nadziei*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1992, s. 12–13.

W literaturze przytacza się często stwierdzenie Heleny Radlińskiej, która mówiła, że za nikogo nie można się rozwijać, a jedynie pomagać w rozwoju przez tworzenie sprzyjających ku temu warunków. Tak pojmowane kształcenie jest drogą do podjęcia świadomej decyzji zostania wolontariuszem. Wolontariat może być procesem przedłużonego i poszerzonego kształcenia, prowadzącym do wzbogacenia intelektu i osobowości jednostki zgodnie z jej potrzebami¹⁹⁰. Takie postrzeganie wolontariatu wyłania się z nauk o wychowaniu, które w wolontariacie widzą nie tylko zachowanie prospołeczne, lecz także narzędzie edukacyjne, umożliwiające nabycie doświadczenia zawodowego i odbycie praktyk zawodowych¹⁹¹. Może być formą kształcenia ustawicznego, dającą lepszą pozycję w znalezieniu pracy, a także stwarzać możliwość do przekwalifikowania się. Poprzez zdobycie nowych kwalifikacji wolontariusz może przyuczyć się do danego zawodu¹⁹².

Z uwagi na kształcący wymiar wolontariatu szczególnie ważna wydaje się rola wolontariatu długoterminowego, który mógłby być realizowany w szkołach. Długotrwały proces prowadzi bowiem do nabywania wiedzy i rozwoju kompetencji. Wymaga to przygotowania do aktywności wolontariackiej ze strony szkoły, która powinna zsynchronizować działania i dostosować je do wieku uczniów, aby móc wykorzystać potencjał płynący z wolontariatu. Tę formę aktywności warto wprowadzać w większym stopniu w ramach systemu edukacji formalnej, umożliwiając uczniom zdobywanie umiejętności praktycznych i stwarzając organizacjom pozarządowym korzystniejsze warunki do współpracy w tym zakresie ze szkołami¹⁹³. Dotychczas wolontariat z reguły stanowił element edukacji pozaformalnej i realizowany był w szkołach oraz różnych organizacjach. Szczególną uwagę należy zwrócić na program „Młodzież w działaniu”, stwarzający przestrzeń do uczenia się w toku działania. Mimo pozaformalnego charakteru i osadzenia w systemie edukacji, uczenie takie jest oparte na określonym planie, metodach,

¹⁹⁰ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000, s. 366.

¹⁹¹ P. Krakowiak, *Wolontariat narzędziem wsparcia społecznego i edukacji w cyklu życia*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji 2012–2013”, nr 7–8, s. 187–205, www.bazhum.muzhp.pl (8.07.2019).

¹⁹² P. Krakowiak, A. Modlińska, *Podręcznik wolontariusza hospicyjnego*, Wydawnictwo Medyczne Via Medica, Gdańsk 2008.

¹⁹³ E. Bacia, *Kształtowanie kompetencji społecznych i obywatelskich przez organizacje pozarządowe w Polsce*, Instytut Badań edukacyjnych, Warszawa 2015, s. 46.

formach działania i ewaluacji zdobytego doświadczenia¹⁹⁴. Edukacja pozaformalna towarzyszy i uzupełnia proces uczenia się, jaki zachodzi w trakcie edukacji formalnej. Jej charakterystyczną cechą jest to, że jest krótkoterminowa. Ma także jasno określone cele edukacyjne, dotyczy określonych dziedzin, np. zatrudnienia, społeczeństwa obywatelskiego, edukacji europejskiej, edukacji globalnej, a jej uczestnicy zdobywają wiedzę i umiejętności w określonych przez siebie samych dziedzinach. Uczestniczenie w programach edukacji pozaformalnej nie uniemożliwia zdobycia pracy oraz nie zastępuje edukacji szkolnej, a zawartość programów edukacyjnych jest zindywidualizowana i ma na celu wykształcenie praktycznych umiejętności. Uczestniczenie w takich programach nie gwarantuje zatrudnienia, jednak umiejętności zdobyte przez wolontariuszy pomagają im w poruszaniu się na rynku pracy¹⁹⁵.

O edukacji pozalekcyjnej pisał Kazimierz Denek, który podkreślał jej ważną rolę¹⁹⁶. Autor twierdził, że aktywność polegająca wyłącznie na wyposażeniu uczniów w wiedzę opartą na tradycyjnych technikach nauczania nie zapewnia młodym pokoleniom „wielostronnego rozwoju osobowości”. Dlatego tak ważną rolę odgrywają zajęcia pozalekcyjne, które pozwalają rozwijać zdolności i umiejętności, zainteresowania dzieci i młodzieży oraz zapewniają im rozwój społeczny, który dokonuje się poprzez stopniowe podejmowanie coraz bardziej złożonych ról społecznych oraz wnikanie w coraz szersze środowisko społeczne. Niewątpliwie jest to wypadkowa wielu elementów wzajemnie na siebie wpływających. W rozwoju społecznym niezwykle znaczenie mają interakcje między dzieckiem/ucznikiem a rodzicami wychowawcami i nauczycielami, które dostarczają młodym osobom wzorców postępowania, kształtując w ten sposób ich postawy w stosunku do osób ze środowiska społecznego. Człowiek powinien dążyć do dobra i miłości, które są oparciem w życiu, umożliwiają czynienie dobra na rzecz innych, przez co można uzyskać zaufanie ludzi. Ilona Kość podkreśla, że szkoła jest środowiskiem, w którym zachodzi wzajemne oddziaływanie w relacji uczeń–nauczyciel i w relacji uczeń–uczeń. Autorka pisze, że uczeń wchodzi w różne interakcje społeczne, zdobywa potrzebne mu doświadczenie społeczne, konfrontuje własne poglądy

¹⁹⁴ J. Kurzępa, *O potrzebie komplementarności w edukacji formalnej i nieformalnej: aplikacje teoretyczno-praktyczne*, w: *Doświadczać uczenia – materiały pokonferencyjne*, red. J. Kaczanowska, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2005.

¹⁹⁵ A. Moskwiak, *Wolontariat zmienia świat, czyli Wolontariat Europejski*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2005.

¹⁹⁶ K. Denek, *Ku dobrej...*, dz. cyt., s. 49–50.

z wartościami i normami, jakie wyznają inni, a także uczy się nowych dla niego zachowań. Należy podkreślić, że uczeń poprzez kontakt z drugim człowiekiem kształtuje swoją osobowość, przez co dokonuje się jego prawdziwy rozwój. Dużą rolę odgrywa w tym nauczyciel, o którym pisała Helena Radlińska¹⁹⁷. Jego zadaniem jest odkrywanie sił ludzkich w swoich wychowankach. Na nauczycielu spoczywa zadanie organizowania i inicjowania warunków stymulujących rozwój ucznia¹⁹⁸. Rozwój społeczny, jak podkreśla Aleksander Kamiński,

polega na kolejnym wrastaniu w grupy społeczne, których członkiem staje się jednostka, oraz na przyswajaniu sobie w tych grupach odpowiednich ról społecznych (...). Pomyślny przebieg tego rozwoju wymaga sprzyjających sytuacji interpersonalnych i grupowych oraz takiego dostosowania się społecznego jednostki do grupy, które by zarazem przewyższało niekorzystne w niej sytuacje społeczne przez dokonywanie odpowiedniej melioracji lub wyboru nowych kręgów i grup¹⁹⁹.

Proces wychowania jest zdeterminowany wieloma czynnikami i stanowi wynik świadomej działalności zarówno środowiska domowego, jak i szkolnego. Szkoła jest drugim po rodzinie środowiskiem, które kształtuje i wpływa na osobowość ucznia. Pozwala zintegrować się uczniom, nauczycielom, ich rodzicom oraz opiekunom. Dla rodziców najważniejsze jest bezpieczeństwo i rozwój edukacyjny ich dzieci. Ważną rolę odgrywa również jak najlepszy sposób wykorzystania możliwości dziecka, dzięki czemu przygotowuje się ono do świadomego przeżywania swojego życia – bycia obywatelem i członkiem społeczności globalnej.

W Polsce powołano do życia Doraźny Zespół do spraw Polityki na rzecz Młodzieży Rady Działalności Pożytku Publicznego, którego zadaniem było zwiększenie uczestnictwa i zaangażowania młodzieży w działalność organizacji pozarządowych²⁰⁰. Wypracowano założenia, które stały się podstawą do stworzenia Rządowego Programu Aktywności Społecznej Młodzieży na lata 2015–2016 – „Aktywna Młodzież”. Istotą programu było kształtowanie aktywnych postaw

¹⁹⁷ L. Witkowski, *Niewidzialne środowisko...*, dz. cyt., s. 469.

¹⁹⁸ I. Kość, *Funkcja opiekuńcza szkoły wobec potrzeb dziecka*, w: *Opieka i wychowanie*, red. C. Kępski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 182–183.

¹⁹⁹ A. Kamiński, *Podstawowe pojęcia pedagogii społecznej w pracy socjalnej*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976, s. 7.

²⁰⁰ *Rządowy Program Aktywności Społecznej Młodzieży na lata 2015–2016 „Aktywna Młodzież”*, s. 4, www.prom.info.pl (20.10.2016).

społecznych oraz wyposażanie młodzieży w kompetencje, które w przyszłości umożliwiałyby podjęcie pracy oraz lepsze funkcjonowanie w społeczeństwie. Program skierowany był do młodzieży w wieku 13–30 lat i odnosił się do partycypacji, udziału w wolontariacie i do włączania społecznego. Wyznaczono w nim kluczowe działania odnoszące się do młodzieży, w tym umożliwienie kształcenia przez całe życie, elastyczne ścieżki uczenia się, kształcenie pozaformalne i nieformalne, integrację systemów poradnictwa w zakresie uczenia się i poradnictwa zawodowego, a także nabywanie umiejętności w zakresie zatrudnienia i promowania przedsiębiorczości²⁰¹. W Polsce tylko ok. 5 proc. osób podejmuje uczenie się przez całe życie. Dotyczy to zwykle osób z wyższym wykształceniem, które chcą wyrównać w ten sposób swoje kwalifikacje zawodowe, związane ze zróżnicowanym poziomem wykształcenia formalnego²⁰². Kształcący wymiar wolontariatu dostrzegany jest przez różne organizacje, które zachęcają do podjęcia takiej formy aktywności. Centrum Edukacji Obywatelskiej przedstawia swoją ofertę, w której wskazuje, że dzięki wolontariatowi istnieje możliwość zdobycia doświadczenia w pracy, nawiązania kontaktu z kompetentnymi osobami, nabycia doświadczenia w prowadzeniu projektów, organizacji imprez, wydarzeń, innowacji, znalezienie pomocy merytorycznej oraz informuje o możliwości otrzymania zaświadczenia z odbytego stażu wolontariatu²⁰³. Dostrzeżono, że jest to szczególnie ważne dla młodych ludzi, którzy dopiero wchodzą na rynek pracy, a także dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, mających duże trudności w znalezieniu zatrudnienia, gdyż wolontariat pozwala kształtować umiejętności i postawy przydatne w pracy zawodowej.

Wolontariat jest niezwykle ważny w procesie kształcenia, gdyż pozwala zdobyć doświadczenie, umiejętności, uzyskać referencje, a także podjąć nowy zawód. Jako jedna z form edukacji nieformalnej daje możliwość wypróbowania sił w różnych dziedzinach życia społecznego i pozwala na zbadanie nowych obszarów pracy²⁰⁴. Wolontariusze nabywają kompetencji, wiedzy i umiejętności, mają szansę uzyskania doświadczenia zawodowego i odbycia praktyki zawodowej²⁰⁵. Wolontariat może współcześnie odgrywać istotną rolę w preorientacji zawodowej

²⁰¹ Tamże.

²⁰² A. Moskwia, *Wolontariat zmienia...*, dz. cyt., s. 11.

²⁰³ *Korzyści z wolontariatu*, www.ceo.org.pl (15.11.2016).

²⁰⁴ *Rozwój poprzez wolontariat*, www.wolontariat.org.pl (15.05.2016).

²⁰⁵ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 1997.

uczniów. Liczba godzin przeznaczanych na doradztwo zawodowe jest bowiem dość ograniczona, a szkolne poradnictwo wpisuje się w obowiązki pedagoga lub nauczyciela²⁰⁶, stąd wolontariat okazuje się szansą na poznanie przez uczniów nowych zawodów, doświadczenie pracy w nowych miejscach i zweryfikowanie swoich umiejętności, a także umożliwienie odpowiedzi na pytania o chęć dalszego kształcenia w wybranym kierunku.

Wolontariat uczy nabywania tzw. kompetencji miękkich, które są bardzo ważne, jeśli nie najważniejsze podczas pierwszej rozmowy kwalifikacyjnej o pracę. Doświadczenie zdobyte w ramach wolontariatu można wykazać w CV, a młodzi ludzie na świecie bardzo chętnie korzystają z tej formy nauki. Uczniowie mają szansę poznać specyfikę wybranego zawodu, który często wcześniej, w teorii, wydawał im się zupełnie inny niż później w praktyce. Dotyczy to głównie potrzebnych umiejętności, jak również kontaktów interpersonalnych, które są niezbędne do pracy z ludźmi. Poprzez doświadczenie młodzi nabywają umiejętności społecznych, potrafią zaprezentować siebie, uczą się słuchania, stają się otwarci na innych i mogą w przyszłości wykonywać zawód, jaki sobie wybiorą, na najwyższym poziomie.

Uczniowie w szkołach mogą zdobywać wiedzę w sposób tradycyjny na lekcjach, podczas zajęć dodatkowych oraz w szkolnych klubach wolontariusza. Młodzież skupiona w tych klubach zazwyczaj podejmuje działania na rzecz dwóch środowisk:

1. Społeczności szkolnej. Jest to zazwyczaj pomoc koleżeńska. Uczniowie ze starszych klas pomagają młodszym uczniom, którzy mają trudności w nauce, wspólnie organizują różne przedsięwzięcia, akcje, np. zbiórki książek dla potrzebujących rówieśników.
2. Środowiska lokalnego, kiedy ochotnicy pomagają osobom starszym, chorym, niepełnosprawnym, organizują zbiórki, zajęcia w świetlicach dla dzieci, prowadzą zajęcia informatyczne²⁰⁷.

Wolontariat umożliwia uczniom zdobywanie wiedzy podczas wykonywania różnych inicjatyw wolontariackich, ale otwiera też przestrzeń do działań wychowawczych, które zostaną przedstawione poniżej w kolejnym rozdziale.

²⁰⁶ *Ramowe plany nauczania*, www.reformaedukacji.men.gov.pl (24.06.2019); *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 sierpnia 2018 r. w sprawie doradztwa zawodowego* (Dz.U. 2018, poz. 1675), www.dziennikustaw.gov.pl (24.06.2019).

²⁰⁷ *Wolontariat europejski*, www.eurodesk.pl (14.09.2018).

3.2. Wychowawcze walory wolontariatu

Podejmując rozważania nad wychowawczą rolą wolontariatu, należy wpięrow wyjaśnić pojęcie wychowania. Świat nauk o wychowaniu, jak pisze Bogusław Śliwowski, przypomina dziś chaos, natłok idei, teorii i filozofii, skłaniających pedagogów do aktywności poznawczej²⁰⁸. Samo pojęcie wychowania ma wiele różnych definicji, co wiąże się z wielością teorii i nurtów związanych z wychowaniem²⁰⁹. Ostateczne zdefiniowanie pojęcia wychowania wpływa więc z koncepcji teoretycznej, związanej z daną dyscypliną naukową, gdyż wychowanie wchodzi w skład zarówno dziedziny pedagogiki, jak i innych dziedzin, np. psychologii, filozofii czy socjologii. Pojęcie wychowania w pedagogice definiowane jest z wielu różnych perspektyw, stanowisk i teorii, które postrzegają je jako stosunek wychowawczy istniejący między wychowankiem a wychowawcą, którego celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka lub stworzenie odpowiednich warunków do zaistnienia procesu wychowania i przeciwdziałania patologiom²¹⁰.

Proces wychowawczy jest uwarunkowany wieloma czynnikami. Konieczne jest, aby jednostka zrozumiała określone normy społeczno-moralne i nadała im znaczenie osobiste. Proces wychowania polegać powinien więc na świadomym i celowym oddziaływaniu osób lub instytucji, odpowiednio zorganizowanej działalności środków masowego oddziaływania i wysiłkach poniesionych przez jednostkę celem kształtowania własnej osobowości.

Bogusław Śliwowski wychowanie określił jako pewien rodzaj ludzkiego działania, proces wywoływania zmian osobowościowych, swoisty rodzaj interakcji społecznych, proces wywierania wpływu, swoisty przebieg procesów uczenia się,

²⁰⁸ B. Śliwowski, *Funkcje związków i ruchów młodzieży z perspektywy współczesnej teorii wychowania*, w: *Pedagogika społeczna...*, dz. cyt., s. 202.

²⁰⁹ S. Palka, *Metodologiczne aspekty uprawiania pedagogiki*, w: *Orientacje...*, dz. cyt., s. 10; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001; I. Adamek, *Wychowanie w wartościach i do wartości*, w: *Wartości w teorii i praktyce edukacyjnej*, red. I. Adamek, Z. Szarota, E. Żmijewska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013, s. 187.

²¹⁰ B. Śliwowski, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 34–36; A. Gurycka, *Struktura i dynamika procesu wychowawczego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979, s. 33; M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007, s. 32–33; J. Gnitecki, *Zarys pedagogiki ogólnej*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Poznań 1995, s. 231; S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004, s. 164–165; B. Śliwowski, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 59–60.

przebieg procesów socjalizacyjnych lub enkulturacyjnych, proces przekazywania społecznego doświadczenia, proces dorastania do zadań, kierowania rozwojem itp.²¹¹. Definicja tych procesów może stanowić odniesienie do skutków/rezultatów działań wolontariackich, gdyż w literaturze przedmiotu najczęściej się wskazuje na to, że wolontariat kształtuje postawy i wartości, zachowania prospołeczne, kompetencje społeczne, zachowania altruistyczne. Przez pedagogów szkolnych wolontariat postrzegany jest często jako narzędzie edukacji społecznej dzieci i młodzieży, gdyż „stanowi doskonałą okazję do uświadomienia sobie społecznie uniwersalnych wartości”²¹².

Bogusław Śliwerski wymienia trzy rodzaje wychowania, a mianowicie: wychowanie skuteczne, nieskuteczne i przeciwnskuteczne²¹³. W tym kontekście wychowanie ma szczególne znaczenie w wolontariacie, ponieważ z założenia można przyjąć, że wolontariat przynosi określone korzyści. Nie mniej działania wolontariackie wcale nie muszą mieć skutków, wręcz odwrotnie, mogą one przynieść szkodę, np. w postaci zniechęcenia do działań czy obojętności na cierpienie, co będzie elementem badań w niniejszej pracy.

Wychowanie jako skutek jest celem, zaś celowe dążenie jest wychowaniem. Zarówno cel, jak i wychowanie implikują się wzajemnie²¹⁴. Cel wychowania w ogólnym rozumieniu jest wyobrażeniem skutku oddziaływań pedagogicznych, przyszłym stanem wychowywanej osoby lub części czyjejś osobowości, do którego dąży wychowawca poprzez zaplanowane przez siebie świadome i racjonalne działanie. W wąskim rozumieniu cel wychowania stanowią:

- a) oczekiwane zmiany w osobowości wychowanka wyrażone w kategoriach nawyków, postaw lub cech osobowości, ukierunkowane przez działania wychowawcy;
- b) stan wewnętrzny lub zewnętrzny, jaki wychowujący powinien osiągnąć, aby zaspokoić określone potrzeby i interesy swoje i/lub wychowanka, jak również grup społecznych, zbiorowości społecznych czy instytucji;

²¹¹ B. Śliwerski, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 60–69.

²¹² P. Skrzypecki, *Uczniowski wolontariat jako metoda wychowawcza*, w: *Rodzina w trudnej sytuacji życiowej i wychowawczej wyzwaniem dla wolontariatu*, red. H. Krzysienko, Wydawnictwo Powiernik Rodzin, Katowice 2001, s. 31–33.

²¹³ B. Śliwerski, *Mysleć jak pedagog*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010, s. 90.

²¹⁴ Z. Ziemiński, *Wychowanie a manipulacja*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1981, s. 5.

- c) przyczyna i motyw działania wychowawcy, sprzyjające konkretyzacji potrzeb i wartości wychowanków, stanowiących decyzje o treściach i kierunkach ich rozwoju;
- d) sąd normatywny, wyrażający specyficzną powinność odnoszącą się do podmiotów rozumnych, który zobowiązuje je do działania zgodnego z postulowanym stanem rzeczy²¹⁵.

Wychowanie związane jest z instytucjami i grupami społecznymi i determinuje trzy główne cele:

- przygotowuje młode pokolenie do uczestnictwa społecznego,
- wpływa na rozwój osobistych zamiłowań oraz indywidualnych uzdolnień,
- rozwija w ludziach potrzebę uczestnictwa w kulturze i zachęca do systematycznego czerpania wartości kulturalnych²¹⁶.

Przyjęcie powyższych celów wychowania ma rzeczywiste przełożenie na podejmowanie inicjatyw wolontariackich, które oprócz wymiernego działania przynoszą efekty w postaci wyżej wymienionych korzyści. W odniesieniu do wolontariatu istotne wydaje się sprawstwo, o którym pisali Tadeusz Kotarbiński²¹⁷ oraz Kazimierz Sośnicki²¹⁸. Dzięki niemu nauczyciel w sposób zamierzony lub nie wywołuje w uczniach pewne skutki mające wpływ na ich wychowanie i kształcenie. Wychowanie powinno umożliwiać wszechstronny rozwój jednostki, przynosząc jej zadowolenie, dając odpowiednie wykształcenie, przygotowanie życiowe, rozumienie świata i życia, zadowolenie w pracy, w miłości, umożliwiając kulturalne spędzanie czasu wolnego. Jedną z najstarszych funkcji wychowawczych są: moralna, religijna i społeczna. Nowoczesna nauka mówi o innych jeszcze funkcjach, do których zaliczamy: techniczne, kulturotwórcze, biologiczne, psychologiczne, patriotyczne, ekonomiczne i polityczne²¹⁹. W tym kontekście funkcje wychowawcze mają swoje przełożenie na wolontariat, poprzez który zamierzone działania nauczyciela mogą osiągnąć skutek dwukierunkowy w stosunku do potrzebujących i w stosunku do wolontariusza – ucznia, którego rozwój mógłby być pośrednio kształtowany poprzez realizację określonych inicjatyw.

²¹⁵ B. Śliwerski, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 69–70.

²¹⁶ M. Cichosz, *Pedagogika społeczna w Polsce w latach 1945–2005*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 227.

²¹⁷ B. Śliwerski, *Mysleć jak...*, dz. cyt., s. 74–75.

²¹⁸ K. Sośnicki, *Teoria środków wychowania*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1973, s. 80.

²¹⁹ S. Kunowski, *Podstawy...*, dz. cyt., s. 21–23.

Działanie takie wpisuje się w teorię sił społecznych Heleny Radlińskiej, która twierdziła, że zmiany w człowieku dokonują się poprzez bezpośrednie interakcje ze środowiskiem. Należy podkreślić, że podstawowym środowiskiem wychowania są rodzina i szkoła. Rodzina jest naturalnym środowiskiem dziecka i najlepszym do jego optymalnego funkcjonowania, gdyż jest pierwszą grupą społeczną w życiu dziecka, aż do jego starości. Umożliwia mu rozwój psychospołeczny. Szkoła zaś w swej działalności dydaktyczno-wychowawczej odpowiedzialna jest za wszechstronny rozwój dziecka, przygotowanie go do społecznego uczestnictwa, wykonywania zawodu, a także aktywnego życia kulturalnego²²⁰.

Wychowanie w odniesieniu do personalizmu powinno umożliwiać jak najwyższy poziom rozwoju osobowego poprzez kształtowanie osoby w kierunku jej celu ostatecznego, także w kierunku działania dla dobra całej społeczności, w której osoba żyje. Takie rozumienie wychowania jest szczególnie istotne w odniesieniu do istoty wolontariatu, który oddziałuje zarówno na wolontariusza, jak i na społeczeństwo. Znaczenie wolontariatu szkolnego w wychowaniu jest znaczące, ponieważ umożliwia młodzieży poprzez obserwowanie i naśladownictwo, modelowanie własnego zachowania i kształtowanie własnej osobowości²²¹.

Barbara Kromolicka wskazuje na rolę edukacyjno-wychowawczą wolontariatu, który „pomaga kształtować osobowość podejmujących dobrowolną aktywność ochotników”²²². Młodzież poprzez własne zaangażowanie ma okazję do rozpoznania wartości płynącej z niesienia pomocy innym, a wolontariat staje się okazją do wprowadzenia w życie tej wartości²²³.

Angażując się w pracę na rzecz innych, wolontariusz przejmuje odpowiedzialność za drugą osobę i podjęte zadanie. Obliguje go to do systematycznej pracy, uczestnictwa w spotkaniach lub szkoleniach. Rezultaty jego działań, a także często wdzięczność drugiego człowieka, motywują wolontariusza do pracy nad samym sobą, zwiększając skalę jego aktywności²²⁴. Wolontariusz styka się z problemami drugiego człowieka i nierzadko zmagą się z sensem cudzego cierpienia, choroby, zastanawia się nad wagą dzielenia się własnym czasem, celem niesienia

²²⁰ M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1985, s. 12.

²²¹ A. Bejma, *Wolontariat w Polsce...*, dz. cyt., s. 33.

²²² B. Kromolicka, *Wolontariusz w życiu...*, dz. cyt., s. 19.

²²³ S. Gawroński, *Ochotnicy miłości bliźniego. Przewodnik po wolontariacie*, Warszawa 1999.

²²⁴ G.J. Kata, *Wolontariat młodzieżowy jako szansa samoaktualizacji*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2016.

pomocy innym, zasadnością działań prospołecznych. Takie rozterki/wątpliwości sprzyjają osobistemu rozwojowi wolontariusza, pozwalają na poznanie innych ludzi i uświadomienie sobie własnej roli w obliczu problemów dostrzeganych w społeczności²²⁵.

Wolontariat wpisany w proces wychowania przygotowuje uczniów do umiejętnego wyboru swojej drogi życiowej i ścieżki rozwoju zawodowego²²⁶. Działania podejmowane w szkole powinny sprzyjać rozwojowi osobowemu ucznia. Powinny więc w sposób odpowiedzialny doskonalić jego podejście do świata wartości, wartościowania, kształtowania postaw wobec zasad i dążenie do ich wprowadzania w życie. Nauczyciel jest niejako zobligowany, aby reprezentować swoją osobą odpowiednie wartości, postawy i cechy, które sprawiają, że jest dla uczniów autorytetem, że chcą oni zmieniać swoje zachowania i nastawienie do życia. W procesie edukacyjnym ważne jest stosowanie zasady personalistycznej w relacji między wychowankiem a wychowującym, gdyż sprzyja to zwiększeniu aktywności emocjonalnej. Kolejną zasadą jest zastosowanie permanentnego bodźca, poprzez który dziecko jest motywowane do myślenia, przeżywania i pogłębiania procesu internalizacji wartości, a także kształtowania odpowiednich nawyków i postaw²²⁷. Szkoła „spełnia rolę głównego organizatora i koordynatora działalności wychowawczej w rejonie, może więc podejmować i podejmuje często wysiłki w celu usprawnienia i wzbogacenia działalności wychowawczej także poza własnym środowiskiem”²²⁸.

W niniejszym opracowaniu szczególną uwagę należy zwrócić na rolę wartości, wagę zachowań prospołecznych, empatii, komunikacji empatycznej, które są nadzwyczaj ważne dla wolontariatu oraz wychowania. Barbara Kromolicka podkreśla, że obecnie wolontariat „jest nie tylko określoną formą aktywności jednostek czy grup społecznych, lecz przede wszystkim jest źródłem upowszechniania wartości, istotnych dla pełnego życia każdego człowieka, a walory wolontariatu należy rozpatrywać w wymiarach społecznym, kulturowym, edukacyjnym, osobowym, religijnym, etyczno-moralnym i ekonomicznym”²²⁹. Zasadne jest więc dokładniejsze przeanalizowanie tych zagadnień, tak kluczowych dla tematyki

²²⁵ M. Maciuła, *Oswajanie myśli*, w: *Barwy wolontariatu*, red. M. Maciuła, Wydawnictwo ORE, Warszawa 2002.

²²⁶ I. Adamek, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 188.

²²⁷ Tamże, s. 189.

²²⁸ M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli...*, dz. cyt., s. 15.

²²⁹ B. Kromolicka, *Wolontariat lustrem...*, dz. cyt., s. 199.

wolontariatu, ponieważ w zasadniczy sposób wpływają na osobowość ludzką i budowanie relacji międzyludzkich.

Jednym z priorytetowych zadań w procesie nauczania i wychowania powinno stać się wychowanie do wartości, ponieważ dzieci niejednokrotnie czują się dziś zagubione w otaczającym je świecie, nie potrafią odróżnić tego, co dobre, od tego, co złe. Należy kształtować świadomość aksjologiczną dzieci i młodzieży tak, aby ułatwić im odróżnianie pozytywnych wzorców w świecie, w którym utożsamia się rozrywkę z kulturą, a idoli z wzorcami osobowościowymi. Na naturalny świat dziecka, który pozbawiony jest kłamstwa, przemocy i obłudy, wpływa środowisko, w którym się wychowuje, to właśnie w nim zachodzą zmiany w zachowaniu, które tworzą fundament do budowania systemu wartości²³⁰. Na kształtowanie wartości ma wpływ rodzina, otaczające dziecko środowisko, rówieśnicy, szkoła, globalizacja, informatyzacja i wielokulturowość²³¹. Świadomość rzeczywistości zmusza do głębokiej refleksji nad istotą i rolą wartości w życiu człowieka.

Należy rozpocząć dalszy ciąg rozważań nad zdefiniowaniem pojęcia wartości, które przecież znajdują odniesienie w wielu dziedzinach życia²³². Słowo „wartość” pochodzi z języka łacińskiego (*valor*). Pierwszym twórcą pojęcia i teorii wartości był Max Scheler, niemiecki filozof i socjolog. Aksjologiczne dyskursy, jakie miały miejsce w historii, ujawniają różne kryteria podziału wartości, o czym pisali Rickert Heinrich²³³, Edward Spranger²³⁴, Ronald Inglehart²³⁵, Stanisław Michalowski czy Józef Tischner²³⁶. Mieczysław Łobocki podkreśla, że w pedagogice wartości stanowią punkt wyjścia do formułowania celów wychowania i nauczania, a także ukazania takich podstawowych wartości, jak godność osoby ludzkiej, altruizm, tolerancja, wolność, odpowiedzialność i sprawiedliwość²³⁷. Człowiekowi towarzyszą różne sposoby przeżywania swojego życia. Proces ten jest ściśle

²³⁰ B. Cygan, *Wartości jako fundament wychowania*, w: *Wartości...*, dz. cyt., s. 51.

²³¹ S.H. Zaręba, *Socjologiczne...*, dz. cyt., s. 205.

²³² E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 48; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.

²³³ S. Kunowski, *Wartości w procesie wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003, s. 19.

²³⁴ M. Dycht, *Aksjologiczne preferencje studentów pedagogiki rewalidacyjnej*, w: *Wartości...*, dz. cyt., s. 51.

²³⁵ R. Inglehart, *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton, New Jersey 1990.

²³⁶ A. Jasińska-Kania, *Wartości i normy moralne a procesy przemian w Polsce i Europie*, w: *Wartości...*, dz. cyt., s. 16–17.

²³⁷ M. Łobocki, *Wychowanie moralne...*, dz. cyt., s. 138.

związany z problematyką wartości. Można więc rzec, że wartości to pewne cele, normy i zasady postępowania, dzięki którym człowiek osiąga rozwój osobisty, który go satysfakcjonuje²³⁸. Mieczysław Łobocki podkreśla, że w pedagogice wartością jest to, co jest pożądane, ważne i cenne, zarówno przez społeczeństwo, jak i jednostkę, wzbudza pozytywne odczucia i stanowi cel działania. Jest niejako miernikiem innych ludzi, rzeczy lub zjawisk. Autor pisze, że wartość jest utożsamiana z „dobrem”. To za sprawą wartościowania uznajemy, że coś jest dobre lub złe, że coś być powinno, że czegoś oczekujemy, do czegoś dążymy. Istotne jest, aby w procesie wychowania nie tylko mówić dzieciom o wartościach, ale dołożyć wszelkich starań, aby określony system wartości wprowadzić do ich życia. Młody człowiek potrzebuje pewnego systemu norm, dzięki któremu nie będzie krzywdził ani siebie, ani innych ludzi, przez co jego rozwój nie będzie zaburzony. Przyswojony system wartości będzie stanowił w przyszłości podstawę do dokonywania wyborów godnych realizowania i pożądanych z moralnego punktu widzenia²³⁹. Istnienie systemu wartości sprawia, że na świecie panuje ład, przeciwdziała złym uczynom, wyostrza wrażliwość, jest pożądane społecznie, wyznacza bowiem postawy i zachowania, które są ponadczasowe i uniwersalne.

Kazimierz Denek zwraca uwagę na to, że wartości są bardzo ważne w życiu każdego ucznia, ponieważ decydują o sensie i jakości życia, relacjach interpersonalnych, stosunku do siebie, innych osób i świata²⁴⁰. Autor uważa, że kształtowanie indywidualnego systemu wartości możliwe jest tylko dzięki wewnętrznym doświadczeniom dzielonym z uczestnikami procesu kształcenia, zaznaczonego udziałem w kulturze²⁴¹. Na ważną rolę wartości w procesie wychowania zwraca uwagę również Irena Adamek, która podkreśla, że wprowadzenie ucznia w świat wartości pozwala na nabycie przez niego umiejętności rozróżniania dobra od zła, pobudza w nim dociekliwość w poszukiwaniu prawdy, a także pozwala mu na rozwinięcie wrażliwości i twórczości²⁴². Prowadzone w szkole działania edukacyjne powinny mieć na celu dążenie do znalezienia odpowiednich obszarów, poprzez które uczeń nauczyłby się podejmować moralnie poprawne decyzje.

²³⁸ M. Dziewiecki, *Wychowanie ku wartościom*, www.marekdziewiecki.pl (12.08.2019).

²³⁹ M. Łobocki, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 72–73.

²⁴⁰ K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 120.

²⁴¹ K. Denek, *Ku dobrej...*, dz. cyt., s. 121; W. Furmanek, *Człowiek, społeczeństwo, wychowanie*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 1995, s. 65; J. Homplewicz, *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1996, s. 142.

²⁴² I. Adamek, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 187.

Proces wychowania do wartości powinien obejmować przekazywanie wiedzy na temat wartości w taki sposób, aby dziecko zrozumiało treść i znaczenie wartości, nabyło umiejętności rozpoznawania różnych sytuacji i potrafiło dokonać wyboru wartości, a także dostrzegło konsekwencje podążania za wybranymi wartościami²⁴³. Wychowanie bez wartości zmierza do zwiększenia brutalizacji, agresji i patologii społecznej. Należy zauważyć, że podczas pracy społecznej na rzecz innych w jednostce następuje zmiana postaw wobec wyboru wartości. Dotychczasowe sugestie ze strony rodziców, szkoły, Kościoła, z jakimi jednostka się spotykała, podlegają weryfikacji i spośród nich jednostka wybiera te, które są dla niej ważne, niosą za sobą możliwość osobistego rozwoju i dają satysfakcję. Ocena wartości pochodzi z wnętrza osoby, a nie czerpana z książek czy od nauczycieli. Poprzez doświadczenie wartości są wzmacniane²⁴⁴. Teresa Wilk zwraca uwagę, że działania pedagogiczne powinny mieć charakter aksjologiczny. W życiu nie sposób oddzielić wartości od edukacji, gdyż przestrzeń edukacyjna jest przestrzenią aksjologiczną²⁴⁵. Wartości tworzą podstawowy czynnik skutecznych działań wychowawczych i kształtujących²⁴⁶. Istotne jest, aby w procesie wychowania nie tylko mówić dzieciom o wartościach, lecz także dołożyć wszelkich starań, aby wartości wprowadzać do ich życia. Młody człowiek potrzebuje pewnego systemu norm, dzięki któremu nie będzie krzywdził ani siebie, ani innych ludzi, a jego rozwój nie będzie zaburzony. Proces socjalizacji norm i wartości, w kontekście tego, kto zostaje wolontariuszem, a kto nie, wydaje się tu szczególnie istotny. Wartości, które mogą równolegle odgrywać rolę motywacji, wpływają na podjęcie działań wolontariackich i nie są obojętne dla systemu wartości wolontariuszy²⁴⁷. Osobowość wolontariusza podlega wpływowi instytucji społecznej wolontariatu, a z drugiej strony ma podłoże psychospołeczne, wyrażając się w motywach kierujących chęcią podejmowania pracy wolontariackiej. Wśród wolontariuszy znajdują się osoby, którym los drugiego człowieka nie jest obojętny i w które wyznają w swoim życiu określony system wartości²⁴⁸.

²⁴³ Tamże, s. 188.

²⁴⁴ C.R. Rogers, *Sposób bycia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2012, s. 207.

²⁴⁵ T. Wilk, *Równość i sprawiedliwość społeczna wobec edukacji jutra*, w: *Edukacja a życie codzienne*, t. 2, red. A. Radziejewicz Winnicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002, s. 11.

²⁴⁶ J. Półturzycki, *Podręcznik dydaktyki ogólnej – rzeczywistość a oczekiwania*, w: *Dydaktyka...*, dz. cyt.

²⁴⁷ A. Kotlarska-Michalska, *Dobrowolność w działaniu, jako forma zachowań prospołecznych*, w: *Wolontariat w obszarach...*, dz. cyt.

²⁴⁸ A.J. Sowiński, *W poszukiwaniu ideału osobowości wolontariusza*, w: *Wolontariat w obszarach...*, dz. cyt.

Wolontariusz powinien rozróżniać czyny dobre i złe, ich konsekwencje w stosunku do innych ludzi, świadomie i bezinteresownie wyrażać troskę o dobro drugiego człowieka, aż do ofiarności oraz rezygnowania z własnych interesów, być wyrozumiały i tolerancyjny wobec poglądów i postępowania innych ludzi, ale w granicach norm współistnienia²⁴⁹.

Do najczęstszych form zachowań prospołecznych o charakterze allocentrycznym należą zachowania altruistyczne, do których zalicza się bezinteresowne działania na rzecz innych ludzi²⁵⁰. Osoby angażujące się w nie poświęcają swój czas, energię, zainteresowanie i uwagę, a ich działania ukierunkowane są na drugiego człowieka. Gotowe są poświęcić często dobra osobiste, takie jak majątek, dobre imię czy nawet zdrowie²⁵¹. Altruizm (z jęz. łac. *alter* – „inny”) oznacza bezinteresowną troskę o dobro innych. Termin wprowadził pozytywista francuski, August Comte (1798–1857). Z tym terminem wiąże się bezinteresowna motywacja²⁵². August Comte głosił hasło: *vivre pour autrui* („żyć dla drugih”), które oznaczało zrzeczenie się pewnych praw osobistych na rzecz obowiązków wobec innych ludzi. David Clarke definiował altruizm jako „dobrowolne zachowanie mające na celu niesienie pomocy, które wymaga poświęceń, a jego motyw jest inny niż oczekiwanie nagrody materialnej czy społecznej”²⁵³. Pojęcie „altruizm” i pojęcie „zachowania prospołeczne” często używane są zamiennie. Obecnie przez altruizm rozumie się bezinteresowną troskę na rzecz innej osoby. Jest to szczególnie rodzaj zachowania pomocnego, które nie przynosi korzyści osobie pomagającej²⁵⁴.

Altruizm może być podstawowym celem wychowania, niezależnie od wyznawanej przez wychowanków i wychowawcę religii czy światopoglądu materialistycznego²⁵⁵. W altruizmie należy zwrócić uwagę na jego allocentryczny

²⁴⁹ M. Muszyńska, *Altruizm i kolektywizm dziecięcy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976, s. 101.

²⁵⁰ M. Łobocki, *Altruizm a wychowanie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 8.

²⁵¹ D. Ulewicz-Adamczyk, *Kształtowanie postaw altruistycznych wśród młodzieży*, w: *Dylematy współczesnego wychowania i kształcenia*, red. A. Augustyn, A. Bodanko, N. Niestolik, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2011, s. 259.

²⁵² Ł. Wojciechowski, „Ewolucyjne widzenie altruizmu – od redukcjonizmu do...”, w: *O różnych obliczach altruizmu*, red. D. Rutkowska, A. Szuster, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 23.

²⁵³ D. Clarke, *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

²⁵⁴ B. Wojciszke, *Relacje interpersonalne*, w: *Psychologia*, red. J. Strelau, t. III, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

²⁵⁵ Tamże, s. 5.

charakter, który dotyczy konkretnego człowieka, „tu i teraz”²⁵⁶. Przy kształtowaniu postawy altruizmu u dzieci i młodzieży należy zwrócić uwagę, aby motywacja wypływała z przesłanek społecznych, podobnie jak korzyści – poszanowanie i uznanie. Altruizm można kształtować w szkole w sposób werbalny i niewerbalny poprzez różne świadczenia na rzecz innych. Należy zachęcać do respektowania praw innych osób do własnych poglądów, rozwój zdolności, postawy odpowiedzialności za siebie i za innych, w szczególności w sytuacjach różnych konfliktów i nieporozumień. Działania takie przyczyniają się niewątpliwie do nauki bycia serdecznym, wyrozumiałym, skłonnym do współdziałania i współpracy z innymi, uczą altruizmu²⁵⁷. Łucja Muszyńska postrzega altruizm dziecięcy jako umiejętność rozumienia potrzeb innych ludzi, a także ich oczekiwań, współodczuwanie, rozróżnianie dobra od zła i znajomość konsekwencji takich czynów dla innych²⁵⁸.

Siła wolontariatu tkwi więc w potencjale osobowym wolontariusza i sile jego motywacji w niesieniu pomocy innym. W działalność wolontariacką najczęściej angażują się osoby o prospołecznym nastawieniu, przejawiające gotowość do okazywania innym dobroci, sympatii, serdeczności, które dostrzegają trudną sytuację życiową innych osób i chcą nieść im pomoc²⁵⁹.

Beata Bugajska podkreśla, że

wolontariusz żyje i działa pod wpływem sił wewnętrznych – duchowych, co sprawia, że naturalnie i z przekonaniem podtrzymuje kontakty międzyosobowe. To osoba mocna, lecz nie agresywna, harmonijna, kochająca, ponieważ kieruje się miłością, bo chce być blisko innych, pragnie ich dobra, szanuje ich wolność, okazuje im serdeczną przyjaźń i unika stosowania przymusu lub okazywania władzy²⁶⁰.

Jest to szczególnie znaczące w dzisiejszym świecie, w dobie postępu technologicznego, globalizacji i związanym z tym konsumpcjonizmem. Altruizm staje się obecnie wręcz niezbędnym elementem wychowania.

²⁵⁶ Tamże, s. 9.

²⁵⁷ M. Łobocki, *W poszukiwaniu skutecznych form wychowania*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990, s. 27.

²⁵⁸ Ł. Muszyńska, *Altruizm...*, dz. cyt., s. 101.

²⁵⁹ J. Kahlan, *Wolontariat w procesie resocjalizacji skazanych*, w: *Uwarunkowania, profilaktyka i resocjalizacja aspołecznych zachowań dzieci i młodzieży*, red. B. Kaldon, I. Kurlak, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2010, s. 145.

²⁶⁰ B. Bugajska, *Bariery w działalności organizacji pozarządowych*, w: *Wolontariat w obszarze...*, dz. cyt., s. 226.

Współczesna młodzież jest zagrożona słabnącą zdolnością do dokonywania właściwych wyborów życiowych, wzrastającą anonimowością w kontaktach międzyludzkich, brakiem autorytetów, preferowaniem wartości materialnych, nałogami, nietrwałością związków rodzinnych i wieloma innymi czynnikami, które nie sprzyjają postawom altruistycznym. Przyjmując, że altruizm jest troską o drugiego człowieka, stanowi on jeden z celów o wymiarze uniwersalnym, możliwy do realizacji przez wszystkich nauczycieli, niezależnie od ich światopoglądu i wychowania, a pomoc może być zostanie niesiona tam, gdzie jest rzeczywiście potrzebna²⁶¹. Podobne stanowisko przedstawia Katarzyna Olbrycht, która jako drogę wychowania wskazuje metodę przykładu. Podkreśla, że: „Człowiek ma naturalne zdolności do obserwowania i naśladowania innych. Jego uczenie się, tak w dzieciństwie, jak i w dorosłości, w dużym stopniu przebiega drogą naśladowania i obserwacji modeli”²⁶². Już we wczesnym dzieciństwie rodzice poprzez swoje zachowanie i postępowanie (nieopowiadanie) wskazują dziecku właściwe drogi postępowania, umożliwiają rozwój uczuć, uczą dzieci wartości, i wczuwania się w czyjąś sytuację. Dziecko poprzez obserwację rodziców, którzy odnoszą się do innych ludzi z szacunkiem i miłością, odtwarza takie same zachowania wobec innych. Również przedszkolu i szkole przypada ważna rola kształtowania postaw moralnych wychowanków przez wychowawców i nauczycieli²⁶³. Powinni oni uczyć dzieci odpowiedzialności za siebie i za innych, a także wpływać na rozwój takich cech, które pozwolą dzieciom na aktywne uczestnictwo w życiu społecznym. Wymagania wobec nauczycieli są regulowane poprzez realizację podstawy programowej²⁶⁴. W procesie kształcenia ogólnego u uczniów budzą się postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu. Tak wiele jest wartości tradycyjnych, że trudno byłoby je wyegzekwować w praktyce. Nie jest jednak możliwe poprawienie efektów kształcenia bez intensywnego wdrażania tych wartości w życie. Zarówno od uczniów, jak i od nauczycieli należy konsekwentnie wymagać, aby stosowali się do obowiązujących reguł²⁶⁵.

²⁶¹ D. Ulewicz-Adamczyk, *Kształtowanie postaw...*, dz. cyt., s. 259, 264.

²⁶² K. Olbrycht, *Dylematy współczesnego wychowania w świetle refleksji personalistycznej*, w: *Wychowanie na rozdrożu*, „Personalistyczna Filozofia Wychowania” 1999, s. 12.

²⁶³ I. Adamek, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 192.

²⁶⁴ *Podstawa programowa wychowania przedszkolnego*, www.dokumenty.rcl.gov.pl (28.02.2015); *Podstawa programowa*, www.bip.men.gov.pl (28.02.2015).

²⁶⁵ A. Brühlmeier, *Kształcenie człowieka. 27 kamyczków jednej mozaiki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, s. 61.

Z wychowaniem i wolontariatem nierozzerwalnie związana jest postawa empatyczna, która jest mechanizmem wyzwalającym zachowania altruistyczne. Angielski termin *empathy* wprowadził Edward Bradford Titchener w 1909 roku. Uważał on, że świadomość drugiej osoby może być poznawana nie tylko poprzez rozumowanie, lecz także poprzez wewnętrzne naśladowanie oraz wewnętrzną imitację. Empatia wywołuje pozytywne zmiany osobowości i zachowania, jest jednym z najdelikatniejszych, a jednocześnie najpotężniejszym sposobem wykorzystywania siebie samego²⁶⁶. Empatia nazywana jest zdolnością rozumienia zachowań i uczuć innych ludzi, umiejętnością wczuwania się w ich przeżycia. Dzięki zdolności odczytywania sygnałów niewerbalnych, takich jak ton głosu, gestu czy wyraz twarzy, możemy wyczuć i zrozumieć głębokie i często nieuświadomiane emocje innych ludzi²⁶⁷. Na rozwój empatii mogą mieć wpływ różne czynniki biologiczne, psychiczne, społeczne, intelektualne oraz wychowanie. Dlatego tak ważną rolę odgrywa tu rodzina i szkoła, gdyż uczą, jak okazywać, odbierać i rozumieć uczucia innych.

Zdolność do empatii zależy od tego, czy rodzice zwracają uwagę dziecku na emocjonalne reakcje innych osób²⁶⁸. Badania dowodzą, że obserwowanie emocji pojawiających się u danej osoby może doprowadzić do aktywności mózgu, która w jakimś stopniu przypomina aktywność związaną ze wcześniejszym doznaniem tej emocji, przy czym proces ten następuje automatycznie. Możemy więc stwierdzić, że empatia pojawia się wówczas, gdy osoba jest w stanie trafnie odczytać informacje emocjonalne wysyłane przez drugiego człowieka, jednocześnie jest ich świadoma i przejmując się nimi²⁶⁹. Zachowania empatyczne polegają na słuchaniu, odbiorze, nadawaniu komunikatów niewerbalnych, mimicznych, rozpoznawaniu uczuć i ich wyrażaniu²⁷⁰. Wysoki poziom empatii w relacji z drugim człowiekiem jest prawdopodobnie najsilniejszym czynnikiem przynoszącym przemianę i umożliwiającym zdobywanie wiedzy²⁷¹.

²⁶⁶ C.R. Rogers, *Sposób...*, dz. cyt., s. 150.

²⁶⁷ Tamże, s. 153.

²⁶⁸ H. Tarczyńska, M. Wojciechowski, *Co to znaczy umieć żyć*, Ośrodek Psychoedukacji, Warszawa, s. 148.

²⁶⁹ M. Łobocki, *Altruizm...*, dz. cyt., s. 8.

²⁷⁰ K.M. Wasilewska-Ostrowska, *Empatia w wolontariacie w pomocy społecznej*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego rekomendacje dla pracy socjalnej*, red. A.M. Kola, K.M. Wasilewska-Ostrowska, Wydawnictwo Akapit, Toruń 2012, s. 51.

²⁷¹ H. Tarczyńska, M. Wojciechowski, *Co to znaczy...*, dz. cyt., s. 148.

Człowiek, który przejawia się stanem emocjonalnym innych, przejawia zachowania altruistyczne, będące jedną z form zachowań prospołecznych, do których należą bezinteresowne zachowania na rzecz innych ludzi²⁷². Zachowaniem bezinteresownym jest właśnie wolontariat²⁷³. Działalność świadczona w obszarze pomocy innym wnosi wartości obiektywne, umożliwia szerszy kontakt ze środowiskiem, bezpośredni kontakt z poszczególnymi osobami i grupami, a także umożliwia znalezienie własnej grupy odniesienia. Pozwala również zdobyć określony status oraz kształtuje postawy moralne. Każdy człowiek może dać coś z siebie, tak dorośli, jak i dziecko. Kiedy wolontariusz w kontakcie z drugą osobą przejawia empatię, inni czują, że są rozumiani i otrzymują potrzebne wsparcie. Dzięki udzielaniu komuś pomocy człowiek buduje poczucie własnej wartości. Świadomość, że jest się potrzebnym, sprawia, że z chęcią podejmujemy różne działania. Celowe szukanie bodźców stanowi podstawę do tworzenia nowych struktur i kształtowania ideałów, co oddziałuje na kierunek woli, zmusza do przemyśleń na temat siebie samego, a także środowiska, które nas otacza²⁷⁴.

Aby podjąć działania, należy umieć się komunikować. W wolontariacie może wystąpić komunikacja pasywna, agresywna i empatyczna²⁷⁵. Wolontariusz, który posiada umiejętność komunikacji empatycznej, jest w stanie udzielić pomocy egzystencjalnej, dotrzeć do ludzi, poznać ich i pomóc im znaleźć rozwiązanie w ich trudnej sytuacji życiowej²⁷⁶. Wsparcie emocjonalne, jakie uzyskują od wolontariusza, jest często o wiele bardziej wartościowe dla człowieka niż jakiegokolwiek wsparcie materialne, w drodze do osiągnięcia szczęścia. Bez względu na to, kim kto jest, jaką rolę pełni w życiu, czy jest terapeutą, doradcą, nauczycielem czy rodzicem, od niego zależy decyzja, czy chce przyjąć postawę empatyczną i wykorzystać tkwiącą w niej ogromną siłę do zmiany i rozwoju. Cierpienie drugiego człowieka, zdezorientowanie, przygnębienie, wyeliminowanie, zastraszenie, zwątpienie we własną wartość i nikłe poczucie tożsamości powodują, że wtedy człowiek potrzebuje oparcia w drugiej osobie, która potrafi słuchać i jest wrażliwa,

²⁷² C.R. Rogers, *Sposób...*, dz. cyt., s. 152.

²⁷³ M.S. Gazzaniga, *Istota człowieczeństwa, co czyni nas wyjątkowymi*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2011, s. 176.

²⁷⁴ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, w: *Źródła...*, dz. cyt., s. 687.

²⁷⁵ K.M. Wasilewska-Ostrowska, *Empatia...*, dz. cyt., s. 57.

²⁷⁶ M. Adamiec, *Pomaganie: Problemy i uwagi*, w: *Psychologia pomocy...*, dz. cyt.

daje oświecenie i uzdrowienie. Zrozumienie to chyba największy dar, jaki możemy ofiarować drugiemu człowiekowi²⁷⁷.

Zdolność słuchania innych jest wartościową umiejętnością. Dzięki niej komunikaty nie są odczytywane tylko za pomocą słów, lecz także poprzez gesty, mimikę i ciszę. Komunikacja empatyczna jest więc sztuką, w której bardzo dużo zależy od słuchania. Nie wystarczy jednak samo pragnienie słuchania, aby umiejętnie wsłuchiwać się w świat myśli i wczuwać się w świat przeżyć innych ludzi. Należy spełnić jeszcze kilka innych ważnych warunków, takich jak np. dojrzała motywacja czy równowaga i dojrzałość. W pracy wolontariusza możemy znaleźć wiele sytuacji, kiedy komunikacja empatyczna jest szczególnie pożądana. Przykładów można podać bardzo dużo, ponieważ empatia potrzebna jest wtedy, gdy pojawiają się ból i cierpienie (szpitale, hospicja), nietolerancja i odrzucenie, potrzeba współczucia i pocieszenia²⁷⁸. Empatia stanowi konieczny warunek do zaistnienia komunikacji między podopiecznymi, ponieważ dzięki takim zachowaniom wolontariusz jest lubiany, akceptowany i staje się tolerancyjny wobec innych. Bardzo istotne jest, że rozumie sytuację innych, ich uczucia, i jest nastawiony do nich pozytywnie. Empatia umożliwia zrozumienie zasad moralnych i norm panujących w danym społeczeństwie. Osoby wykazujące empatię są uspołecznione, cieszą się z pełnienia ról społecznych i realizacji zadań, łatwiej radzą sobie w sytuacjach konfliktowych, głębiej poznają osoby, czują odpowiedzialność za innych, szukają rozwiązań trudnych sytuacji w sposób szczególnie zaangażowany²⁷⁹.

Empatię można rozwijać jako umiejętność społeczną. Sprzyja to niezaprzeczalnie rozszerzaniu i wzbogacaniu kontaktów społecznych, zrozumieniu zmian społecznych w społeczeństwie, świadczeniu innym pomocy, osiągnięciu wyższego poziomu moralnego, budowaniu szacunku dla siebie i dla innych. Dobrowolna działalność ochotnicza sprzyja tworzeniu więzi międzyludzkich, opartych na zaufaniu i współpracy, co wspomaga integrację społeczną. Prace podejmowane przez wolontariuszy są doceniane i potrzebne, a wpływa to niezaprzeczalnie m.in. z wysokiej empatii, jaką wykazują w stosunku do innych osób.

²⁷⁷ C.R. Rogers, *Sposób...*, dz. cyt., s. 173–174.

²⁷⁸ B. Krzezińska-Żach, *Rola wolontariatu młodzieżowego w sektorze pozarządowym – na przykładzie Środowiskowego Domu Rodzinnego „Nasz Dom” przy Stowarzyszeniu „Droga” w Białymstoku*, w: *Wolontariat w obszarze...*, dz. cyt., s. 143.

²⁷⁹ K.M. Wasilewska-Ostrowska, *Empatia...*, dz. cyt., s. 50–55.

Nauka w szkole jest okresem, kiedy młody człowiek jest szczególnie otwarty i ciekawy świata. Wprowadzając go w tym czasie wolontariat szkolny, można skorzystać z dobra, jakie w sobie nosi, przenosząc je na wszystkie dziedziny życia, ponieważ uczniowie są na ogół pełni pasji i zaangażowania. Okres nauki w szkole jest też najważniejszym czasem dla kreowania postaw altruistycznych, dlatego że uczniowie często kierują się wrażliwością i troską o drugiego człowieka i chcą pomagać innym.

3.3. Źródła motywacji do działań wolontariackich

Ważnym zagadnieniem w kontekście tematyki wolontariatu jest próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego niektórzy ludzie angażują się w działania wolontariackie, a inni tego nie robią, co więcej nawet – wykluczają taką możliwość? Należy zaznaczyć, że aby podjąć się wykonywania pracy na rzecz innych, trzeba mieć w sobie pokłady chęci i niezwykłą determinację. Ta determinacja wynika niewątpliwie z motywacji, którą kieruje się wolontariusz, podejmując swoją pracę. Chęć bycia wolontariuszem może wypływać z potrzeby zrobienia czegoś dobrego i pożytecznego, czasami z chęci odwdzięczenia się za dobro otrzymane od innych, albo z pragnienia zdobycia nowych umiejętności i doświadczeń zawodowych, potrzeby kontaktu z ludźmi, motywacji natury religijnej czy z chęci nawiązania nowych znajomości. Czynniki motywacyjne stymulują jednostkę do zaangażowania się w działalność wolontariacką²⁸⁰.

Wolontariat jako wieloaspektowe działanie pozwala na realizację misji w różnych obszarach życia publicznego, takich jak np. edukacja, opieka, ekologia, zdrowie albo jest formą spędzania czasu wolnego²⁸¹. Specyfika działań prospołecznych jest jednak wyjątkowa, gdyż nie jest gratyfikowana wynagrodzeniem finansowym, w związku z tym wolontariusz kieruje się inną motywacją niż finansowa. W świetle badań, postawy, przekonania i zachowania Polaków wskazują na ich wrażliwość na problemy społeczne. Większość z osób zgadza się ze stwierdzeniem, że „obecnie trzeba być bardziej wrażliwym i gotowym do pomocy innym ludziom”²⁸².

²⁸⁰ P. Stawiarska, *Wolontariat hospicyjny...*, dz. cyt., s. 18.

²⁸¹ E. Gruszczyńska, J. Zacharska-Błaszczuk, *Uwarunkowania, determinanty i efektywność w ramach wolontariatu na rzecz potrzebujących*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2016, nr 28, s. 30.

²⁸² R. Boguszewski, *Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną. Komunikat z badań 15/2016*, Warszawa 2016, www.cbos.pl. (5.08.2017).

Deklarowana przez respondentów wrażliwość ma swoje przełożenie na zaangażowanie w różne formy działalności społecznej, w tym w wolontariat, co wynika z jednostkowych przesłanek i motywów. Chcąc zrozumieć sposób myślenia innych, należy przywołać w tym miejscu teorię potrzeb Abrahama Masłowa, będącą jedną z popularniejszych koncepcji odnoszących się zwłaszcza do motywacji pracy. Twierdził on, że proces motywacji jest dynamiczny i związany z zaspokojeniem określonej potrzeby, mającej znaczenie emocjonalne dla życia i rozwoju człowieka. Maslow uważał, że zachowanie ludzi determinowane jest potrzebami, których niezaspokojenie powoduje stan niezadowolenia. Zaspokojenie potrzeby jest więc źródłem motywacji²⁸³.

Motywy podejmowanych działań wolontariackich mogą być podyktowane różnymi potrzebami, np. potrzebą przynależności, wyrażającą się chęcią pozyskania nowych znajomości, nawiązania przyjaźni czy przynależnością do jakiejś grupy lub też potrzebą samorealizacji, wyrażającą się pragnieniem rozwoju swojej osobowości czy umiejętności. Mirosław Górecki motywacje do działania dzieli na motywacje empatyczne, motywacje normatywne, motywacje egoistyczne i motywacje identyfikacyjne²⁸⁴. W literaturze możemy znaleźć również inne, ogólniejsze podziały, jak np. zaproponowane przez Jerzego Karyłowskiego, który zawężył pojęcie motywacji i dzieli je na motywacje endocentryczne oraz motywacje egzocentryczne²⁸⁵.

Jednym z najpopularniejszych modeli teoretycznych, tłumaczących motywację do długotrwałej pomocy, jest model opracowany przez Clary'ego i współpracowników²⁸⁶. Według ich teorii osoby decydujące się zostać wolontariuszami szukają form pracy i organizacji, które pozwoliłyby im zrealizować własne dążenia i zaspokoić potrzeby. Autorzy zakładają różne motywacje przyczyniające się do zróżnicowanego zaangażowania jednostki w pomoc innym. Funkcjonalny model motywacji wykorzystywany jest w badaniach empirycznych nad motywami podejmowania aktywności wolontariackiej i opisuje zróżnicowane motywacje

²⁸³ A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 2006, s. 62–72.

²⁸⁴ C. Rogers, *Sposób...*, dz. cyt., s. 94; M. Górecki, *Idea...*, dz. cyt., s. 200–220.

²⁸⁵ J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu. Badania nad endocentrycznymi i egzocentrycznymi źródłami bezinteresownych działań na rzecz innych ludzi*, Wrocław 1982, s. 13–15.

²⁸⁶ E.G. Clary, M. Snyder, *The motivations to volunteer: theoretical and practical consideration*, „Current Directions in Psychological Science” 1999, nr 8(5), s. 156–159; E.G. Clary, M. Snyder, R.D. Ridge, J. Copeland, A.A. Stukas, J. Haugen, P. Miene, *Understanding and assessing the motivations of volunteers: a functional approach*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1998, nr 74(6), s. 1516–1530.

podejmowanych przez wolontariuszy działań²⁸⁷. Najczęściej spotykanym podziałem motywacji charakteryzującym wolontariuszy jest wskazanie na trzy jej typy:

- a) motywacja egocentryczna, dzięki której człowiek czerpie korzyści z działania lub tworzy dla siebie pomyślny układ okoliczności zewnętrznych;
- b) motywacja empatyczna, kiedy człowiek pomaga innym, ponieważ współczuje osobom cierpiącym;
- c) motywacja normatywna, podyktowana normami moralnymi²⁸⁸.

Często osoba, która chce zostać wolontariuszem, nie wie, co chce dokładnie robić, a wolontariat przecież nie ogranicza osób w zależności od ich wieku, wykształcenia, zawodu czy doświadczenia. Wolontariuszem może być każdy, w dowolnej dziedzinie życia społecznego, wszędzie tam, gdzie potrzebna jest pomoc, a ustroj demokratyczny daje możliwość aktywnego udziału w wolontariacie zarówno osobom młodym, jak i starszym²⁸⁹. Aktywnie angażować się w działania społeczne albo działać jako wolontariusz może każdy, ale taka osoba musi cechować się odpowiedzialnością, uczciwością i sumiennością. Motywacją do działania może być również chęć poznania nowych ludzi, osobista satysfakcja, prospołeczna postawa, potrzeba zrobienia czegoś ważnego albo pozyskanie wiedzy czy umiejętności.

Działania wolontariusza podyktowane są różnymi motywami, zazwyczaj ich mechanizm jest polimotywacyjny, czyli wiążący się z wielością i hierarchią motywów, osobowością człowieka czy jego aktualną sytuacją życiową, a niekiedy środowiskiem społecznym²⁹⁰. Siła wolontariatu tkwi więc w potencjale osobowym i nastawieniu motywacyjnym poszczególnych ludzi. Motywacja do działań wolontaryjnych jest czynnikiem niezwykle istotnym, decydującym o jakości pomocy, długości świadczenia pomocy w działaniach prospołecznych, poczuciu zadowolenia i samorealizacji. Wolontariat z pewnością wzbogaca duchowo człowieka, umacniając go w przekonaniu o sensie pomocy innym. Jednak pragmatyczne podejście do wolontariatu nie pomniejsza wcale intencji wolontariusza.

²⁸⁷ Z. Kroplewski, M. Kulik, M. Rydzewska, R. Szałachowski, M. Szczęśniak, C. Timoszyk-Tomczak, *Syntetyczny model motywacji prospołecznych na przykładzie wolontariatu*, „Psychologia Wychowawcza” 2015, nr 7, s. 49–50.

²⁸⁸ A. Basińska, M. Nowak, *Motywowanie i motywacja do pracy wolontariuszy*, Poznań 2010, www.staff.amu.edu.pl (2.06.2014).

²⁸⁹ S. Gawroński, *Ochotnicy...*, dz. cyt., s. 26.

²⁹⁰ M. Górecki, *Wolontariat*, w: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1999, s. 335–336.

Zdobycie doświadczenia, dobrej pracy i bycie pomocnym można ze sobą połączyć. Uzyskując dobre referencje z wykonanej pracy, można poszukać innej pracy, jaką chciałoby się wykonywać i która jest ciekawa²⁹¹.

4. Obraz młodzieży XXI wieku

W dzisiejszych czasach szybki rozwój cywilizacyjny i powszechny dostęp do internetu sprawiają, że pojawia się nowy obraz młodzieży. Młode pokolenie reprezentuje inne społecznie oczekiwane postawy i wartości, inaczej spędza czas wolny, niż to miało miejsce kiedyś. Okres adolescencji oznacza kryzys związany z trudnościami w zakresie stref rozwojowych, które podlegają w tym czasie wzmożonym przemianom. Ważne jest więc znalezienie wartościowych form zajęć pozaszkolnych. Wolontariat rozwija wśród młodzieży postawę alternatywną dla konsumpcyjnego stylu życia i uzależnień. Stwarza okazję do wyszukiwania autorytetów i budowania świata wartości, pomaga w rozwijaniu zainteresowań, szukaniu pożytecznej formy spędzania czasu wolnego, pozwala nabyć nowe umiejętności, wiedzę i kompetencje. Podejmowana przez uczniów wolontariuszy aktywność wpływa pozytywnie na rozwój ich osobowości, jest ważna i pożądana ze względu na wymiar edukacyjny.

4.1. Wartości w życiu młodzieży

Omawiając zagadnienie wolontariatu w liceach ogólnokształcących, wydaje się zasadne zaprezentowanie podstawowych informacji na temat młodzieży licealnej. Młodzież „na gruncie psychologii i pedagogiki definiowana najczęściej jest jako kategoria wiekowa jednostek będących w stadium przejściowym (...) między dzieciństwem a dorosłością, zmierzających w toku socjalizacji i rozwoju do osiągnięcia pełnej dojrzałości”. W naukach społecznych pojęcie młodzieży definiowane jest zaś jako „grupa społeczna lub też kategoria społeczno-demograficzna, która dzięki swej młodości i dynamice może stawać się czynnikiem zmiany społecznej i wywierać wpływ na przemiany całego społeczeństwa”²⁹².

²⁹¹ A. Roguska, *Wolontariat – działania na rzecz jednostki i społeczeństwa*, www.depot.ceon.pl (12.06.2019).

²⁹² B. Galas, *Młodzież*, w: *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 327.

Młodzież stanowią osoby w bardzo specyficznym okresie rozwojowym, a mianowicie w okresie dorastania, zwanym również okresem adolescencji. Jest to bardzo trudny okres w życiu młodego człowieka, często będący przyczyną problemów i dysfunkcji, a mający przeprowadzić go z dzieciństwa do dorosłości. Zadania rozwojowe w tym okresie wynikają z dojrzewania organizmu oraz wymagań stawianych przez otoczenie²⁹³. Aby zrealizować te zadania, młodzież stoi przed bardzo trudnym wyzwaniem, przy czym należy zwrócić uwagę, że charakterystyczną cechą okresu adolescencji jest sensytywność, którą można rozumieć jako czułość i zdolność do odczuwania wrażeń, bardzo często wywołującą przeczuwanie i nadwrażliwość. Sensytywność u młodych ludzi może stymulować siłę i rozwój potencjału, ale również może wywoływać pewne zagrożenia, powodując, że młodzież jest bardziej podatna na działanie różnych czynników ryzyka, co skutkuje zaburzeniami i dysfunkcjami²⁹⁴.

Współczesna młodzież, jak zauważa Zbyszko Melosik, zdecydowanie różni się od młodzieży z przeszłości²⁹⁵. Niegdyś skupiano się na kształtowaniu tożsamości młodzieży, opierając się na wiedzy, która miała przekazywać dominujące w społeczeństwie systemy wartości, style życia, hierarchie i ideologie. Wynika to z tego, że młodzież znajdowała się w centrum oddziaływania dorosłych i pedagogów, stanowiących ich głównych bohaterów życiowych, którzy dostarczali jej odpowiednich doświadczeń socjalizacyjnych. Nie dawało to młodzieży żadnej alternatywy, zmuszając młodych ludzi do życia w jednoznacznie zdefiniowanych tożsamościach, które odpowiadały oczekiwaniom społecznym. Autor uważa, że o ile wcześniej życie społeczne było ustrukturyzowane, to dzisiaj się wydaje, że wszelkie struktury zanikają. Współczesna młodzież weszła na drogę autosocjalizacji, żyje według własnych zasad albo wykreowanych przez media czy internet, przyjmując, że nie ma „absolutnych postaw”, wartości zaś mają charakter lokalny i krótkotrwały i można nimi manipulować w zależności od potrzeb, przyjmując je lub odrzucając w zależności od sytuacji.

²⁹³ K. Borzucka-Sitkiewicz, K. Leksy, *Ekshibicjonizm społeczny w Internecie. Motywy i potencjalne zagrożenia dla zdrowia i bezpieczeństwa młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017, s. 69–70.

²⁹⁴ M. Bardziejewska, *Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków?*, w: *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. A.I. Brzezińska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2015.

²⁹⁵ Z. Melosik, *Rekonstrukcje tożsamości życia młodzieży współczesnej. Próba diagnozy i pedagogicznej propozycji*, w: *Młodzież między ochroną a ryzykiem*, red. B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczuk, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2017.

Zbyszko Melosik twierdzi, że niegdyś celem istnienia było życie dla wielkiej idei, współcześnie jest inaczej. Owszem, młodzi ludzie od czasu do czasu porywani są przez idee, które głoszą inni, ale szybko porzucają tę drogę, gdyż zauważają, że coś im jest narzucane, nie chcą być sterowani, uznawać cudzych poglądów za własne i działać w cudzym interesie. Ogrom różnych spraw, dla których warto coś zrobić, powoduje, że tak naprawdę nie ma już żadnej sprawy, a młodzi stają się coraz bardziej sceptyczni i trudno ich przekonać, że powinni się czemuś poświęcić czy dać się porwać jakiejś idei. W konsekwencji tożsamość młodych ludzi zorientowana jest na konsumpcję, mass media i popkulturę. Odejściu od wielkich celów towarzyszy orientacja na życie codzienne. Życie młodych ludzi skupia się na drobnych momentach, chwilach, drobiazgach, na których budują swój mały świat, do którego nie wolno wchodzić dorosłym. Prywatyzacja życia niesie za sobą równocześnie negatywne konsekwencje psychologiczne – narastanie ciężkich stanów emocjonalnych, napięć, a nawet depresji i neurozy. Nasilenie tych zjawisk w społeczeństwach zachodnich nazwano „efektem psycho-fali”, przejawiającym się w przyjmowaniu przez psychikę kryzysów i napięć systemu, zbyt obciążających i destrukcyjnych dla młodego człowieka²⁹⁶.

Młodzi chętnie korzystają z nowych technologii, które są wszechobecne w ich życiu. Świat wirtualny daje im możliwość wychodzenia poza swoje środowisko, poszerza granice w wyrażaniu siebie, pozwala na komunikację z innymi, ale również na twórczą realizację²⁹⁷. Aktywność młodych ludzi w dużej mierze sytuuje się w internecie²⁹⁸. Charakterystyczne dla współczesnej młodzieży jest to, że opowiada sobie historie o wszystkim i o niczym, unikając tematów dotyczących ważnych spraw. Taka postawa powoduje, że dorośli uważają, że ich tożsamość pozbawiona jest jakiejś głębi, że żyją obok rzeczywistości, że ich życie jest nijakie, płytkie. Jednak z punktu widzenia młodzieży to ich życie jest jedynym, jakie mają, znają, jest ważne, realne i ma sens. Młodzi ludzie nadają życiu sens przez sam fakt uczestnictwa w każdym wydarzeniu i przez interakcję (często natychmiast po jakiejś sytuacji publikują wydarzenie na Facebooku). Dziś „obowiązkiem człowieka” jest przyjemność i radość, o czym młody człowiek dowiaduje się od najmłodszych lat swojego życia. Istnieje wręcz społecznie konstruowana obawa

²⁹⁶ K. Szafraniec, *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011.

²⁹⁷ *Młodzież 2013*, red. M. Grabowska, J. Kalka, CBOS, Warszawa 2014, www.cbos.pl (12.07.2016).

²⁹⁸ ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data. Data file edition 2.0. NSD, Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC 2016, www.europeansocialsurvey.org (12.07.2016).

przed życiem jednostajnym. Wskazuje się na to, że młodzi ludzie pozostający pod dużym wpływem mediów uważają za swój obowiązek dążenie do chwilowej przyjemności i intensyfikacji wrażeń, nie powinni z niczego rezygnować i powinni wszystkiego spróbować. Młodzi ludzie pragną maksymalnych doznań i wrażeń dostarczających ekscytację i ryzykownych. Niestety, większość z nich nie ma takich predyspozycji i możliwości, aby oddać się ekstremalnym doznanom, gdyż są ograniczani przez lęki i obawy. Szukają więc alternatywy, popadając w nałogi, które pozwalają im poczuć upragnioną ekscytację²⁹⁹.

Zbyszko Melosik stwierdza, że dzisiejsza młodzież ma umiejętność i nawyk adaptacji do nieustającej zmiany, przechodzenia z jednego do drugiego dyskursu kulturowego, z jednego stylu życia do drugiego, a nawet z jednej tożsamości do drugiej. Permanentna zmiana powoduje również, że w życiu młodzieży pojawia się mnóstwo nowych ludzi. Charakter tych kontaktów jest jednak krótkotrwały, są nawiązywane szybko, są tymczasowe, a często również anonimowe. Autor wskazuje, że młodzi ludzie wyrobili w sobie kompetencję, którą można nazwać „gotowością do natychmiastowej interakcji”, pozwalającą na nawiązywanie kontaktów w sposób szybki i bezpośredni, bez zbędnych rytuałów. Młodzi coraz rzadziej zawiązują całożyciowe układy międzyludzkie, miłości i przyjaźnie czy nawet stabilne znajomości. Panujący w kulturze prymat natychmiastowości wpływa na styl ich życia. Robią wszystko szybko, tu i teraz, nie chcą czekać, chcą mieć wszystko natychmiast³⁰⁰.

Próbując scharakteryzować tożsamość młodego człowieka, można zauważyć, że młodzi ludzie mają wysokie aspiracje, które zamierzają realizować w dorosłym życiu i wierzą, że są w stanie to uczynić. Uważają, że mają szansę na rozwój i realizację swoich celów, że są w stanie osiągnąć o wiele więcej niż ich rodzice, wierzą we własne siły i są nastawieni na osiągnięcie sukcesu. Ponadto wyróżniają się poczuciem wyjątkowości, a do realizacji swoich celów są gotowi naruszyć obowiązujące normy społeczne. Jednocześnie są nieufni i ostrożni w relacjach międzyludzkich, co sprawia, że są one powierzchowne³⁰¹.

²⁹⁹ *Młodzież 2018*, CBOS, www.cbos.pl/ (12.07.2019).

³⁰⁰ Z. Melosik, *Rekonstrukcje tożsamości życia młodzieży współczesnej. Próba diagnozy i pedagogicznej propozycji*, w: *Młodzież między ochroną a ryzykiem*, red. B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczczyk, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2017, s. 19–49.

³⁰¹ T. Leszniewski, *Młodzi i ich potencjał indywidualności. O metodologicznej strategii badania zjawiska*, w: *Odkrywając współczesną młodzież*, red. M.I. Dąbkowska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 172.

Młodzież w kontekście przyszłej pracy zawodowej kieruje się wartościami postmaterialistycznymi, przykładając wagę do tego, aby wykonywane zajęcie było ciekawe, chcą realizować swoje pasje, mieć możliwość rozwoju i samorealizacji. Im wyższy status społeczny mają młodzi, tym pragmatyczniej patrzą na świat i siebie, używając autocharakterystyk związanych z walorami własnego umysłu i przyjmując aktywne postawy. Czasem wbrew realnym możliwościom młodym ludziom wydaje się, że mogą zrealizować życiową szansę, że są w tym wyjątkowi, mają bezproblemowy stosunek do świata.

Przejawem świata wewnętrznego człowieka są jego działania, postawy innowacyjne i twórcze związane z jego refleksyjnością i wyobraźnią. Twórcze wykorzystanie własnego potencjału, a nie bunt czy kontestacja może stanowić ważny czynnik zmian we współczesnym społeczeństwie³⁰².

Prowadząc rozważania nad tożsamością młodzieży, nie sposób pominąć preferencji aksjologicznych młodzieży licealnej. Nawet wartości powszechnie uznawane, takie jak piękno, dobro wolność, prawda, poddawane są próbom czasu. Mogą zostać odrzucone szczególnie wtedy, gdy uczniowie/młodzież wprowadzani są w świat wartości. Związane jest to z wieloetapowością tego procesu, zaczynającego się od identyfikacji i rozpoznania wartości, poprzez ich zrozumienie, internalizację i zmanifestowanie w życiu. Na każdym etapie istnieje pewne ryzyko, np. daltonizm aksjologiczny, anomia wartości, bagatelizacja wartości, bogactwo pojęć stosowanych w opisie zagrożeń aksjologicznych, zagubienie wartości języka – analfabetyzm kompetencji językowych, nowomowa, manipulacja znaczeniem informacji i komunikatów, manipulacja informacjami metodą niszczenia prawdy, wulgaryzacja języka. W konsekwencji opisanych zjawisk młodzież narażona jest m.in. na zagubienie aksjologicznych wymiarów wszelkich form działalności człowieka oraz chaos w świecie i utratę hierarchii wartości, zanik autorytetów intelektualnych, społecznych i wychowawczych oraz negowanie ich przydatności³⁰³.

Jednym z mechanizmów adaptacji młodego człowieka do życia społecznego jest internalizacja wartości, która jest bardzo ważna dla rozwoju osobowego. Dzięki temu może wzbogacić życie człowieka o wartości, których sam by nie odkrył³⁰⁴.

³⁰² K. Szafraniec, *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011.

³⁰³ W. Furmanek, *Współczesność – zagrożenia dotyczące świata wartości*, „Studia Paedagogica Ignatianae. Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii «Ignatianum» w Krakowie” 2016, nr 19(1), s. 125–155.

³⁰⁴ M. Gołaszewska, *Sposób istnienia wartości*, w: *Trwale wartości i zmienny świat*, red. B. Sucho-dolski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1995, s. 25.

Znajomość wartości pozwala włączyć młodzież w życie społeczne i skutecznie zapobiega kształtowaniu się niewłaściwych postaw społeczno-moralnych. Należy więc pracować z młodym człowiekiem tak, aby zrozumiał on, co jest dla niego ważne, cenne i pożądane. Trzeba dostarczyć mu wiedzy na temat wartości, żeby mógł je następnie wprowadzić do swojego życia³⁰⁵.

Badania nad systemem wartości wśród młodzieży wykonywane są od wielu lat, a jedno z pierwszych przeprowadził Józef Pieter w 1933 roku. Badacz analizował dzienniczki dorastającej młodzieży i wydobył z zapisów pojawiające się tam wartości³⁰⁶. Pozostałe badania trwające od lat ukazują, jak bardzo zmieniała się ich hierarchia. Wartości, które dzisiaj ceni najbardziej współczesna młodzież, czyli rodzina i miłość, kiedyś były najniżej oceniane, natomiast te związane ze społeczeństwem i służbą społeczną dzisiaj uważane są za najmniej ważne, a w latach 30. XX wieku zyskały akceptację ogromnej części dziewcząt i prawie połowy chłopców³⁰⁷. Współczesne badania przeprowadzone przez Marię Czerwińską-Jasiewicz w dwóch grupach wiekowych wykazały, że młodzież 14–15-letnia najbardziej ceni takie wartości, jak: bezpieczeństwo rodziny, prawdziwą przyjaźń, mądrość i szczęście. Młodzież 17–18-letnia zaś wskazała na: bezpieczeństwo rodziny, wolność, mądrość, dojrzałą miłość i szczęście. Najniżej znalazły się w grupie młodzieży młodszej: świat piękna, poczucie dokonania czy uznanie społeczne. W grupie starszej najmniej cenionymi wartościami okazały się m.in. świat piękna, uznanie społeczne i życie pełne wrażeń. W zakresie wartości instrumentalnych najbardziej cenionymi wartościami w grupie młodszej były: kochający, uczciwy, odpowiedzialny i ambitny, natomiast w grupie starszej: kochający, odpowiedzialny, uczciwy, pomocny. Najmniej cenionymi wartościami przez młodzież młodszą były: posłuszny, uzdolniony, o szerokich horyzontach, obdarzony wyobraźnią, intelektualista i opanowany, a w grupie starszej młodzieży: posłuszny, czysty i uzdolniony³⁰⁸.

Wyniki badań, które przeprowadził Jan Ciecuch, były zbliżone do wyników Marii Czerwińskiej-Jasiewicz. Badana przez niego młodzież najbardziej ceniła

³⁰⁵ M. Karwatowska, *Autorytety w opiniach młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, s. 33.

³⁰⁶ J. Pieter, *Psychologia filozoficznego światopoglądu młodzieży*, w: *Psychologia światopoglądu młodzieży*, red. S. Szuman, J. Pieter, H. Weryński, Wydawnictwo Nowy Świat, Warszawa 1933, s. 215–389.

³⁰⁷ J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Liberi Libri, Warszawa 2013, s. 125.

³⁰⁸ M. Czerwińska-Jasiewicz, *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2005.

sobie wartości takie jak: bezpieczeństwo rodziny, dojrzała miłość, wolność, mądrość i szczęście, jako wartości ostateczne, oraz kochający, uczciwy, odpowiedzialny, jako wartości instrumentalne. Najniżej w hierarchii znalazły się natomiast: życie pełne wrażeń, uznanie społeczne i świat piękna, jako wartości ostateczne, oraz posłuszny i uzdolniony, jako wartości instrumentalne³⁰⁹.

Ciekawe badanie przeprowadziła wśród młodzieży licealnej uczęszczającej do szkół publicznych i niepublicznych Małgorzata Dubis³¹⁰. Wyniki jej badań ukazują, że młodzież ze szkół niepublicznych za najważniejsze wartości uważa: miłość, rodzinę, wykształcenie i szczęście. Najmniej ważne są dla nich takie wartości jak: sztuka, sława, rozrywka i przyjemność. Uczniowie ze szkół publicznych wskazali, że dla nich najważniejsze wartości to: rodzina, miłość, szczęście, wykształcenie. Na najniższym szczeblu hierarchii wśród wartości wybieranych przez uczniów szkół publicznych znalazły się tak samo jak u uczniów ze szkół niepublicznych: sztuka, rozrywka i przyjemność oraz sława. W hierarchii wartości instrumentalnych liczą się dla młodzieży przede wszystkim: inteligencja, wykształcenie, zaradność życiowa i pracowitość, natomiast wartości, które według nich nie przedstawiają większego znaczenia, to posłuszeństwo, opanowanie i władza. Co ciekawe, za takim układem wartości opowiedzieli się licealiści zarówno ze szkół publicznych, jak i niepublicznych³¹¹.

Należy zauważyć, że system wartości każdego człowieka kształtuje się stopniowo, w miarę jego rozwoju i dorastania. Na każdym etapie życia człowiek uświadamia sobie, co jest dla niego ważne. Uznawane przez młodzież licealną wartości determinują ustalanie celów życiowych, stylu życia, jakości egzystencji i relacji interpersonalnych, wpływając na rozwój i przyszłe życie. Jednak sama znajomość wartości nie wystarczy, aby realizować je w relacjach społecznych i życiu osobistym. Aby wartości zinternalizować, należy przeżyć je i doświadczyć, prowadząc do zmian postaw, a także zachowań związanych z tymi postawami. Aby młody człowiek mógł zbudować stabilną strukturę wartości, która uprawomocni jego działania, licea powinny koniecznie objąć młodzież „edukacją aksjologiczną”, która nie powinna skupiać się na prezentowaniu wartości, ale na budzeniu w uczniach refleksji nad samym sobą oraz rzeczywistością społeczną poprzez działanie³¹².

³⁰⁹ J. Ciecuch, *Kształtowanie...*, dz. cyt., s. 125.

³¹⁰ Badanie dotyczyło systemu wartości i stylów życia 280 licealistów klas maturalnych.

³¹¹ M. Dubis, *Wartości i style życia młodzieży*, Lublin, s. 42–43, www.ejournals.eu (19.08.2019).

³¹² Tamże, s. 42–43.

Wiek dorastania jest ważnym, lecz trudnym etapem w życiu człowieka. Kończy się faza dzieciństwa, a zaczyna faza wieku dojrzałego. Na przestrzeni tego czasu dochodzi do radykalnych zmian psychicznych i fizycznych, które umożliwiają młodzieży podejmowanie nowych zadań i ról społecznych. Ważnym aspektem charakteryzującym dorastającą młodzież jest rozwój umysłowy. W tym okresie myślenie młodzieży przybiera formę myślenia abstrakcyjnego, logicznego, które Piaget określa jako „stadium operacji formalnych”³¹³. Młodzi ludzie nabywają umiejętności rozumowania wnioskującego, wyrażającego się w stawianiu hipotez i przeprowadzaniu dedukcji w celu przewidywania konsekwencji.

W związku z dojrzewaniem psychospołecznym pojawiają się również inne potrzeby wśród młodzieży. Oprócz podstawowych potrzeb biologicznych młodzież przeżywa potrzeby psychiczne, które stopniowo się rozwijają. U młodszych dzieci do najważniejszych potrzeb należą m.in.: a) potrzeba bezpieczeństwa, której zaspokojenie warunkuje prawidłowy rozwój układu nerwowego; b) potrzeba poznawcza, ważna u młodszych dzieci, nabywana w procesie edukacji czy c) potrzeba aktywności, warunkująca prawidłowy rozwój. W wieku adolescencji jedne potrzeby się rozwijają, inne się dopiero pojawiają. Młodzież konfrontując swoje doświadczenia nabyte w domu, szkole i w kontaktach z rówieśnikami, tworzy nową, własną hierarchię potrzeb. Wśród nich można wyróżnić: a) potrzebę poznawczą, wyrażającą się chęcią zrozumienia otaczającego świata, pogłębienia wiedzy; b) potrzebę własnego rozwoju i osiągnięć; c) potrzebę posiadania czy d) potrzebę aktywności ruchowej. Wśród licznych potrzeb młodzieży znajdują się takie, które mają szczególnie ważne znaczenie dla prawidłowego rozwoju. Ze szczególną siłą przejawia się potrzeba samodzielności, która wyraża się chęcią uwolnienia się spod opieki i wpływu rodziców. Chęć niezależności od osób dorosłych może doprowadzać do sytuacji trudnych, konfliktowych, ale jest niezbędna, ponieważ prowadzi do autonomii³¹⁴. Kolejną ważną potrzebą młodzieży jest potrzeba przyjaźni, realizowana poprzez stosunki z innymi, które stają się coraz bardziej ścisłe i intymne. Potrzeba przyjaźni pociąga za sobą powstanie kolejnej potrzeby, a mianowicie przynależności do grup społecznych.

Potrzeba przynależności jest jedną z najważniejszych potrzeb i odgrywa zasadniczą rolę w prawidłowym funkcjonowaniu człowieka. Realizowana jest poprzez

³¹³ R. Vasta, M.M. Haith, S.A. Miller, *Psychologia dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004, s. 255.

³¹⁴ B. Jankowiak, K. Kuryś-Szyncel, *Potencjał rozwojowy okresu adolescencji*, w: *Młodzież...*, dz. cyt., s. 123.

przyłączanie się młodzieży do różnych grup. Stanowi silny motyw warunkujący wiele zachowań ludzkich. Poczucie przynależności młodzieży buduje samoocenę, sprawiając, że młodzież czuje się silna w radzeniu sobie z trudnościami życia. Osoby, które deklarują zaspokojenie potrzeby przynależności, czują się szczęśliwe, mają lepszy nastrój, są zdrowsze i osiągają lepsze wyniki w nauce. Potrzeba przynależności determinuje umiejętność radzenia sobie w sytuacjach społecznych, także określa indywidualne funkcjonowanie w społeczeństwie. Dla młodzieży istotne jest, aby być w grupie, która przejawia podobne poglądy, daje poczucie wspierania, doceniania i sympatii. Zaspokojenie potrzeby przynależności zwiększa samoskuteczność, rozwija wewnętrzną motywację, samoregulację, internalizację, wyższą samoocenę. Uczniowie, którzy doświadczają przynależności do klasy lub jakiejś grupy szkolnej, są bardziej zmotywowani i zaangażowani, aktywni w swojej klasie i w szkole³¹⁵. Wymienione wyżej potrzeby są ściśle związane z potrzebą akceptacji. Inną równie ważną potrzebą młodzieży jest potrzeba sensu życia. Kazimierz Obuchowski zalicza ją do powszechnych potrzeb człowieka, obok potrzeb poznawczych i kontaktu emocjonalnego oraz potrzeb fizjologicznych. Uważa, że potrzeba ta stanowi niezbędny warunek prawidłowego funkcjonowania osobowości, zapewnia dobre samopoczucie psychiczne. Jest bodźcem do podejmowania różnych form działalności, gwarantuje normalne życie człowieka, daje mu poczucie sensu życia i ma wpływ na wybór wartości i zaangażowanie w ich realizację³¹⁶. Potrzeby młodzieży realizowane są w różny sposób, zarówno w środowisku rodzinnym, szkolnym, jak i pozaszkolnym, umożliwiając prawidłowy rozwój młodemu człowiekowi.

4.2. Czas wolny młodzieży

Czas wolny jest niezwykle istotny z punktu widzenia problemów społecznych, gdyż jego właściwe zorganizowanie i wykorzystanie pozwala na rozwój osobowości i podnoszenie kultury całego społeczeństwa³¹⁷. Stwarza możliwość rozwoju zainteresowań i uzdolnień młodzieży. Maria Czerepaniak-Walczak różnicuje

³¹⁵ A. Wilczyńska, *Młodzież na biegunach życia społecznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 55–60.

³¹⁶ K. Obuchowski, *Przez galaktykę potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1995, s. 74.

³¹⁷ I. Iwaniec, *Czas wolny młodzieży licealnej*, w: *Formy spędzania czasu wolnego*, red. M. Banach, T.W. Gierat, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2013, s. 37.

definicje czasu wolnego według trzech kategorii³¹⁸, dzieląc je na strukturalne, które akcentują czynności wykonywane (bądź nie) w czasie wolnym; funkcjonalne, które podkreślają funkcje czasu wolnego oraz atrybutywne, odnoszące się do pojedynczego człowieka. Autorka uważa, że czas wolny jest interwałem podmiotowego życia, w którym osoba doświadcza dobrostanu intelektualnego, emocjonalnego i fizycznego, w rezultacie możliwości samodzielnego, suwerennego przejawiania czynności posiadających znamiona dobrowolności i niekomercyjności oraz będących źródłem satysfakcji. W definicji tej podkreśla atrybuty czasu wolnego, a konkretnie – czynności wtedy wykonywane, tj. dobrowolność (dowolność), niezarobkowość oraz przyjemność, zaznaczając, że jedynie w przypadku, gdy dany czas jest wypełniony zachowaniami i stanami spełniającymi wszystkie te trzy warunki, może nosić miano czasu wolnego. Czas wolny młodzieży licealnej to czas pozostający im po wykonaniu obowiązków szkolnych, domowych, a także czynności związanych ze zdrowiem i higieną³¹⁹. Wykorzystać go mogą m.in. na wypoczynek, rozrywkę oraz realizację własnych zainteresowań i hobby. Jednak, jeśli się przeanalizuje ilość obowiązków szkolnych w ciągu dnia, to można zauważyć, że w rzeczywistości uczniowi nie pozostaje wiele czasu wolnego. W szkołach często organizowane są zajęcia dodatkowe, które zazwyczaj związane są z profilem klasy i uczniowie biorą w nich obligatoryjnie udział, mimo że nie są obowiązkowe. Uczestnictwo w nich najczęściej wynika z chęci lepszego przygotowania się do egzaminu maturalnego i uzyskania wyższych wyników w nauce³²⁰.

Czas wolny licealiści mogą spędzać w domu, ale mogą też przynależeć do różnych grup, stowarzyszeń i organizacji. W badaniu CBOS „Młodzież 2018” przynależność do grup nieformalnych, stowarzyszeń, organizacji, klubów, grup sympatyków lub ruchów religijnych zadeklarowała ponad jedna trzecia uczniów³²¹. Młodzież bierze również udział w zajęciach pozalekcyjnych, takich jak korepetycje z jakiegoś przedmiotu, kurs prawa jazdy, nauka języka obcego czy kursy przygotowujące na studia. Młodzież czas wolny najczęściej spędza z przyjaciółmi i znajomymi, lubi też wychodzić do dyskotek

³¹⁸ M. Czerepaniak-Walczak, *Od próżniaczenia do zniewolenia – w poszukiwaniu dyskursów czasu wolnego*, w: *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 2, red. E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 219–236.

³¹⁹ I. Iwaniec, *Czas...*, dz. cyt., s. 37.

³²⁰ *Koła zainteresowań w Katolickim Liceum*, www.sk.edu.pl (21.08.2019).

³²¹ M. Felisiak, M. Omyła-Rudzka, M. Bożewicz, *Zainteresowania i Aktywności*, w: *Młodzież 2018*, red. M. Grabowska, M. Gwiazda, CBOS, Warszawa 2019, www.cinn.gov.pl (23.06.2019).

i klubów, uprawiać sport, grać w gry komputerowe lub surfować po internecie. W kontekście społecznego zaangażowania młodzieży w czasie wolnym, w wyniku uzyskanych badań przeprowadzonych przez CBOS można wysnuć wniosek, że aktywność w organizacjach i stowarzyszeniach, związana z działalnością społeczną, jest dość niska (5 proc.). Zaangażowanie społeczne i spotkania w ramach różnych grup, stowarzyszeń i organizacji zadeklarowało tylko dziewięciu badanych z 1609 uczniów.

Młodzież będąca w okresie dojrzewania wchodzi w różne interakcje z dorosłymi, chce uzyskać tym samym niezależność i zbudować własną autonomię. Nastolatki spędzają wiele czasu z rówieśnikami, poszukując akceptacji i pozycji w grupie. Rówieśnicy mają wpływ na sposób spędzania wolnego czasu przez młodzież, ich wygląd i styl bycia. Młodzież może podejmować różne zachowania ryzykowne związane z rozwojem osobistym, a jednym z nich jest manifestowanie dorosłości. Przykładem zachowań bezpiecznych jest uczestnictwo społeczne młodzieży, np. poprzez wykonywanie prac wolontariackich, podejmowanie staży i praktyk zawodowych albo wzięcie odpowiedzialności za podejmowane decyzje życiowe. Czynności związane z zaangażowaniem w aktywności prospołeczne, takie jak czas aktywnie spędzony z rodziną czy wolontariat, chronią młodzież, zajmują jej czas i udaremniają jej zaangażowanie się w zachowania problemowe, ponadto jest to promocja zaangażowania w pozytywną sieć społeczną. Aktywność społeczna, w tym wolontariat, umożliwia pozyskanie pewności siebie w obszarze własnych możliwości, stwarza poczucie kompetencji w podejmowaniu osobistych decyzji i wyborów życiowych³²².

Jak już wcześniej pisano, aktywność obywatelska, zaangażowanie społeczne młodzieży i postawy prospołeczne są wyrazem dojrzałości młodego człowieka do partycypowania w społeczeństwie, lecz także efektem oddziaływań wychowawczych. Aktywność obywatelska i zaangażowanie społeczne współczesnej młodzieży zostało przedstawione w raporcie Centrum Badania Opinii Społecznej „Młodzież 2018”³²³. W badaniu analizowano przynależność do stowarzyszeń, organizacji i klubów o różnych profilach. Badanie wykazało, że profil aktywności młodzieży od 15. roku życia w zasadzie był stabilny³²⁴. Najczęściej aktywność młodych ludzi związana była z przynależnością do klubów sportowych.

³²² B. Jankowiak, *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017, s. 35–36, 68–80, 391.

³²³ M. Grabowska, M. Gwiazda, *Młodzież 2018*, dz. cyt.

³²⁴ R. Boguszewski, *Aktywność obywatelska i postawy prospołeczne*, w: *Młodzież 2018*, dz. cyt.

Wyrazem aktywności społecznej w skali mikro było zaangażowanie w wybory do samorządu szkolnego, co było w miarę stałe i na relatywnie niskim poziomie. Świadczy to o znacznym wycofaniu młodych ludzi ze sfery społeczno-politycznej. Ograniczona aktywność społeczno-polityczna uczniów pokrywa się z deklaracjami dotyczącymi poczucia wpływu na sprawy publiczne. Wyniki badań ukazują, że młodzi ludzie w wymiarze społecznym są niezmiennie nieufni. Analiza zależności potwierdza, że uczniowie cechujący się większym zaufaniem społecznym częściej angażowali się w działania społeczno-polityczne. Mniej osób jest przekonana o tym, że ważna jest umiejętność współdziałania z innymi ludźmi, ale osoby, które opowiadały się za współpracą z innymi, wykazują większą wrażliwość na sprawy społeczno-polityczne, przejawiającą się w większej gotowości do uczestniczenia w wyborach, częściej też deklarują poczucie wpływu na sprawy społeczne. Podsumowując powyższe wyniki badań, można stwierdzić, że młodzież okazuje wycofanie w stosunku do działań o charakterze społecznym i politycznym. Ograniczona aktywność społeczno-polityczna związana jest z poczuciem niskiego wpływu na sprawy publiczne, zwłaszcza w wymiarze krajowym, a także wysokim poziomem braku zaufania do innych.

4.3. Misja edukacyjna liceum ogólnokształcącego

Kształcenie ogólne w liceum ogólnokształcącym jest regulowane *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r.* Załącznik pierwszy niniejszego rozporządzenia, w którym przedstawiono podstawę programową, wskazuje, że kształcenie ogólne w liceum ogólnokształcącym musi „tworzyć programowo spójną całość i stanowi fundament wykształcenia, umożliwiając zdobycie zróżnicowanych kwalifikacji zawodowych, a następnie ich doskonalenie lub modyfikowanie, otwierając proces uczenia się przez całe życie”³²⁵. Głównym celem kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym jest m.in. pozyskiwanie szeroko rozumianej wiedzy³²⁶ i najważniejszych umiejętności, które powinien nabyć licealista w trakcie kształcenia ogólnego w liceum ogólnokształcącym³²⁷.

³²⁵ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia* (Dz.U. 2018, poz. 467).

³²⁶ Tamże, s. 1.

³²⁷ Tamże, s. 1–2.

Do zadań liceum ogólnokształcącego należy też rozwijanie kompetencji językowych i komunikacyjnych, ponieważ stanowią one najistotniejsze narzędzie poznawcze we wszystkich dyscyplinach wiedzy, pozwalają na łączenie teorii i praktyki językowej, przygotowują uczniów do życia w społeczeństwie informacyjnym, jako że dzisiaj środki społecznego przekazu odgrywają znaczącą rolę w życiu społecznym i indywidualnym. Dlatego też każdy nauczyciel powinien poświęcić sporo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów. Ważnym celem działalności liceum jest kształtowanie w uczniach postaw służących rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takich jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowanie inicjatyw oraz gotowość do zespołowej.

W *Rozporządzeniu* podkreśla się, że w rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. Kształcenie i wychowanie w liceum ogólnokształcącym ma sprzyjać rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Szkoła powinna wzmacniać poczucie tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązanie do historii i tradycji narodowych. W liceum powinno się zwracać uwagę szczególnie na przygotowanie młodzieży do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego i zachęcać młodzież do tego rodzaju aktywności, w tym do zaangażowania się w wolontariat. Liceum jest miejscem, w którym powinno dbać się o wychowanie młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, kształtować postawy szacunku dla środowiska przyrodniczego, motywować do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwijać zainteresowanie ekologią. Duże znaczenie dla rozwoju młodzieży licealnej oraz osiągania przez nią sukcesów w dorosłym życiu ma nabywanie kompetencji społecznych, takich jak: komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami.

Liceum ogólnokształcące powinno kształtować umiejętności pozwalające na realizację strategii uczenia się przez całe życie, co wymaga podejmowania ważnych decyzji, jak wybór szkoły ponadpodstawowej, kierunku studiów lub konkretnej specjalizacji zawodowej, wybór miejsca pracy, podnoszenia i poszerzania kwalifikacji, aż do ewentualnych decyzji o zmianie zawodu. Liceum ogólnokształcące

powinno stwarzać uczniom warunki do nabywania wiedzy i umiejętności, a jego działalność edukacyjna określona jest przez szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły, które muszą tworzyć spójną całość i uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Przygotowanie i realizacja tych programów stanowią zadanie dla całej szkoły i każdego nauczyciela. Obok zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele powinni wykonywać działania opiekuńcze odpowiednio do zaistniałych potrzeb. Należy podkreślić, że działalność wychowawcza jest podstawowym celem polityki oświatowej państwa i ma miejsce w każdej szkole. Wychowanie młodzieży jest zadaniem rodziny i liceum. W liceum nauczyciele powinni uwzględniać wolę rodziców. Obowiązkiem państwa zaś jest stwarzanie właściwych warunków wychowania. Zadaniem liceum ogólnokształcącego jest również ukierunkowanie procesu wychowawczego na wartości, które wyznaczają cele wychowania, a także wyznaczają kryteria jego oceny. Wychowanie ukierunkowane na wartości pozwala na podmiotowe traktowanie ucznia. Przyjęcie systemu wartości umożliwia człowiekowi podejmowanie odpowiednich wyborów czy decyzji. W realizowanym procesie dydaktyczno-wychowawczym w liceum ogólnokształcącym konieczne jest kultywowanie tradycji narodowych, w tym upamiętnienie miejsc związanych z ważnymi wydarzeniami, historycznymi postaciami z kraju, obchodzenie uroczyscie świąt narodowych, rocznic i pielęgnowanie symboli państwowych³²⁸.

Prawo oświatowe i elementy podstawy programowej determinują wychowanie prospołeczne uczniów i przygotowanie do wolontariatu. W wyniku działań edukacyjnych, wychowawczych i opiekuńczych licea ogólnokształcące stawiają sobie za cel wykształcenie w uczniach odpowiednich cech charakteru, umiejętności i kompetencji. Żeby zrealizować to zamierzenie, wypracowują wewnętrzny dokument, tzw. sylwetkę absolwenta. Sylwetka absolwenta stanowi zbiór pewnych postaw i umiejętności ucznia (dojrzałego człowieka) po ukończonej nauce w liceum, które są wynikiem procesu edukacyjno-wychowawczego. Sylwetka absolwenta zawiera najczęściej cztery główne obszary, wokół których skonkretyzowane są oczekiwania wobec absolwenta liceum. Na obszary te składają się: wiedza, osobowość, postawy prospołeczne i wartości³²⁹.

³²⁸ Tamże, s. 1, 2–6.

³²⁹ *Sylwetka absolwenta*, www.lo.gniezno.pl (23.06.2019); *Profil absolwenta*, www.zs-tyczyn.szkoły.itl.pl (23.06.2019); www.zslbilgoraj.pl (23.06.2019); *Misja szkoły*, www.lo43.edu.pl (23.06.2019).

W żadnym z przeanalizowanych dokumentów, w którym scharakteryzowano sylwetkę absolwenta, nie znaleziono treści wprost odnoszących się do wolontariatu, jednak zawarte obszary jak najbardziej wpisują się w działalność wolontariacką i postawę, jaką powinien reprezentować wolontariusz.

W liceach ogólnokształcących na mocy *Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe*³³⁰, art. 109.1 regulowane są formy działalności szkoły. Oprócz realizowania podstawowych form działalności dydaktyczno-wychowawczej, szkoły muszą prowadzić inne zajęcia. Zajęcia edukacyjne organizuje dyrektor szkoły za zgodą organu prowadzącego szkołę i po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej i rady rodziców. Szkoła może prowadzić również inne zajęcia edukacyjne, niewymienione w ust. 1 i 2. W art. 1. pkt. 12 *Ustawy Prawo Oświatowe* wskazuje się: „System oświaty zapewnia w szczególności [...] kształtowanie u uczniów postaw prospołecznych, w tym poprzez możliwość udziału w działaniach z zakresu wolontariatu, sprzyjających aktywnemu uczestnictwu uczniów w życiu społecznym”. Wolontariat w liceum jest więc dodatkowym zajęciem pozalekcyjnym dla chętnych uczniów, do organizacji którego dyrektor jest zobowiązany na mocy art. 68.1 pkt. 9, który stanowi, że dyrektor [...] „stwarza warunki do działania w szkole lub placówce: wolontariuszy, stowarzyszeń i innych organizacji, w szczególności organizacji harcerskich, których celem statutowym jest działalność wychowawcza lub rozszerzanie i wzbogacanie form działalności dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej i innowacyjnej szkoły lub placówki”. Ponadto art. 85.1 ust. 6 i ust. 7 wskazują, że „w szkole i placówce działa samorząd uczniowski, zwany dalej «samorządem», który tworzą wszyscy uczniowie szkoły lub placówki i na mocy porozumienia z dyrektorem szkoły lub placówki może podejmować działania z zakresu wolontariatu”, samorząd „może ze swojego składu wyłonić radę wolontariatu”. Sposób organizacji wolontariatu (art. 98.1 pkt 21, 26) powinien być określony w statucie szkoły i zawierać sposób organizacji i realizacji działań w zakresie wolontariatu. Ustawodawca przewidział nie tylko możliwość prowadzenia wolontariatu w liceach, lecz także prowadzenia zajęć przez wolontariuszy na mocy *Ustawy Prawo Oświatowe* i *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r.*³³¹

³³⁰ *Ustawa Prawo Oświatowe z dn. 14 grudnia 2016 r.* (Dz.U. 2019, poz. 1148, 1078, 1287, 1680–1681).

³³¹ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania* (Dz.U., poz. 1606).

Wolontariusze, na podstawie art. 19 pkt 5 prawa oświatowego, mogą prowadzić zajęcia rewalidacyjne dla uczniów niepełnosprawnych, zajęcia prowadzone w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej, jak również zajęcia rozwijające zainteresowania i uzdolnienia uczniów, w szczególności w celu kształtowania ich aktywności i kreatywności. Rozporządzenie zaś w sposób szczegółowy określa zasady, na których dyrektor (liceum) może współpracować z wolontariuszami. Dyrektor na mocy § 77.1 powinien poinformować wolontariusza o specyfice działalności liceum i konieczności zachowania tajemnicy w sprawach dotyczących wychowanków szkoły. Ponadto dyrektor (§ 77.1 pkt. 3) musi zawrzeć z wolontariuszem porozumienie. Wolontariusz zobowiązany jest wówczas wykonać zadania określone w porozumieniu we współpracy z osobami, o których mowa w § 76 ust. 1, oraz pod nadzorem dyrektora lub wyznaczonej przez niego osoby.

Rozdział II

Założenia metodologiczne badań własnych

1. Przedmiot, cele i problemy badawcze

Przystępując do procedury badawczej, każdy badacz musi określić przedmiot badań, cele, a także problemy badawcze, które stanowią pytania, na które badacz próbuje odpowiedzieć poprzez dogłębną analizę¹. W niniejszym opracowaniu przedmiotem badania jest *Wolontariat organizowany w liceum z perspektywy jego znaczenia w procesie edukacji*.

Badania pedagogiczne, może w większym stopniu niż badania zajmujące się innym tematem, określane są przez cele, którym służą. Z punktu widzenia celu badań w pedagogice możemy wyróżnić badania teoretyczne, eksperymentalne i diagnostyczne. Ich głównym zadaniem jest zbadanie warunków niezbędnych do realizacji postulowanych stanów rzeczy. Celem badań jest więc poznanie umożliwiające skuteczne działanie. Według Janusza Gniteckiego, cele badań możemy rozpatrywać w trzech kategoriach: jako cel poznawczy, który jest związany z opisem, wyjaśnianiem i przewidywaniem zjawisk pedagogicznych; cel teoretyczny – związany z podejmowaniem zadań o charakterze teoretycznym i cel praktyczny – związany z realizacją zadań praktycznych, sprowadzający się do opracowania odpowiednich dyrektyw pedagogicznych, czyli praktycznych wskazówek kierowanych do nauczycieli, rodziców i uczniów.

¹ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 30; W. Okoń, *Ogólna charakterystyka badań pedagogicznych w Polsce*, „Ruch Pedagogiczny” 1964, nr 2, s. 9; T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s. 35.

W związku z tak pojmowanym podziałem celów w niniejszym opracowaniu wyłoniono cele szczegółowe:

Cel teoretyczny:

- poszerzenie wiedzy o człowieku w działaniu społecznym,
- poszerzenie wiedzy o idei i współczesnym znaczeniu wolontariatu.

Cel poznawczy:

- poznanie inicjatyw wolontariatu w liceach ogólnokształcących,
- poznanie zaangażowania młodzieży w wolontariat,
- poznanie walorów wolontariatu w edukacji szkolnej w opinii uczniów i nauczycieli,
- poznanie szans i barier rozwoju wolontariatu w edukacji liceum ogólnokształcącego.

Cel praktyczny:

- wypracowanie wskazówek dla praktyk wolontariackich w liceach ogólnokształcących, możliwych do zrealizowania w przestrzeni edukacyjnej.

Dobrze sformułowane cele poznawcze, teoretyczne i praktyczne umożliwiają sprecyzowanie problemów badawczych. Problem badawczy to pytania o naturę badanego zjawiska, istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska. Służy uświadomieniu sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości². Główny problem badawczy pracy przybrał formę pytania i brzmi: Jakie znaczenie ma wolontariat w procesie edukacji młodzieży w liceach ogólnokształcących?

Tak ogólnie sformułowany problem badawczy wymaga sformułowania problemów szczegółowych:

1. Jakie inicjatywy wolontariackie podejmowane są w liceach ogólnokształcących?
2. Jak jest zaangażowanie młodzieży w wolontariat?
3. Jakie są walory wolontariatu w opinii uczniów i nauczycieli?
4. Jakie są szanse i bariery rozwoju wolontariatu w edukacji w liceum ogólnokształcącym?

² T. Pilch, T. Bauman, *Zasady...*, dz. cyt., s. 43.

2. Strategia i metody badań

Podejmowane w niniejszym opracowaniu problemy skłaniają do wyboru podejścia ilościowego. Badania ilościowe charakteryzuje przedstawienie wybranego fragmentu rzeczywistości w formie wartości liczbowych, które służą do opisu statystycznego, wyjaśniania relacji między zmiennymi. W badaniach ilościowych uwzględniona jest częstotliwość zjawisk, nacisk kładziony jest na produkty lub wyniki, a nie na sam proces i kontekst tego procesu. Badania ilościowe przynoszą nam wiedzę o prawidłowościach regulujących procesy edukacyjne³. Ze względu na charakter problemów badawczych przeprowadzone zostały badania sondażowe skierowane do nauczycieli i uczniów.

Badania sondażowe, jak pisze Tadeusz Pilch, obejmują wszelkiego typu zjawiska społeczne o znaczeniu istotnym dla wychowania: stany świadomości społecznej, opinie i poglądy wyznawane przez określone zbiorowości, narastanie badanych zjawisk, ich tendencji nasilenie. Badania sondażowe opierają się na badaniu specjalnie dobranej próby, reprezentującej populację generalną, którą nie zawsze można precyzyjnie określić⁴. Earl Babbie wskazuje, że badania sondażowe są najbardziej odpowiednią metodą dla badaczy, którzy chcą zebrać dane dotyczące dużej populacji lub zjawiska o dużym zasięgu, które nie mogą zostać poddane bezpośredniej obserwacji⁵. Jako technika badawcza wykorzystana została ankieta⁶. Technika badawcza jest pojęciem węższym i podrzędnym w stosunku do metody, a rozumie się przez nią czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na wskazanie optymalnych, sprawdzonych informacji, opinii, faktów wynikających sondażu diagnostycznego. Zgodnie z definicją opracowaną przez Tadeusza Pilcha i Teresę Bauman, ankieta służy gromadzeniu informacji i polega na wypełnianiu najczęściej samodzielnie przez badanego specjalnie skonstruowanych kwestionariuszy, które posiadają zazwyczaj wysoki stopień standaryzacji (pytania zamknięte zaopatrzone w kafeterie). W zaprojektowanych badaniach, w ramach sondażu diagnostycznego, użyto techniki ankiety własnego autorstwa.

³ K. Rubacha, *Metodologia...*, dz. cyt., s. 20.

⁴ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady...*, dz. cyt., s. 50.

⁵ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

⁶ M. Guziuk-Tkacz, *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2011, s. 243.

3. Określenie próby badanej

Określenie liczebności próby i pobieranie próby ma szczególne znaczenie dla wiarygodności pedagogicznych badań statystycznych. Jest to ważne zwłaszcza w przypadku długotrwałych i obszernych badań, kiedy występuje wiele elementów o różnych cechach charakterystycznych, istotnych dla wnioskowania o badanych zjawiskach lub procesach pedagogicznych. Populacja, inaczej zbiorowość generalna, to zbiór elementów podobnych pod względem badanej cechy. Populacja statystyczna, rozważana na gruncie pedagogicznym, może przedstawiać w skali makro np. wszystkich maturzystów liceów ogólnokształcących w danym roku, w skali mikro np. zbiór uczniów drugorocznych w danej klasie⁷. Podział zbiorowości generalnej na podzbiory jest warstwowaniem, którego celem jest wyodrębnienie grup jednostek bardziej wewnątrznie jednorodnych wówczas, gdy zbiorowość generalna jest zbyt zróżnicowana pod kątem koncepcji badań⁸. Wtedy w celu poprawy efektywności należy przejść z losowania jednostopniowego na wielostopniowe. Losowanie jednostopniowe może być niezadowalające, kiedy liczba badanych jednostek w losowanych zespołach jest różna, jak np. w szkołach. Wielostopniowe losowanie zespołowe stosuje się w odniesieniu do bardzo dużych i złożonych zbiorowości generalnych⁹. Rozwiązanie problemu naukowego wymaga przeprowadzenia rzetelnych badań. Dobór próby badanej powinien być podyktowany procesem wyboru możliwie najbardziej reprezentatywnych elementów populacji, na podstawie których można uzyskane wyniki generalizować w odniesieniu do całej populacji. Opisywana próba losowania warstwowego ma szerokie zastosowanie w badaniach społecznych. Jest też powszechnie i często stosowana w badaniach pedagogicznych¹⁰.

⁷ A. Matuszak, Z. Matuszak, *Określenie próby i jej liczebności w badaniach pedagogicznych*, Szczecin 2011, „General and Professional Education” 2011, nr 2, s. 33–39.

⁸ A.W. Maszke, *Tok przygotowywania badań*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, red. S. Palka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.

⁹ J. Steczkowski, *Metoda reprezentacyjna w badaniu zjawisk ekonomiczno-społecznych*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1995, s. 289; A. Stuart, *Ideas of sampling*, Wydawnictwo Griffin, London 1983, s. 70; A. Iwasiewicz, Z. Paszek, *Statystyczne metody kontroli jakości*, Akademia Ekonomiczna, Kraków 1982, s. 92–93; J. Kordos, *Jakość danych statystycznych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1988.

¹⁰ J. Przewłocka, *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badania*, IBE, Warszawa 2015; K. Białek, K. Biedrzycki, A. Brożek, M. Czajkowska, J. Dobkowska, W. Dobosz, M. Grudniewska, A. Stanaszek, I. Wróbel, M. Zambrowska, *Szkoła samodzielnego myślenia. Raport z badania*, Warszawa 2013, <https://docplayer.pl/>

4. Teren i organizacja badań

W związku z tym, że warstwowanie w badaniach społecznych jest szeroko wykorzystywane, zwłaszcza w Polsce i Europie, i jest sprawdzoną metodą doboru próby, zostało wykorzystane do badań¹¹. W niniejszej pracy zbiorowość generalną zdefiniowano w dwojaki sposób. Pierwszą zbiorowość stanowią uczniowie uczęszczający do 21 liceów ogólnokształcących, dla których organem prowadzącym jest Gmina Miasto Szczecin. Według danych zawartych w Systemie Informacji Oświatowej, zbiorowość ta na dzień 10 września 2018 roku liczyła 5897 osób. Drugą zbiorowość stanowią nauczyciele liceów ogólnokształcących, dla których organem prowadzącym jest Gmina Miasto Szczecin. Według danych zawartych w systemie iArkusze na dzień 29 października 2018 roku zbiorowość ta liczyła 806 nauczycieli (w tym 43 nieobecnych). Losowanie było dwustopniowe. Pierwsza jego faza polegała na doborze pięciu szkół, w losowaniu bez zwracania. Próbę uznano za reprezentatywną względem struktury przestrzennej i struktury poziomu nauczania. W drugiej fazie każdą wybraną podpopulację uczniów każdej szkoły, podzielono na warstwy, wyróżnione na poziomie nauczania (w liceum ogólnokształcącym jest ich obecnie trzy), następnie przeprowadzono losowanie bez zwracania w ramach każdej warstwy oddzielnie i niezależnie od innych warstw. Ten sposób postępowania zalicza się do losowania ograniczonego, ostateczną próbę otrzymuje się poprzez dodanie jednostki wylosowanej dla każdej warstwy z osobna.

5. Charakterystyka grupy badanej

Badanie przeprowadzono w pięciu liceach ogólnokształcących w Szczecinie. W trakcie badania napotkano na wiele trudności spowodowanych postawami dyrektorów, nauczycieli i uczniów. Dyrektorzy dwóch szkół wymagali pisemnej zgody rodziców na przeprowadzenie badań wśród młodzieży. Wiązało się to z koniecznością wejścia na zebrania z rodzicami, wyjaśnienia, na czym polegają badania i otrzymania poświadczenia, które należało złożyć dyrektorowi liceum.

amp/5072130-Raport-z-badania-szkola-samodzielnego-myslenia.html (12.07.2019); J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2011 warunki i jakość życia Polaków*, www.diagnoza.com (12.07.2019).

¹¹ J. Steczkowski, *Metoda reprezentacyjna w badaniu zjawisk ekonomiczno-społecznych*, Warszawa–Kraków 1995.

W związku z tym, że wystąpił problem z dotarciem do wszystkich rodziców i otrzymaniem od nich zgody, należało wyłonić kolejnych uczniów i poprosić ich oraz ich rodziców o zgodę na uczestnictwo w badaniu.

Kolejny problem dotyczył młodzieży. Przygotowano dwie propozycje wypełnienia kwestionariusza ankiety w wersji papierowej i internetowej. Zakładano, że młodzież chętniej odpowie na zadane pytania przy użyciu komputera. Barierą okazała się ograniczona możliwość korzystania z sali komputerowej oraz brak możliwości wejścia na lekcję z powodu konieczności realizowania podstawy programowej. Uczniowie nie byli chętni do pozostania po lekcjach, jednak niektórzy się na to zgodzili. Uczniowie woleli wypełnić wersję papierową kwestionariusza ankiety, a 84 osoby wyraziły zgodę na wypełnienie kwestionariusza ankiety przy użyciu komputera. Największe trudności dotyczyły nauczycieli, którzy byli bardzo niechętni, żeby udzielić odpowiedzi, mimo proponowanej alternatywy w postaci ankiety internetowej (którą mogli wypełnić w dogodnym dla siebie czasie). Tłumaczyli się brakiem czasu, nadmiarem obowiązków lub koniecznością przygotowania się do zajęć, odsyłając do swoich kolegów i koleżanek z pracy. Żaden nauczyciel nie wypełnił kwestionariusza ankiety przez internet. W związku z powyższym poproszono dyrektorów o pomoc, a ci osobiście poprosili nauczycieli o współpracę. Badania przeprowadzono osobiście, wcześniej wyjaśniając, jaki jest ich cel, czego dotyczą, jak wypełniać kwestionariusz ankiety i w jaki sposób będą przetwarzane dane.

Przebadano ogółem 250 uczniów i 20 nauczycieli, ostatecznie jednak do analizy badania zakwalifikowano 214 uczniów liceum ogólnokształcącego i 15 nauczycieli. Mimo iż badanie było skierowane do większej liczby uczniów i nauczycieli, wiele osób odmówiło udzielenia odpowiedzi, a sporo ankiet odrzucono z powodu istotnych braków dla wyników badania. W związku z powyższym dokonano estymacji z estymacji obciążonej na nieobciążoną. Badania uogólniono na całą populację uczniów z liceów ogólnokształcących w Szczecinie.

Tabela 2. Wiek badanej młodzieży licealnej

Wiek licealistów	15 lat	16 lat	17 lat	18 lat	19 lat	Razem
N ważnych	6	60	64	82	2	214
%	3	28	30	38	1	100

Źródło: Opracowano na podstawie badań własnych.

Ogółem w badaniu wzięło udział 214 uczniów liceów ogólnokształcących w wieku od 15 do 19 lat.

Tabela 3. Struktura badanej młodzieży ze względu na płeć

Płeć	N	%
Dziewczęta	136	64
Chłopcy	78	36
Razem	214	100

Źródło: Opracowano na podstawie badań własnych.

Udział mężczyzn i kobiet w grupie badanej młodzieży jest nierównomierny. Zauważalna jest nadreprezentacja dziewcząt. Stanowią one 64 proc. ogółu badanych.

Tabela 4. Struktura badanych licealistów ze względu na miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania młodzieży	N	%
Duże miasto (100 tys. mieszkańców i więcej)	136	63
Średnie miasto (20 tys. – 100 tys. mieszkańców)	15	7
Małe miasto (20 tys. mieszkańców)	25	12
Wieś	38	18
Razem	214	100

Źródło: Opracowano na podstawie badań własnych.

Badana młodzież ze względu na miejsce zamieszkania tworzy cztery grupy: młodzież zamieszkała w dużym mieście – 136 osób, młodzież zamieszkała w średnim mieście – 15 osób, młodzież zamieszkała w małym mieście – 25 osób oraz młodzież zamieszkała na wsi – 38 osób.

Tabela 5. Struktura badanych nauczycieli ze względu na płeć

Płeć	N	%
Kobiety	11	71
Mężczyźni	4	29
Razem	15	100

Źródło: Opracowano na podstawie badań własnych.

W badaniu wzięło udział 15 nauczycieli. Kobiety stanowiły 71 proc. badanych, a mężczyźni 29 proc. badanych. Nauczyciele byli w wieku od 30 do 54 lat.

Rozdział III

Wolontariat młodzieży w liceum ogólnokształcącym – analiza wyników badań własnych

1. Inicjatywy wolontariackie podejmowane w liceach ogólnokształcących

Szkoła jest środowiskiem wychowawczym, w którym funkcjonują uczniowie i nauczyciele. Podstawę wychowania stanowią: umiejętność nawiązania kontaktu z wychowankiem, budowanie właściwych relacji interpersonalnych, zapewnienie właściwego rozwoju emocjonalnego. Uczeń, aby mógł we właściwy sposób się rozwijać, potrzebuje zdobyć umiejętność współżycia i współdziałania¹. Jedną z form gwarantującą uczniom aktywne uczestnictwo społeczne i nabywanie prospołecznych umiejętności, w której może uczestniczyć uczeń liceum ogólnokształcącego, jest wolontariat szkolny. Niniejsze badanie zostało skierowane do młodzieży i nauczycieli, zarówno angażujących się w działalność wolontariacką, jak i tych, którzy nie biorą w niej aktywnego udziału, ale chcieli wyrazić swoją opinię na temat wolontariatu prowadzonego w liceum ogólnokształcącym. Kwestionariusz dla uczniów zawierał pytania zamknięte, zaś dla nauczycieli – pytania zamknięte oraz otwarte. W podrozdziale zostaną zaprezentowane wyniki badań dotyczące:

- okresu prowadzenia w liceum ogólnokształcącym działań wolontariackich, podanego w latach;
- formy organizacji wolontariatu w liceum ogólnokształcącym;
- częstotliwości prowadzenia działań wolontariackich w liceum ogólnokształcącym w trakcie roku szkolnego;

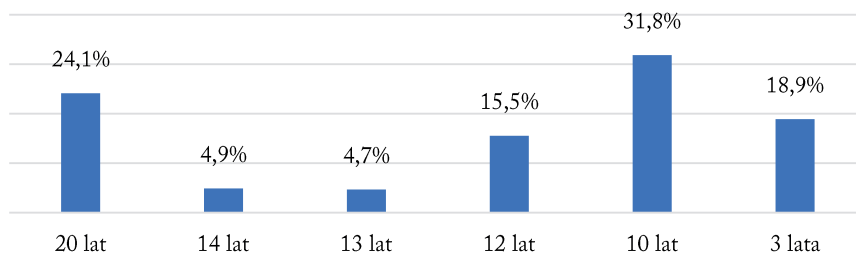
¹ B. Dymara, *Dziecko w świecie edukacji. Podstawy uczenia się kompleksowego – nowe kształty i wymiary edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009, s. 117.

- d) obszarów działalności, w których realizowany jest wolontariat w liceum ogólnokształcącym;
- e) powodów podejmowania działań wolontariackich, wskazujących na charakter inicjatywy;
- f) miejsca podejmowanych działań wolontariackich;
- g) skali inicjowania działań przez nauczycieli;
- h) doświadczeń nauczycieli związanych z wolontariatem.

1.1. Okres prowadzenia w liceum ogólnokształcącym działań wolontariackich

W liceach ogólnokształcących prowadzone są działania wykraczające poza ramowe plany nauczania. Należą do nich m.in.: koła zainteresowań, zajęcia wyrównawcze i wiele innych zajęć, o których pisano w punkcie 4.3, dotyczącym misji edukacyjnej liceum ogólnokształcącego. Nadmieniono wówczas, że jednym z głównych celów kształcenia ogólnego jest rozwijanie wrażliwości społecznej, umiejętności społecznych uczniów, kształtowanie postawy obywatelskiej oraz przygotowanie młodzieży do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego. W związku z tymi zadaniami nauczyciele angażują licealistów w różne działania, w tym wolontariat. Wolontariat jest więc jedną z możliwych form aktywności umożliwiających realizację powyższych wymagań, które wynikają z konieczności realizowania podstawy programowej w liceach ogólnokształcących.

Wykres 1. Okres funkcjonowania wolontariatu w liceach ogólnokształcących

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W wielu szczecińskich liceach ogólnokształcących wolontariat ma długoletnią tradycję. Przypomnieć w tym miejscu należy, że obowiązek prowadzenia wolontariatu w szkołach został ustanowiony dopiero w nowej podstawie programowej, regulowanej *Ustawą z 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe*. Wcześniej nie było takiego obowiązku, a mimo to wolontariat prowadzony był przez lata w wielu szkołach pod kierunkiem nauczycieli.

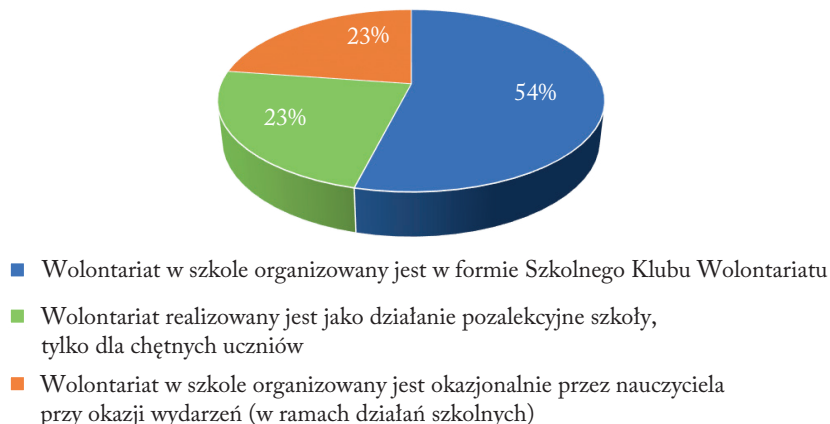
Jedna trzecia nauczycieli wskazała w kwestionariuszach, że w ich szkole wolontariat organizowany jest od 10 lat. Prawie co czwarty nauczyciel (24,1 proc.) wskazał, że wolontariat organizowany jest od 20 lat, 18,9 proc. respondentów odpowiedziało, że od trzech lat, 15,5 proc., że od 12 lat, 4,9 proc., że od 14 lat, a najmniej – 4,7 proc., że od 13 lat. Pewnym zaskoczeniem jest to, że mimo braku wcześniejszych wyraźnych wskazań do realizacji wolontariatu w liceach, co czwarty nauczyciel stwierdził, że w jego liceum wolontariat jest prowadzony od 20 lat. Oznacza to, że dostrzeżono jego istotną rolę jako elementu edukacji pozaformalnej, umożliwiającej licealistom poprzez działania wolontariackie kształtowanie zachowań prospołecznych i naukę w działaniu, uzupełniając w ten sposób proces uczenia się wynikający z edukacji formalnej.

Na uwagę zasługuje również to, że obecnie, po wprowadzeniu wolontariatu do podstawy programowej, jest on realizowany we wszystkich szczecińskich liceach ogólnokształcących. Wcześniejszy brak tego typu działań dotyczył co piątego liceum ogólnokształcącego w Szczecinie; widać więc, jak ważną rolę odegrała nowa ustawa *Prawo oświatowe* w kwestii popularyzacji wolontariatu dla tej działalności.

1.2. Formy organizacji wolontariatu w liceum ogólnokształcącym

Liceum ogólnokształcące jest takim miejscem, w którym młodzieży powinno stwarzać się możliwość podejmowania aktywności, rozwijanie osobistego potencjału, motywacji oraz kształtowanie postawy prospołecznej. Organizacja wolontariatu w liceum otwiera przestrzeń do realizowania różnych celów, dlatego przez lata przyjmował on różne formy. Realizowany był w ramach zajęć pozalekcyjnych, kół zainteresowań, wdrażany był przez różne programy, m.in. „Młodzież w działaniu”. Jedną z ciekawszych form wdrażania wolontariatu było utworzenie klas o profilu wolontariackim lub podejmowanie tej aktywności w klasach realizujących edukację formalną, np. w oddziałach przygotowujących do matury międzynarodowej. Inną formą działań wolontariackich jest powoływanie Szkolnych Klubów Wolontariatu, często zamiennie nazywanych Szkolnymi Kołami Wolontariatu.

Wykres 2. Forma organizowania wolontariatu w liceach ogólnokształcących w opinii młodzieży

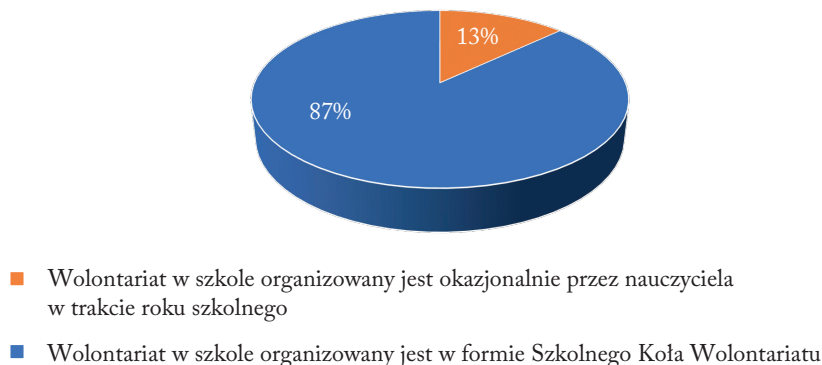

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Ponad połowa licealistów wskazała, że najczęstszą i najbardziej popularną formą organizowanej działalności wolontariatu jest Szkolny Klub Wolontariatu (53,9 proc.), który pełni znaczącą rolę w organizacji wolontariatu w liceach, gdyż ma na celu przygotowywanie młodzieży do podejmowania prac wolontariackich, a ich głównymi zadaniami są organizacja i wspieranie ciekawych inicjatyw wolontariackich skierowanych do młodzieży, które mogą być realizowane w formie projektów umożliwiających podjęcie działań pomocowych na rzecz osób potrzebujących w środowisku lokalnym, udzielenie pomocy szkolnej rówieśnikom będącym w trudnej sytuacji albo rozwijanie zainteresowań młodzieży.

Innymi ważnymi funkcjami pełnionymi przez Szkolne Kluby Wolontariatu są: prowadzenie grup wsparcia dla wolontariuszy, kształtowanie postawy wrażliwości, otwartości, empatii i solidarności oraz wspieranie programów edukacyjno-wychowawczych w środowisku szkolnym. Wolontariat realizowany jest również jako działanie pozalekcyjne w szkole tylko dla chętnych uczniów (23,4 proc.), a także okazjonalnie przez nauczyciela przy okazji organizowanych wydarzeń (22,7 proc.). Żaden z ankietowanych licealistów nie zaznaczył odpowiedzi wskazującej, że uczęszcza do klasy o profilu wolontariackim i nie wymienił innej formy prowadzenia wolontariatu w liceum. Nauczyciele wskazywali natomiast, że wolontariat w liceach ogólnokształcących organizowany jest najczęściej w formie Szkolnego Koła Wolontariatu (86,6 proc.). Inicjatywy wolontariackie mają miejsce również okazjonalnie w trakcie roku szkolnego (13,4 proc.).

Wykres 3. Forma organizowania wolontariatu w liceach ogólnokształcących w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Na podstawie powyższych wyników można stwierdzić, że Szkolny Klub Wolontariusza stał się najchętniej podejmowaną formą działalności w liceach, co koresponduje z danymi umieszczonymi na stronie internetowej Stowarzyszenia Polites, gdzie wykazana została liczba szkół, w których działają Szkolne Koła Wolontariatu w Szczecinie². Oprócz nich preferowaną formą działań wolontariackich w liceach jest podejmowanie różnych przedsięwzięć przy okazji wydarzeń, które mają miejsce podczas roku szkolnego.

1.3. Częstotliwość prowadzenia działań wolontariackich w liceum ogólnokształcącym

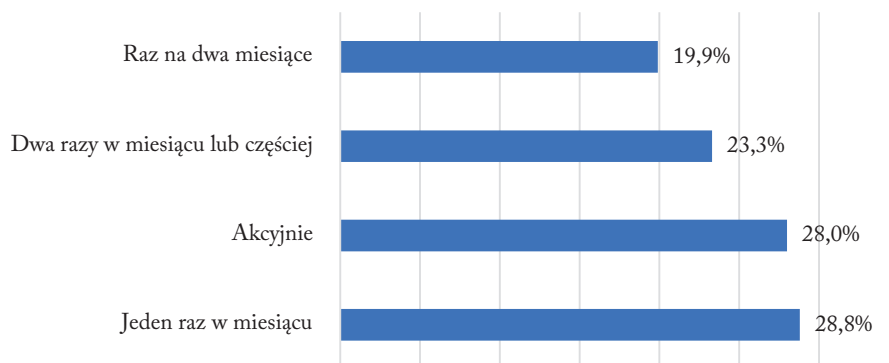
Na każdym etapie edukacyjnym zarówno uczniowie, jak i nauczyciele mają wiele pracy związanej z realizacją podstawy programowej. Od uczniów wymaga to wysiłku i czasu związanego z nauką, od nauczycieli przygotowania do lekcji i sprawdzenia wiedzy uczniów. Z badań przeprowadzonych przez Instytut Badań Edukacyjnych wynika, że nauczyciel pracuje średnio prawie 47 godzin tygodniowo³.

² Wykaz Szkolnych Kół Wolontariatu w szkołach w Szczecinie, www.polites.org.pl (12.07.2019).

³ M. Federowicz, *Czas pracy i warunki pracy w relacjach nauczycieli. Raport tematyczny z badania*, w: www.bibe.ibe.edu.pl (16.07.2019).

W związku z tym zasadne jest pytanie, czy nauczyciele znajdują czas na wolontariat i z jaką częstotliwością prowadzone są działania na jego rzecz w liceum ogólnokształcącym podczas roku szkolnego.

Wykres 4. Częstotliwość prowadzenia działań wolontariackich w liceach ogólnokształcących

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Nauczyciele najczęściej wskazywali (29 proc.), że działania prowadzone są raz w miesiącu, 28 proc. respondentów zadeklarowało, że prowadzone są akcyjnie, tzn. wówczas, kiedy zachodzi taka potrzeba, 23,3 proc. nauczycieli odpowiedziało, że akcje prowadzone są dwa razy w miesiącu i częściej, natomiast 20 proc., że działania podejmowane są pięć razy w roku szkolnym, czyli raz na dwa miesiące. Z badań wynika również, że zazwyczaj inicjatywy wolontariackie odbywają się 10 razy w roku szkolnym, a także wtedy, kiedy trzeba na szybko zorganizować jakieś wydarzenie.

Każde liceum ogólnokształcące planuje organizację różnych wydarzeń na dany rok szkolny, w których uczniowie powinni obligatoryjnie wziąć udział. Uwzględniając liczbę zajęć szkolnych i zajęć dodatkowych, wycieczki, wyjazdy, uroczystości szkolne, turnieje sportowe, konkursy szkolne i międzyszkolne, można wysunąć stwierdzenie, że ich częstotliwość nie wzbudza zazwyczaj niepokoju. W skali roku szkolnego wolontariat jest organizowany z taką częstotliwością, jaka pozwala na aktywne uczestnictwo w nim każdej chętnej osoby.

1.4. Obszary działalności, w których realizowany jest wolontariat w liceum ogólnokształcącym

Jak już wcześniej wspomniano, zakres działań wolontariackich jest szeroki i trudny do jednoznacznego określenia. Można jednak zaobserwować, że do najczęściej podejmowanych działań należą te, które obejmują:

- obszar edukacji i wychowania (szkoły, świetlice opiekuńczo-wychowawcze, świetlice socjoterapeutyczne, domy dziecka),
- obszary pomocy społecznej i pracy socjalnej (domy pomocy społecznej, warsztaty terapii zajęciowej, ośrodki rehabilitacji),
- obszar kultury (muzea, domy kultury, biblioteki),
- obszar sportu,
- obszar ekologii i ochrony środowiska,
- obszar obejmujący działalność w centrach i organizacjach ukierunkowanych na wspieranie ruchu samopomocowego i wolontariatu o zasięgu lokalnym⁴.

Badania dowodzą, że w każdym liceum ogólnokształcącym zakres prowadzonych działań wolontariackich jest dowolny i bardzo zróżnicowany. Prowadzone działania wpisują się jednak do wyżej określonych obszarów, charakterystycznych dla wolontariatu jako działalności, w którą może zaangażować się każdy ochotnik (bez względu na swój wiek lub wykształcenie).

Poniższa tabela pokazuje, że młodzież w większości nie ma wiedzy na temat wielu działań podejmowanych w swoim liceum. Niewiedza ta dotyczy zwłaszcza ich najbliższego otoczenia i osób, z którymi mają kontakt. Większość młodzieży nie wie (62,1 proc.), czy można podjąć pracę wolontariacką na rzecz społeczności lokalnej, nie wiedzą też (57,4 proc.), czy mogliby podjąć działania związane z kulturą i sztuką, 57,1 proc. uczniów nie wie czy organizowana jest pomoc uczniom w świetlicy środowiskowej, a 53,7 proc., czy szkoła podejmuje inicjatywę pomocy wolontariuszy w nauce innym uczniom. Wnioskować z tego można, że uczniowie albo nie są zainteresowani wolontariatem, albo nie ma odpowiedniego przekazu informacji w liceach, wskutek czego ich wiedza co do różnorodności inicjatyw jest znacznie ograniczona.

⁴ B. Kromolicka, *Wolontariat*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008, s. 223.

Tabela 6. Obszary, w jakich realizowany jest wolontariat w liceach ogólnokształcących (%)

Obszary działań	Odpowiedzi			
	tak	nie	nie mam wiedzy	razem
Zbiórki żywności	74,5	2,60	23,0	100
Zbieranie funduszy na różne cele	67,0	1,55	31,4	100
Pomoc na rzecz zwierząt	66,5	6,40	27,1	100
Pomoc w imprezach okolicznościowych o charakterze wolontariackim	65,2	4,80	30,0	100
Działania na rzecz ochrony i promocji zdrowia	47,2	5,50	47,3	100
Pomoc w opiece nad dziećmi	45,8	14,00	40,0	100
Działalność na rzecz osób chorych/niepełnosprawnych	45,8	12,80	41,5	100
Działania na rzecz ochrony środowiska	40,0	12,30	47,7	100
Pomoc osobom starszym	34,7	16,90	48,5	100
Działania związane z kulturą i sztuką	34,5	8,10	57,4	100
Pomoc w nauce	30,2	16,10	53,7	100
Działania na rzecz społeczności lokalnej	26,3	11,50	62,1	100
Pomoc w świetlicy środowiskowej	24,3	18,60	57,1	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Najwięcej, gdyż ponad dwie trzecie ankietowanych licealistów (74,5 proc.) odpowiedziało, że w ich szkole organizowano zbiórki żywności. W 67 proc. szkół licealnych zbiera się fundusze na różne cele. Równie często, w 66,5 proc., świadczy się pomoc na rzecz zwierząt oraz pomoc w imprezach okolicznościowych o charakterze wolontariackim (65,2 proc.). Inną formą pomocy jest działalność na rzecz ochrony i promocji zdrowia (47,2 proc.), pomoc w opiece nad dziećmi (45,8 proc.) oraz działalność na rzecz osób chorych czy niepełnosprawnych (45,8 proc.).

Należy zauważyć, że wśród najczęściej wymienianych odpowiedzi znalazły się takie działania, które organizowane są zazwyczaj na terenie szkoły i do których młodzież może się łatwo przyłączyć. Nie wymaga to od nich poświęcania dodatkowego czasu, związanego chociażby z dojazdem do innego miejsca, tak jak np. do świetlicy środowiskowej czy do domu zamieszkania osób starszych. Są to najchętniej preferowane formy zaangażowania się w działania wolontariackie przez młodzież.

Wykres 5. Obszary, w jakich realizowany jest wolontariat w liceach ogólnokształcących

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

* Procenty nie sumują się do 100, ponieważ odpowiedź każdego respondenta mogła zostać zakwalifikowana do więcej niż jednej kategorii.

1.5. Powody podejmowania działań wolontariackich

Działalność wolontariacka w liceach ogólnokształcących wynika m.in. z określonych zadań stałych bądź akcji, zależy od wyboru form i od osób odpowiedzialnych. Stworzony na cały rok plan pracy ułatwia organizowanie zadań i czasu uczniów oraz nauczycieli, pomaga usystematyzować i uporządkować różne kwestie. Działania wolontariackie nie są podejmowane w szkołach każdego dnia. Wynikają z wcześniej zaplanowanych akcji lub też wynikają z bieżących potrzeb.

Niniejsze badanie ma na celu ukazanie, czy działania w szkołach są już z góry zaplanowane na cały rok, czy też odbywają się okazjonalnie, kiedy tylko zachodzi taka konieczność.

Wykres 6. Powody podejmowanych działań wolontariackich w liceum w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

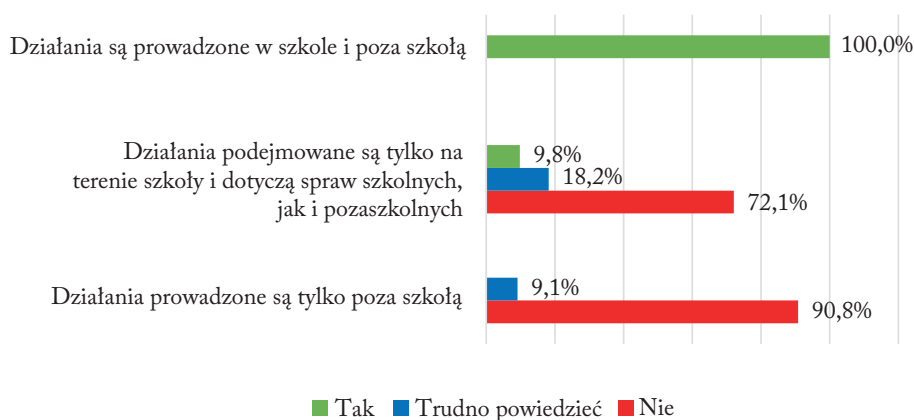
Wyniki uzyskanych badań przeprowadzonych wśród nauczycieli potwierdzają, że 100 proc. z nich organizuje działania wolontariackie w sytuacjach, kiedy zachodzi taka potrzeba. Oznacza to, że reagują na bieżące potrzeby inicjowania działań wolontariackich, nie ignorując takiej formy działania. Jednocześnie nauczyciele deklarują, że wcześniej planują działania wolontariackie i prowadzą je w sposób systematyczny (91 proc.). Ponad jedna trzecia nauczycieli (33,6 proc.) potwierdziła, że działania wolontariackie wynikają nie tylko z dobrej woli ich organizatora, czyli nauczyciela odpowiedzialnego za wolontariat w liceum, lecz także z obowiązujących w szkole procedur bądź zarządzeń. Procedury te mogą być ujęte np. w szkolnym programie profilaktyczno-wychowawczym, w statucie liceum czy w programie doradztwa zawodowego. Dostrzec można znaczącą rolę dyrektora szkoły, który w opinii 27,6 proc. nauczycieli decyduje o tym, że w szkole musi być prowadzony wolontariat. Kluczowy w tej kwestii jest zapis ujęty w art. 68 ust. 1 pkt 9 *Prawa oświatowego*, określający zadania dyrektora szkoły.

Według niego zadaniem dyrektora jest m.in.: stwarzanie warunków do działania w szkole wolontariuszy, stowarzyszeń i innych organizacji, w szczególności organizacji harcerskich, których celem statutowym jest działalność wychowawcza lub rozszerzanie i wzbogacanie form działalności dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej i innowacyjnej szkoły. Nie bez znaczenia okazały się zalecenia Ministerstwa Edukacji Narodowej, gdyż 24,9 proc. respondentów wskazało, że mają one wpływ na podejmowanie inicjatyw wolontariackich w ich liceach. Wyniki badania ukazują, że nauczyciele nie odmawiają realizowania wolontariatu w liceum. Ważne jednak dla tego rodzaju działalności okazują się również procedury, zarządzenie dyrektora liceum oraz wymagania stawiane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.

1.6. Miejsce podejmowania działań wolontariackich

W kontekście ukazania uczniom szerokiego zakresu inicjatyw wolontariackich ważnym zagadnieniem było ustalenie, czy nauczyciele ograniczają się do prowadzenia z uczniami działań tylko na terenie szkoły, czy też wychodzą z nimi, zgodnie z potrzebami poza mury szkolne, podejmując inicjatywy na rzecz różnych środowisk. Z wyżej przedstawionych wyników badań wśród młodzieży wynika, że prowadzone są różnorodne inicjatywy mogące mieć miejsce w liceum, jak i poza budynkiem szkolnym, co jest istotne w kontekście rozpoznawania potrzeb środowiska lokalnego, a także intencjonalnego pobudzania sił społecznych.

Wykres 7. Miejsce prowadzenia inicjatyw wolontariackich

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Nauczyciele wskazując miejsce podejmowania inicjatyw, w większości odpowiedzieli (67,8 proc.), że działania wolontariackie prowadzone są zarówno w szkole, jak i poza szkołą, co świadczy o tym, że we wszystkich liceach działania są prowadzone w szerokim zakresie i w różnych środowiskach, nie tylko szkolnym. Respondenci wskazywali również, że działania wolontariackie mają miejsce tylko na terenie szkoły i dotyczą spraw szkolnych oraz pozaszkolnych. Wśród pytaných nauczycieli 4,9 proc. na zadane pytanie odpowiedziało zdecydowanie tak, tyle samo (4,9 proc.) – raczej tak, a 18,2 proc. – trudno powiedzieć.

Nauczyciele zanegowali stwierdzenie, że działania prowadzone są tylko poza szkołą, odpowiadając zdecydowanie nie w 67 proc., a 23 proc., że raczej nie. Wśród pytaných nauczycieli 9,1 proc. miało wątpliwości i udzieliło odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Działania wolontariackie można więc rozpatrywać jako działania organizowane w liceum, które mogą dotyczyć np. inicjatyw na rzecz środowiska szkolnego albo zbiórek organizowanych w szkole, a później są przekazywane przez koordynatora. Mogą też angażować wolontariuszy w inicjatywy polegające na przyłączeniu się do akcji organizowanych np. przez różne stowarzyszenia, w różnych miejscach, a także na rzecz środowiska lokalnego.

1.7. Skala inicjowania działań przez nauczycieli

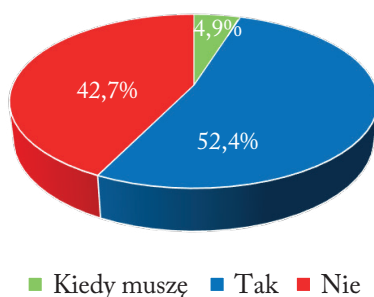
Jednym z najistotniejszych czynników i najsilniej działających w szkole, warunkujących wpływ wychowawczy szkoły, jest aktywność nauczyciela. Wpływ wychowawczy tej osoby nie budzi wątpliwości, a często postawa nauczyciela decyduje o późniejszym życiu ucznia.

Nauczyciel powinien reprezentować swoją osobowością i działaniem odpowiednie wartości, postawy i cechy, które sprawiają, że jest dla uczniów autorytetem, ma wpływ na zmianę zachowań i nastawienie uczniów, a także potrafi zachęcić ich do podejmowania działań. Zastosowanie permanentnego bodźca, jakim jest własny przykład, może sprawić, że uczeń zmotywuje się do działania, jednocześnie internalizując wartości i kształtując w ten sposób odpowiednie nawyki i postawy⁵. Nauczyciel poprzez organizację i nadzorowanie aktywności

⁵ I. Adamek, *Wychowanie w wartościach i do wartości*, w: *Wartości w teorii i praktyce edukacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013, s. 189.

uczniów społecznie oddziałuje na swoich wychowanków, a zadania realizowane przez niego sprzyjają rozwojowi osobowemu uczniów⁶.

Wykres 8. Inicjowanie działań wolontariackich przez nauczycieli liceów ogólnokształcących

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W liceach ogólnokształcących większość nauczycieli oprócz zajęć dydaktycznych organizuje działania wolontariackie na terenie szkoły. Stanowią oni 52,4 proc. nauczycieli, natomiast 42,7 proc. nauczycieli odpowiedziało, że nie byli oni nigdy inicjatorami działań. Pojawiła się również odpowiedź, że nauczyciele podejmują działania wówczas, kiedy muszą (4,9 proc.). Jeśli porówna się populację nauczycieli do populacji dorosłych Polaków, można zauważyć, że aktywność wolontariacka kształtuje się na zbliżonym poziomie. Wśród nauczycieli osoby angażujące się w wolontariat stanowią 52,4 proc., a aktywność społeczna Polaków, według badania przeprowadzonego przez CBOS w 2018 roku „Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich”, kształtowała się na poziomie 48 proc. Osoby, które miały wyższe wykształcenie, stanowiły również 48 proc. aktywnych społeczników. Jak wynika z badania, w nauczycielach tkwi potencjał do działalności społecznej, wyrażającej się przez wolontariat. Swoją postawą mogą wzbudzić zainteresowanie licealistów do działań wolontariackich, gdyż nauczyciel, o czym pisała Helena Radlińska⁷, odgrywa znaczącą rolę w życiu ucznia, poprzez swoją

⁶ M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1985, s. 15.

⁷ L. Witkowski, *Niewidzialne środowisko, pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Wydawnictwo Pracownia Impuls, Kraków 2014, s. 469.

postawę odkrywa siły ludzkie w swoich wychowankach. Na nauczyciela spoczywa więc rola organizowania i inicjowania warunków stymulujących rozwój ucznia, gdyż wie, że uczy się on poprzez kontakt z drugim człowiekiem. Nauczyciel, który jest obdarzony przez ucznia zaufaniem, odgrywa w tym procesie niezmiernie ważną rolę⁸.

1.8. Doświadczenia nauczycieli związane z wolontariatem

Nauczyciel w liceum (nie każdy) jest zobligowany przez dyrektora do prowadzenia wolontariatu, co wynika – jak już wcześniej pisano – z *Prawa oświatowego*. W myśl zapisów, w liceum należy stworzyć warunki do działalności wolontariuszy.

Doświadczenia nauczycieli w zakresie działalności wolontariackiej mogą wynikać, jak pisał Andrzej Sowiński, z trzech możliwych kategorii form wolontariackich. Pierwsza kategoria dotyczy działalności bezpośredniej, realizowanej w czasie wolnym nauczyciela. Druga kategoria towarzyszy działalności podejmowanej w trakcie pracy zawodowej, a trzecia, będąca działalnością pośrednią, realizowana jest poprzez wybrany i celowo wykorzystany czynnik istniejący obiektywnie⁹. Nauczyciele mogą więc (ale nie muszą) realizować się w wolontariacie z różnych powodów.

Wśród respondentów 18,6 proc. wskazało, że nie ma żadnych doświadczeń z wolontariatem, co można powiązać z brakiem podejmowania inicjatyw wolontariackich. Pozostali respondenci odpowiedzieli, że podejmowali działania i w ich wyniku zdobyli określone doświadczenia. Wśród odpowiedzi pojawiły się również wypowiedzi, że doświadczenia wynikają ze „współpracy przy szkolnych akcjach” (23,6 proc.). Niektórzy nauczyciele liceum podejmują wieloletnie działania na rzecz środowiska lokalnego (np. pomoc doraźna, wspieranie fundacji i stowarzyszeń), lecz także działania globalne (Amnesty International, PAH). Nauczyciele (18,1 proc.) opisywali swoje doświadczenia jako pozytywne, licznie przeprowadzone działania z młodzieżą, zarówno w środowisku szkolnym, jak i lokalnym.

⁸ I. Kość, *Funkcja opiekuńcza szkoły wobec potrzeb dziecka*, w: *Opieka i wychowanie*, red. C. Kępski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 199, s. 182–183.

⁹ A.J. Sowiński, *W poszukiwaniu ideału osobowości wolontariusza*, w: *Wolontariat w obszarach humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Akapit, Toruń 2005, s. 95.

Tabela 7. Doświadczenia nauczycieli związane z wolontariatem

Rodzaj doświadczeń	Odpowiedzi (%)
Współpraca przy szkolnych akcjach	23,6
Nie ma żadnych wcześniejszych doświadczeń	18,6
Pozytywne, wiele przeprowadzonych działań z młodzieżą, zarówno w środowisku szkolnym, jak i lokalnym	18,1
Sam/sama uczestniczę w akcjach charytatywnych jako wolontariusz	16,9
Wieloletnie, od działań na rzecz środowiska lokalnego po działania o charakterze globalnym	13,8
Niewielkie	9,0

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Pojawiły się również odpowiedzi (16,9 proc.), że sami uczestniczą w akcjach charytatywnych jako wolontariusze (Szlachetna Paczka, siostry karmelitanki, Caritas, TOZ, Iskierka Radości). Kilka osób odpowiedziało, że mają niewielkie doświadczenia (9 proc.) bądź go nie mają w ogóle (18,6 proc.). Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że nauczyciele mają potencjał do podejmowania działań wolontariackich. Są osobami, które wykazują zainteresowanie wolontariatem i chęć działania. W większości nauczyciele podejmują inicjatywy wolontariackie podczas swojej pracy zawodowej.

Podsumowanie

Podsumowując zaprezentowane wyniki badań dotyczące inicjatyw wolontariackich podejmowanych w liceach ogólnokształcących, można wysunąć wniosek, że we wszystkich liceach ogólnokształcących w Szczecinie realizowany jest obecnie wolontariat. W większości placówek realizowany jest on już od 10 lat. Znaczące okazało się wprowadzenie wolontariatu do szkół po regulacji *Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 roku Prawo oświatowe*, gdyż w ciągu ostatnich trzech lat prawie 20 proc. szczecińskich liceów ogólnokształcących wprowadziło na stałe wolontariat jako obowiązkowe zajęcia dla uczniów.

Organizacja wolontariatu w liceach przyjmuje różną formę, ale najczęściej wskazywana jest forma Szkolnego Klubu Wolontariatu. W opinii uczniów i nauczycieli, to głównie SKW inicjuje działania wolontariackie. Uczniowie przypisują SKW mniejszą rolę w organizowaniu wolontariatu niż nauczyciele, którzy wskazali, że zazwyczaj działania wolontariackie są prowadzone raz w miesiącu; mniej osób odpowiedziało, że działania mają charakter akcyjny.

Działania wolontariackie w liceach skupiają się głównie na zbiórkach żywności, zbieraniu pieniędzy na różne cele, pomocy na rzecz zwierząt, a także wsparciu imprez okolicznościowych. Istnieje znacząca grupa młodzieży, która nie wie, jakie działania wolontariackie są organizowane w ich liceum. Dotyczy to takich działań, jak możliwość pracy na rzecz społeczności lokalnej, związanych z kulturą i sztuką, możliwości udzielenia pomocy uczniom w świetlicy środowiskowej w formie opieki czy pomocy w nauce innym uczniom. Działania wolontariackie prowadzone są w sposób planowany oraz w formie działań akcyjnych. Nauczyciele zadeklarowali, że przeprowadzają je zawsze, kiedy tylko jest taka potrzeba, jednocześnie zdecydowana większość osób stwierdziła, że działania wolontariackie planuje z góry na rok szkolny i systematycznie realizuje. Znacząca liczba nauczycieli jako powód do prowadzenia wolontariatu wskazała obowiązujące w szkole procedury i zarządzenia. Ważną rolę odgrywa dyrektor liceum, który w opinii nauczycieli narzuca swoją decyzją konieczność organizowania wolontariatu oraz wypełniania zaleceń Ministerstwa Edukacji Narodowej dotyczących obowiązkowego prowadzenia wolontariatu w szkołach. Nauczyciele podejmują inicjatywy wolontariackie głównie w placówce szkoły, czasem tylko poza jej murami.

Nauczyciele przeprowadzają działania z młodzieżą zarówno w środowisku szkolnym, jak i lokalnym, deklarując przy tym, że sami uczestniczą jako wolontariusze w akcjach charytatywnych. Niektórzy mówią, że ich działanie jest trwałe wiele lat i ma szeroki zakres, służy środowisku lokalnemu oraz ma zasięg globalny. Nauczyciele wykazują dużą chęć inicjowania działań wolontariackich. Większość z nich zadeklarowała, że jako pierwsi podjęli się organizacji wolontariatu. Przeprowadzone badania pozwalają optymistycznie prognozować w sprawie dalszego zaangażowania się pedagogów w wolontariat, ponieważ nauczyciele chętnie podejmują się takich działań we współpracy z młodzieżą.

2. Zaangażowanie młodzieży liceum ogólnokształcącego w wolontariat

Dobrowolne i świadome zaangażowanie młodzieży w działalność wolontariacką jest niewątpliwie przejawem jej aktywności prospołecznej. Czynności związane z zaangażowaniem w aktywność prospołeczną mogą być formą spędzania czasu wolnego, poprzez którą młodzież wzmacnia zaangażowanie w pozytywną sieć społeczną. Młodzież uczestnicząc w wolontariacie, wzmacnia pewność siebie w obszarze własnych możliwości, poczucie kompetencji w podejmowaniu osobistych decyzji i wyborów życiowych. Ich działalność jest rodzajem aktywności obywatelskiej, wyrażającej się poprzez zaangażowanie społeczne i postawy prospołeczne, a także wskazuje na dojrzałość młodzieży do partycypowania w społeczeństwie. Jest również efektem oddziaływań wychowawczych różnych środowisk. *Raport Centrum Badania Opinii Społecznej „Młodzież 2018”*¹⁰, w którym przedstawiono aktywność obywatelską i zaangażowanie społeczne współczesnej młodzieży, ukazuje, że od 15 lat aktywność młodzieży jest dość stała¹¹. Niestety, uczestnictwo młodzieży w różnego rodzaju organizacjach i stowarzyszeniach związanych z działalnością społeczną jest dość niska (5 proc.). Tylko dziewięciu badanych z 1609 uczniów zadeklarowało udział w spotkaniach różnych grup.

Aktywność młodzieży ze szczecińskich liceów ogólnokształcących jest przedmiotem szerszej analizy i w badaniu rozpatrywano ją pod różnym kątem. W pierwszej kolejności przedstawiono wyniki badań dotyczących nastawienia prospołecznego młodzieży licealnej i motywów określonego działania oraz wzorów zaangażowania w działalność wolontariacką. Następnie zaprezentowano źródła informacji o idei wolontariatu wśród uczniów, tzn. od kogo uczniowie dowiedzieli się o takiej formie aktywności, czy w ogóle istnieje wolontariat w ich szkole oraz skąd uczniowie pozyskują na ten temat informacje. Bardzo ważnym zagadnieniem, wpływającym na zaangażowanie młodzieży, jest również czas przeznaczony na tę formę aktywności, a także opinia innych ludzi o działalności młodych wolontariuszy. Zaangażowanie w działalność wolontariacką jest wynikiem oddziaływań wychowawczych, uczących prospołecznych zachowań

¹⁰ *Młodzież 2018*, red. M. Grabowska, M. Gwiazda, CBOS, Warszawa 2019, w: www.cbos.pl (11.12.2019).

¹¹ R. Boguszewski, *Aktywność obywatelska i postawy prospołeczne*, w: *Młodzież 2018*, dz. cyt.

młodzieży. Wincenty Okoń uważa, że proces i wyniki wychowania kształtują się pod wpływem:

- i) świadomego i celowego oddziaływania odpowiedzialnych za wychowanie osób i instytucji (m.in. rodziców, nauczycieli, szkoły, organizacji kulturalnych i religijnych);
- j) systemu wychowawczego równoległego, a zwłaszcza odpowiednio zorganizowanej działalności środków masowego oddziaływania);
- k) wysiłków jednostki nad kształtowaniem własnej osobowości¹².

W związku z powyższym istotne jest poznanie, jak bardzo na kształtowanie zachowań prospołecznych młodzieży oddziałują osoby i instytucje odpowiedzialne za wychowanie, tzn. rodzice, nauczyciele, szkoła, Kościół, grupy rówieśnicze, media i inne.

2.1. Nastawienie prospołeczne młodzieży licealnej

Osoby, które zajmują się wolontariatem, powinny wykazywać się dojrzałością, brakiem egocentryzmu, zrozumieniem potrzeb drugiego człowieka i jego oczekiwań oraz empatią. Wolontariusz powinien rozróżniać czyny dobre i złe, być wyrozumiały i tolerancyjny wobec poglądów i postępowania innego człowieka, ale w granicach norm współistnienia¹³. Barbara Kromolicka zaznacza, że jednym z podstawowych walorów wolontariatu jest kształtowanie postawy prospołecznej, w której wolontariat wyraża się w:

- obywatelskim sensie odpowiedzialności,
- wyrazie troski o dobro wspólne,
- przejawianiu się społecznej solidarności,
- odbudowaniu więzi społecznych,
- fundamencie humanistycznej demokracji jako czynnika postępowych zmian społecznych¹⁴.

¹² W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s. 445.

¹³ M. Muszyńska, *Altruizm i kolektywizm dziecięcy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976, s. 101.

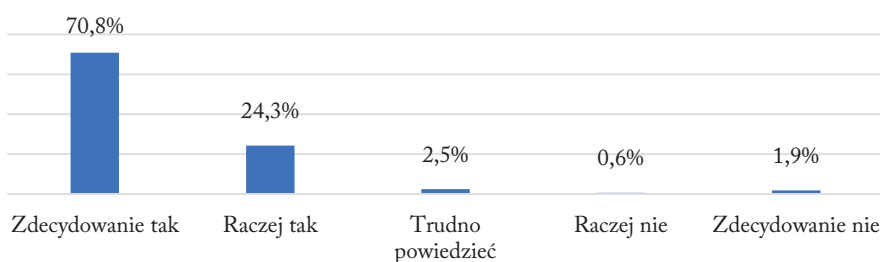
¹⁴ B. Kromolicka, *Znaczenie wolontariatu w procesie zmiany społecznej*, w: *Pedagogika społeczna. Przestrzenie życia i edukacji*, red. M. Konopczyński, W. Theiss, M. Winiarski, Wydawnictwo Pedagogium WSNS, Warszawa 2010, s. 437.

Predyspozycje do pracy na rzecz innych wynikają z przekonań o słuszności podejmowanych działań. Dotyczy to zarówno osób dorosłych, jak i młodzieży. Pojawia się więc pytanie, jakie przesłanki sprawiają, że działania na rzecz innych są ważne, potrzebne i słuszne. Anna Kanios podkreśla, że

zainteresowanie człowiekiem, zwrócenie uwagi na najsłabszych i najbardziej cierpiących [wyraża] obywatelski sens odpowiedzialności i uczestnictwa w życiu społecznym, szacunek dla innych, sens służby, bezinteresowność w działaniach, dzielenie własnego istnienia z istnieniem innych, sprawia, że wolontariat staje się niezbędnym filarem istnienia niemal każdego społeczeństwa¹⁵.

Pomoc jest wyrazem bezinteresownej woli służenia na rzecz najbardziej potrzebujących. Beata Bugajska podkreśla również, że siła wolontariatu tkwi w potencjale osobowym wolontariusza i sile jego motywacji w niesieniu pomocy innym, a w działalność wolontariacką zaangażowane są osoby o prospołecznym nastawieniu, przejawiające gotowość do okazywania innym dobroci, sympatii, serdeczności w trudnej sytuacji życiowej lub udzielaniu pomocy osobom potrzebującym¹⁶.

Wykres 9. Istotność pomocy w relacjach z innymi ludźmi w opinii młodzieży

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

¹⁵ A. Kanios, *Społeczne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 47.

¹⁶ B. Bugajska, *Bariery w działalności organizacji pozarządowych*, w: *Wolontariat w obszarze...*, dz. cyt. s. 226.

Wyniki uzyskanych badań wskazują na to, że uczniowie najbardziej dostrzegają właśnie potrzebę niesienia pomocy innym. Ponad dwie trzecie licealistów (70,8 proc.) na zadane pytanie, czy udzielanie pomocy jest działaniem potrzebnym, odpowiedziało, że zdecydowanie tak, natomiast 24 proc. odpowiedziało, że raczej tak. W związku z powyższym aż 95 proc. ankietowanych dostrzegło potrzebę pomocy innym. Wynik ten jest bardzo podobny do otrzymanego w badaniu przeprowadzonym przez CBOS, w którym 70 proc. dorosłych Polaków odpowiedziało, że trzeba być wrażliwym i gotowym do pomocy¹⁷. Widać tu wyrażenie, że młodzież podziela opinię starszego pokolenia i wyznaje te same wartości. Jest to szczególnie ważne, ponieważ jak zauważa Anna Kanios, w życiu człowieka pojawia się wiele trudnych do rozwiązania problemów, ludzie mają poczucie żalu i niesprawiedliwości, żyją często w nędzy albo dotyka ich cierpienie¹⁸. Pomocy mogą oczekiwać od instytucji charytatywnych lub dobroczynnych, nie każdy jednak zdecyduje się o nią prosić. Ważną rolę odgrywa więc wolontariusz, który dostrzegając potrzebę pomocy, może poświęcić swój czas i przyczynić się do poprawy czyjejś sytuacji.

Barbara Kromolicka podkreśla, że wolontariat jest dla wolontariuszy towarzyszeniem, wyrażającym się w poświęcaniu swojego wolnego czasu innym. Bycie z kimś potrzebującym jest dla wolontariusza czasem bezcennym, niepowtarzalnym¹⁹. Daje mu możliwość godnego przejścia przez życie, umożliwia samorealizację, doskonalenie swojej osobowości, zdobycie doświadczenia i nowych umiejętności. Wolontariat daje możliwość „poprawienia” świata, który jest pełen egocentrycznych postaw i przemocy. Pozwala formować humanistyczną postawę wobec problemów rzeczywistości społecznej. Nabycie jej jest niewątpliwie bardzo istotne zarówno dla wolontariusza, jak i dla pozostałych osób. Wolontariuszowi pozwala się realizować, spełniać i zdobywać nowe umiejętności oraz rozwijać wiedzę, a społeczeństwo, które złożone jest z osób aktywnych, może liczyć na rozwój²⁰.

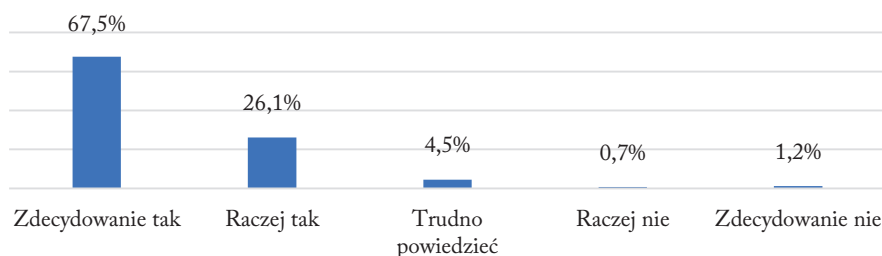
¹⁷ R. Boguszewski, *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich. Komunikat z badań Nr 13/2016*, Warszawa 2016, s. 13, www.cbos.pl (17.06.2018).

¹⁸ A. Kanios, *Uwarunkowania aktywności wolontarystycznej człowieka dorosłego*, w: *Pedagogika społeczna* 2004, nr 2(4), s. 119.

¹⁹ B. Kromolicka, *Wolontariusz w służbie człowiekowi umierającemu*, Wydawnictwo Pedagogium WSNS, Szczecin 2000, s. 39.

²⁰ Taż, *Wolontariat nadzieją na lepsze jutro*, w: *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, red. taż, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003, s. 18–19.

Wykres 10. Istotność wolontariatu w opinii młodzieży

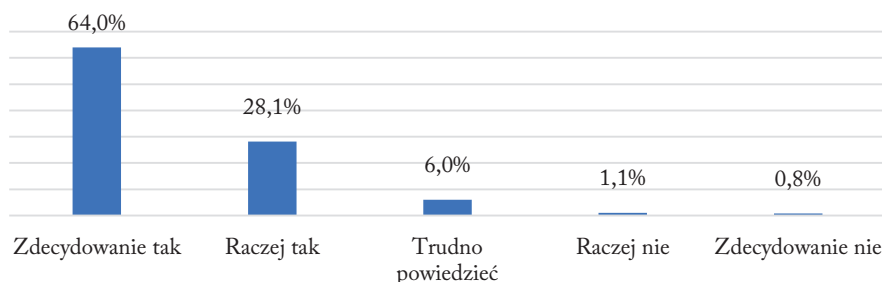
Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Z odpowiedzi respondentów wynika, że dostrzegają oni rolę spełnianą przez wolontariat, ponieważ zdecydowana większość badanych (67,5 proc.) wyraziła przekonanie, że wolontariat jest potrzebny, a 26,1 proc. osób odpowiedziało, że jest raczej potrzebny. Niewielka liczba uczniów liceum (4,5 proc.) była niezdecydowana w określeniu potrzeby istnienia wolontariatu, nie zna bowiem z pewnością korzyści, jakie on za sobą niesie. Tylko 1,2 proc. badanych wyraziło zdanie, że wolontariat zdecydowanie nie jest potrzebny i 0,7 proc., że raczej nie jest potrzebny. Dostrzeżenie istotności wolontariatu przez młodzież jest bardzo ważne. Młodzież widzi w wolontariacie m.in. możliwość samorealizacji, świadczenia pomocy i własnego rozwoju. Wolontariat w szerokim rozumieniu przyczynia się do rozwoju młodzieży i społeczeństwa, umożliwia również rozwój ekonomiczny państwa. Przynosi również korzyści społeczne i ekonomiczne, co zostało potwierdzone badaniami przeprowadzonymi przez Główny Urząd Statystyczny „Wolontariat 2016”, w których oszacowano m.in. rodzaje prac, jakie są wykonywane w ramach wolontariatu oraz szacunkową ich wartość, którą wyceniano według stawek rynkowych dla tego rodzaju prac wykonywanych przez pracowników płatnych. Wartość tej pracy wyniosła w 2015 roku aż 21,5 mld złotych²¹. Istotność wolontariatu można więc określić w wielu płaszczyznach jako nabywanie postaw, umiejętności, dawanie i niesienie pomocy innym, ale także w wymiarze ekonomicznym.

²¹ *Wolontariat w 2016 r.*, Warszawa 2017, www.stat.gov.pl (12.07.2019).

Młodzież wskazuje również na ważną kwestię, jaką jest opieka nad innymi osobami. O istotności opieki pisała Helena Radlińska, która opieką nazywała wszystko to, co dotyczy jednostek „niezdolnych do samodzielnej egzystencji materialnej”. Jak podkreślała autorka, we wszystkich formach opieki dokonuje się też akt wychowania, co jest tak ważne w przypadku młodzieży licealnej²².

Wykres 11. Istotność opieki nad innymi w opinii młodzieży

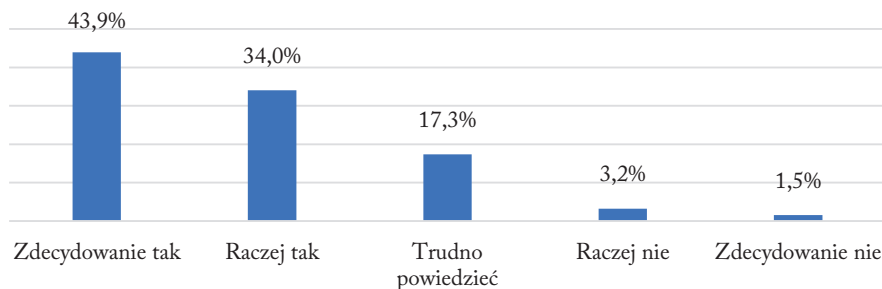
Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Uzyskane wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że potrzeba opieki nad drugim człowiekiem w przekonaniu uczniów liceum jest bardzo ważnym aspektem ich życia. Na potrzebę opieki nad innymi wskazało aż 92,1 proc. badanej młodzieży (zdecydowanie tak odpowiedziało 64 proc. i raczej tak – 28,1 proc.). Świadczyć to może o wysokiej wrażliwości i dojrzałej postawie prospołecznej uczniów liceum ogólnokształcącego. Przeświadczenie o tym, że istnieje konieczność opieki nad innymi, wynika z odpowiedniego zinterpretowania sytuacji, dostrzeżenia cudzych potrzeb, własnej odpowiedzialności. Jest też wyrazem empatii oraz przyswojenia norm społecznych, wskazujących na działanie na rzecz innych i współodpowiedzialność za innych. Młodzież licealna w wyniku swoich doświadczeń wolontariackich dostrzegła, że wolontariat jest formą zaangażowania, która istotnie wpływa na zacieśnienie się relacji międzyludzkich, jakie powinny panować w społeczeństwie. Należy przypomnieć o tym, że kształtowanie postaw prospołecznych następuje również poprzez wzmocnienie więzi społecznych²³.

²² Tamże, s. 105.

²³ B. Kromolicka, *Znaczenie...*, dz. cyt., s. 437.

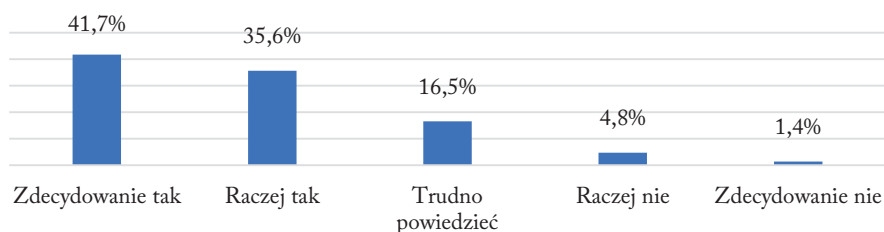
Wykres 12. Wzmocnienie więzi międzyludzkich jako skutek działań wolontariackich w opinii młodzieży

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Przeważająca część uczniów liceów ogólnokształcących, bo aż 77,9 proc. (zdecydowanie tak odpowiedziało 43,9 proc. i 34 proc. – raczej tak) wyraziła przekonanie, że wolontariat przyczynia się do wzmocnienia więzi międzyludzkich. Tylko niespełna 2 proc. dało odpowiedź, że wolontariat w ich opinii nie przyczynia się do wzmocnienia tych relacji. Wyniki badań wskazują, że młodzież, wchodząc w interakcje z innymi osobami, angażuje się w nie, wskutek czego ich relacje z innymi osobami stają się bliższe, nacechowane są emocjami, lecz także odpowiedzialnością, co przyczynia się do tworzenia więzi między ludźmi. Wolontariusze zaangażowani w wolontariat stały, systematyczny, najczęściej na rzecz jednego podmiotu (np. konkretnej osoby, dzieci), mają również swoje obowiązki, takie jak szkoła, dom, muszą więc umiejętnie gospodarować czasem. Można z tego wywnioskować, że pomoc innym jest dla nich ważna, ponieważ poświęcają jej swój czas wolny.

Wykres 13. Wartość czasu w procesie pomagania w opinii młodzieży

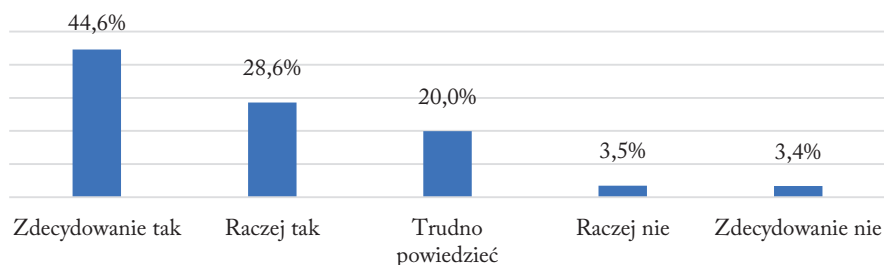

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Młodzież w 77,3 proc. (zdecydowanie tak odpowiedziało 41,7 proc. i 35,6 proc. – raczej tak) zadeklarowała, że warto poświęcić swój czas na pomoc innym. Przeciwnie zdanie miało 6,2 proc. uczniów, którzy stwierdzili, że nie warto poświęcać swojego wolnego czasu, żeby pomagać innym. Na podstawie wyżej przedstawionych badań można wysunąć wniosek, że młodzież w większości uważa, że mimo wielu obowiązków warto poświęcić swój czas wolny na wolontariat. Przyczyn tego stwierdzenia z pewnością należy szukać w motywacji, jaka kieruje młodym człowiekiem w podejmowaniu tego typu inicjatyw. Wysoki procent osób zdolnych do poświęcenia swojego czasu innym wskazuje na to, że wolontariat ma duże szanse rozwijać się w liceach ogólnokształcących.

W wyniku badania poznano również deklaracje młodzieży dotyczące preferowanych zasad, jakimi powinno rządzić się życie społeczne. Wrażliwość i gotowość do pomocy są jednym z podstawowych celów społeczeństwa obywatelskiego, gdyż dotyczą spraw ludzkich. Społeczeństwo obywatelskie tworzą aktywni, myślący o interesach społeczności obywatele, co wyraża się w takim działaniu człowieka, w którym dąży on do dobra wspólnego społeczności, podejmując decyzje w sprawach ważnych. Niezmiernie istotna jest też samodzielność i samoświadomość, które są siłami napędzającymi do działania. Osoby wykazujące postawę obywatelską odznaczają się gotowością do przyjęcia odpowiedzialności za daną społeczność oraz udzielania wsparcia pozostałym członkom społeczności, poświęcając się w imię dobra wspólnego²⁴.

Wykres 14. Wrażliwość i gotowość do pomocy w opinii młodzieży

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

²⁴ A. Krasnowski, *Społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 7.

Młodzież wyraziła opinię, że trzeba być bardziej wrażliwym i gotowym do pomocy. Tak odpowiedziało ponad dwie trzecie uczniów liceum (zdecydowanie tak – 41,7 proc. i 35,6 proc. – raczej tak). Opinia taka z pewnością wynika z faktu, że wolontariusze, którzy wchodzą w bliższe i bezpośrednie relacje z osobami, którym pomagają, głębiej poznają ich problemy i bardziej angażują się w ich poznanie i rozwiązanie. Natomiast prawie 7 proc. licealistów stwierdziło, że nie warto wykazywać się postawą wrażliwości i gotowości do pomocy innym. Można założyć, że osoby, które tak twierdzą, prawdopodobnie nie mają prospołecznego nastawienia do innych lub też mają negatywne doświadczenia, uprawniające ich do takiego zdania.

Helena Radlińska uważała, że niesienie pomocy innym ludziom wzmacnia poczucie własnej wartości, co jest ważne u dorastającej młodzieży i ma wpływ na kształtowanie się jej tożsamości. Młodzież wie, że jest komuś potrzebna i z chęcią podejmuje działania. Należy zauważyć, że chęć niesienia pomocy oparta jest na zaufaniu, braterstwie i solidarności, cechuje ludzi zaangażowanych w działalność społeczną, których łączą te same wartości²⁵, można więc stwierdzić, że młodzież wybierająca takie zachowania wykazuje się postawą prospołeczną.

Jedną z wartości prospołecznych jest altruizm, który wyraża się w dokonaniu wyboru między własnym interesem a interesem innych ludzi. Interesy innych osób można rozpatrywać w kategorii czyjejs potrzeby i realizowania jej przez inne osoby, gdzie jedna osoba będzie miała wymierną korzyść, a druga osoba ofiaruje swój czas i swoją pracę. Altruizm polega na:

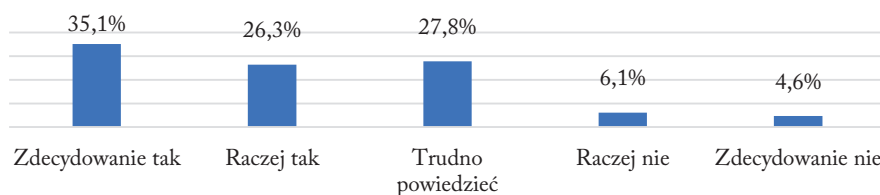
- niesieniu pomocy różnego typu, jednej bądź kilku osobom,
- uświadomieniu sobie potrzeby okazywania troski innym,
- całkowitej bezinteresowności w świadczeniu pomocy,
- dobrowolnym charakterze świadczeń²⁶.

Czy mimo dostrzeżenia takich zależności młodzież jest skłonna ofiarować „siebie”?

²⁵ W. Bokajło, K. Dziubka, *Spółeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001, s. 53.

²⁶ M. Łobocki, *Altruizm...*, dz. cyt., s. 10.

Wykres 15. Opinia uczniów dotycząca istotności interesów innych ludzi

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Młodzież miała podzielone zdanie co do brania pod uwagę interesów innych osób. Z przeprowadzonych badań wynika, że najczęstszym poglądem wyznawanym przez licealistów jest to, że trzeba wziąć pod uwagę interesy innych ludzi. Na taką odpowiedź wskazało twierdząco 62,9 proc. (35,1 proc. osób odpowiedziało zdecydowanie tak i 26,3 proc. – raczej tak). Oznacza to, że uczniowie liceów wykazują altruizm, czyli bezinteresowną troskę na rzecz innej osoby, będącej szczególnym rodzajem zachowania pomocnego, nie przynoszącym korzyści osobie pomagającej²⁷. Co trzeci licealista miał wątpliwości i wskazał odpowiedź trudno powiedzieć (27,8 proc.), natomiast 10,7 proc. uczniów liceum odpowiedziało, że nie warto brać pod uwagę interesów innych ludzi. Ich stanowisko stoi w opozycji do przedstawianej przez Davida Clarke'a definicji altruizmu, co oznacza, że niektórzy uczniowie liceum nie są w zdolni albo nie są chętni do wykazania się dobrowolnym zachowaniem, mającym na celu niesienie pomocy, które wymaga poświęceń, a jego motyw jest inny niż oczekiwanie nagrody materialnej czy społecznej²⁸. Z otrzymanych odpowiedzi można również wysunąć wniosek, że wśród uczniów przeważa postawa prospołeczna, wyrażająca się w wymiarze altruistycznym²⁹. Uczniowie, którzy angażują się w działania i wyrażają opinię o istotności interesów innych ludzi, poświęcają swój czas, energię, zainteresowanie i uwagę świadczeniu pomocy. Ich działania ukierunkowane są na innego człowieka, dla którego gotowi są wiele poświęcić³⁰.

²⁷ B. Wojciszke, *Relacje interpersonalne*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.

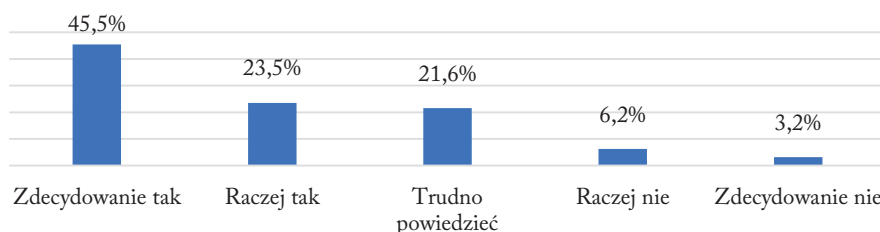
²⁸ D. Clarke, *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, GWP Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

²⁹ M. Łobocki, *Altruizm...*, dz. cyt., s. 8.

³⁰ D. Ulewicz-Adamczyk, *Kształtowanie postaw altruistycznych wśród młodzieży*, w: *Dylematy współczesnego wychowania*, red. A. Augustyn, A. Bodanko, N. Niestolik, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2011, s. 259.

Oprócz altruistycznych pobudek do działań wolontariackich młodzież dostrzegła, że korzyści z wolontariatu mogą być obustronne, ponieważ sam wolontariusz może znaleźć w tych działaniach wymierny pożytek dla samego siebie. Nie każdy wolontariusz musi przecież wykazywać się prospołeczną postawą, a jego motywacja może mieć różne podłoże. Wolontariusz, podejmując inicjatywę, z pewnością będzie działał na korzyść drugiej osoby, może jednak wybrać takie działania, dzięki którym znajdzie nowych przyjaciół albo nauczy się czegoś nowego, może również wyjechać za granicę i podszkolić język obcy.

Wykres 16. Opinia młodzieży
dotycząca obustronnych korzyści płynących z wolontariatu

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W wyniku wzajemnych interakcji wolontariusze dostrzegają wpływ wolontariatu na samych siebie w różnych wymiarach. Wśród ankietowanych 69 proc. osób dostrzegło taką zależność (zdecydowanie tak odpowiedziało 45,5 proc. i raczej tak – 23,5 proc.), zaś respondenci, którzy nie dostrzegają obustronnych korzyści, stanowili 9,4 proc. Powyższe wyniki badań świadczą o tym, że młodzież ma dużą świadomość korzyści, jakie niesie ze sobą wolontariat. Potrafią w nim dostrzec nie tylko ofiarowanie się dla kogoś, ale widzą korzyści płynące z niego dla samych siebie.

Przedstawione wyniki wskazują, że uczniowie cechują się nastawieniem prospołecznym, wyrażającym się chęcią niesienia pomocy innym, wzmacniania relacji społecznych i nawiązywania więzi międzyludzkich, poświęcenia swojego czasu innym i deklaracją wzmacniania swoich postaw i zmianom w swoim postępowaniu. Wnioskować więc można, że edukacja prospołeczna młodzieży stoi na wysokim poziomie.

Tabela 8. Opinia młodzieży na temat wolontariatu

Wyrażane opinie	Odpowiedź Tak (%)	Liczba uczniów (N)
Pomoc jest potrzebna	95,1	5584
Wolontariat jest potrzebny	93,6	5498
Opieka nad innymi jest potrzebna	92,1	5410
Wolontariat przyczynia się do wzmocnienia więzi międzyludzkich	77,9	4576
Warto poświęcać swój czas, żeby pomagać	77,3	4541
Trzeba być bardziej wrażliwym i gotowym do pomocy	73,2	4296
Korzyść z wolontariatu jest obustronna	69,0	4051
Należy brać pod uwagę interesy innych	62,9	3611

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W kontekście tematyki wolontariatu w liceach ogólnokształcących ważnym zagadnieniem jest motywacja uczniów do podejmowania dodatkowego działania, jakim jest wolontariat, szczególnie wtedy, kiedy nauka w liceum oznacza wzmożoną pracę ucznia, który przygotowuje się do egzaminu maturalnego. Osoba podejmująca się pracy na rzecz wolontariatu musi mieć w sobie pokłady chęci i determinację, która wynika niewątpliwie z motywacji³¹. Jak już wcześniej wspomniano, z badań wynika, że Polacy wykazują wrażliwość na problemy społeczne i większość z nich zgadza się ze stwierdzeniem, że „obecnie trzeba być bardziej wrażliwym i gotowym do pomocy innym ludziom”³². Deklarowana przez respondentów wrażliwość na potrzeby innych ma swoje przełożenie w zaangażowanie się w różne formy działalności społecznej, w tym również w wolontariat, co wynika z różnych przesłanek i motywów, które zazwyczaj mają charakter polimotywacyjny. Motywacje uczniów do zaangażowania się w dobrowolną i nieodpłatną pracę społeczną są zróżnicowane. Mogą wynikać np. z przyjętej za Mirosławem Góreckim motywacji empatycznej, egoistycznej, altruistycznej lub normatywnej. Ważna jest

³¹ P. Stawiarska, *Wolontariat hospicyjny. Perspektywa interdyscyplinarna*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 18.

³² R. Boguszewski, *Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną. Komunikat z badań 15/2016*, Warszawa 2016, www.cbos.pl (17.06.2018).

informacja, co sprawia, że ludzie rozpoczynają działalność wolontariacką i później ją kontynuują. Zadano ankietowanym uczniom pytanie, co kierowało nimi podczas podejmowania działań/co skłoniło ich do podjęcia działalności wolontariackiej?

Tabela 9. Motywacje do podejmowania działań (%)

Motywy	Tak	Trudno powiedzieć	Nie	Razem
1	2	3	4	5
Uważam, że trzeba pomagać innym	80,76	17,42	1,82	100
Chęć zmiany czyjejś sytuacji na lepszą/chcę coś zrobić, żeby świat był choć trochę lepszy	65,76	24,08	10,17	100
Lubię pomagać innym	65,74	24,93	9,34	100
Nie mogę obojętnie patrzeć na niesprawiedliwość lub cierpienie/pomagam, bo współczuję innym	64,10	27,61	8,29	100
Pomagam, bo mogę coś zmienić	58,06	29,94	12,00	100
Nie są mi obojętne problemy i ważne kwestie społeczne	55,57	36,10	8,33	100
Poczucie satysfakcji i spełnienia	54,48	28,25	17,26	100
Uważam, że warto współdziałać z innymi	54,23	31,37	14,41	100
Mogę ciekawie spędzić czas	52,08	33,07	14,85	100
Chęć zdobycia doświadczenia życiowego	51,58	32,87	15,54	100
Pomagam, ponieważ i mnie mogłoby coś takiego spotkać	50,96	32,15	16,89	100
Poznanie nowych ludzi	49,66	24,93	9,49	100
Sam/a chciałem/am to robić bez istotnego powodu	48,25	35,10	16,65	100
Mam poczucie, że mam wpływ na otoczenie	46,73	32,37	20,89	100
Pomagam, bo się w ten sposób rozwijam	46,37	34,96	18,67	100
Uważam, że w życiu trzeba być pożytecznym	45,39	29,07	25,55	100
Chcę być potrzebny/a, przydatny/a	42,38	36,85	20,76	100
Wiara, że kiedyś i mi ktoś pomoże	41,33	29,16	29,51	100

1	2	3	4	5
Byłem/am ciekawa	39,28	33,16	27,56	100
Ideały, którymi się kieruję	39,00	37,04	23,96	100
Mogę w ten sposób zyskać sympatię albo szacunek innych	35,61	38,79	25,61	100
Realizuję w ten sposób swoje zainteresowania, pasje	30,42	34,76	34,82	100
Czuję się ważny/a	29,02	36,27	34,71	100
Nie potrafię odmawiać	23,79	35,22	40,99	100
Moi znajomi tak robią	22,00	37,50	40,49	100
Wpis na świadectwie szkolnym	21,58	27,95	50,47	100
To, co zrobię, przyda się mi albo mojej rodzinie	20,50	41,52	37,98	100
Pomaga mi to poradzić sobie z własnymi problemami	20,42	35,93	43,65	100
Religia/wiara	19,18	24,85	55,98	100
Kiedyś w podobny sposób ktoś pomógł bliskiej mi osobie	14,78	27,06	58,15	100
Szkoła mnie zmusiła	12,43	21,37	66,20	100
Pomagam, bo robią tak inni	8,48	31,16	60,37	100
Mam nadmiar wolnego czasu	8,25	25,66	66,09	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Zdecydowana większość ankietowanych osób wskazywała na altruistyczne motywy swojego działania. Odnosząc się do klasyfikacji motywacji prospołecznej Mirosława Góreckiego, można by ją zaliczyć do motywacji empatycznej, która wynika z umiejętności poznania i zrozumienia stanu wewnętrznego, zachowań i uczuć innych ludzi, a także umiejętności wczuwania się w ich przeżycia. Spotykając się z trudnym położeniem innych, chęć podejmowania działań i pomocy staje się bardzo ważnym czynnikiem inicjującym działania wolontariackie³³. Młodzież licealna wyraziła przekonanie (80,8 proc.), że innym trzeba po prostu pomagać. Ponad trzy piąte osób (65,8 proc.) odpowiedziało, że pomaga, żeby poprawić czyjąś sytuację na lepszą, bądź chce zrobić coś, żeby świat był choć trochę lepszy. Niewiele mniej, bo 65,7 proc. osób, zadeklarowało, że lubi pomagać innym.

³³ M. Górecki, *Idea...*, dz. cyt., s. 200.

Respondenci stwierdzili również (64,1 proc.), że nie mogą obojętnie patrzeć na niesprawiedliwość lub cierpienie, ich pomoc wynika ze współczucia – 58 proc., a jedna osoba z ankietowanych ma poczucie, że przez swoje działania może coś zmienić. Wśród młodzieży licealnej prospołeczną postawę wykazało 55,8 proc. uczniów, twierdząc, że nie są im obojętne problemy innych oraz ważne kwestie społeczne. Kolejne odpowiedzi znalazły się na podobnym poziomie, a motywy pokierowane są kwestiami egoistycznymi i normatywnymi. Ponad połowa ankietowanych uczniów (54,5 proc.) odczuwa satysfakcję i spełnienie, co według klasyfikacji Mirosława Góreckiego jest przejawem motywacji egoistycznej i wynika z konieczności realizowania wewnętrznych potrzeb i z koncentrowania się na sobie. Satysfakcja i spełnienie mają na celu uzyskanie przyjemności, co ma wyraźnie hedonistyczny charakter³⁴. Respondenci zadeklarowali również, że warto współdziałać z innymi ludźmi – 54,2 proc. Ponad połowa uczniów (52,1 proc.) wskazała, że działania wolontariackie są ciekawą formą spędzania czasu, a także że można zdobyć w ten sposób doświadczenie życiowe (51,6 proc.), co ma utylitarny charakter. Połowa z zapytanych uczniów (51 proc.) kieruje się współczuciem, sądząc, że trudna sytuacja i ich może kiedyś dotyczyć. Innym, zdecydowanie afiliacyjnym motywem jest chęć poznania nowych ludzi (50 proc.). Ciekawe, że prawie co drugi uczeń (48,3 proc.) odpowiedział, że chce angażować się w działania wolontariackie bez istotnego powodu. Niektórzy uczniowie (46,73 proc.) dostrzegli możliwość zaistnienia i oddziaływania, twierdząc, że przez nie mają wpływ na otoczenie. Znaczna część uczniów (46,4 proc.) dostrzegła swój rozwój osobisty, a także zadeklarowała, że pomagają, ponieważ uważają, że w życiu trzeba być pożytecznym – 45,4 proc. Wśród uczniów 42 proc. osób chce być potrzebna i przydatna w społeczeństwie, wykazując prospołeczną postawę, choć wynikającą z motywów egoistycznych. Niektórzy z uczniów wykazują motywację identyfikacyjną, która polega na identyfikowaniu się ze sprawami, które dotyczą innych osób³⁵. Uczniowie ci żywią nadzieję, że jeśli oni komuś pomagają, to im również ktoś kiedyś pomoże w potrzebie. Taką wiarą odznacza się 41,3 proc. respondentów. Wśród licealistów są osoby, które zaczęły angażować się w wolontariat z ciekawości (39,2 proc.), z powodu ideałów, którymi się kierują (39 proc.). Są również tacy (35,6 proc.), którzy uważają, że w ten sposób mogą zyskać sympatię lub szacunek innych. Jedna trzecia licealistów (30,4 proc.) poprzez wolontariat realizuje swoje zainteresowania i pasje.

³⁴ Tamże, s. 215.

³⁵ Tamże, s. 220.

Niespełna jedna trzecia uczniów (29 proc.) ma poczucie bycia ważnymi, nie potrafią odmówić, kiedy ktoś prosi ich o pomoc (23,8 proc.), a 22 proc. robi to, ponieważ ich znajomi również angażują się w podobne działania. Ponad jedna piąta uczniów (21,6 proc.) podejmuje działania wolontariackie z powodów czysto pragmatycznych, chcąc uzyskać wpis na świadectwie, który pomaga w dalszej nauce lub karierze zawodowej. Niektórzy uczniowie liceów (20,5 proc.) widzą korzyści dla swojej rodziny lub dla samych siebie, wynikające z działań wolontariackich, a 20,4 proc. osób w działaniach wolontariackich widzi szansę na pomoc samym sobie w radzeniu sobie z własnymi problemami. Relatywnie rzadziej wskazywane były powody ideologiczne, takie np. jak wiara (19,2 proc.). Mniej liczna grupa młodzieży podejmuje działania z wdzięczności za pomoc bliskiej im osobie (14,8 proc.). Co ciekawe, widać, że „obowiązkowy” wolontariat w szkole nie ma dużego wpływu na liczbę osób podejmujących zadania, gdyż na taką odpowiedź wskazało zaledwie 12,4 proc. uczniów. Naśladowanie innych (8,5 proc.) oraz nadmiar wolnego czasu (8,3 proc.) również są wskazywane jako motywy działań w niewielu przypadkach.

Motywacja do działań wolontariackich jest czynnikiem niezwykle istotnym, gdyż decyduje o jakości pomocy, długości świadczenia pomocy, poczuciu zadowolenia i o samorealizacji. Wolontariat z pewnością wzbogaca osobowość ucznia i utwierdza go w przekonaniu o sensie niesienia pomocy innym. Jednak pragmatyczne podejście uczniów do wolontariatu nie pomniejsza wcale intencji wolontariusza. Zdobycie doświadczenia, dobrej pracy i chęć bycie pomocnym można ze sobą połączyć³⁶. Wolontariat jako wieloaspektowe działanie pozwala na uczniowi na samorealizację w różnych obszarach, takich jak np. edukacja, opieka, ekologia, zdrowie; może być też formą spędzania czasu wolnego³⁷. Motywy podejmowania działań wolontariackich mogą być podyktowane różnymi potrzebami, np. potrzebą przynależności, wyrażającą się chęcią pozyskania nowych znajomych, przyjaźni czy przynależności do jakiejś grupy lub też potrzebą samorealizacji, wyrażającą się chęcią rozwoju swojej osobowości czy umiejętności. Młodzież zdobywa wiedzę na temat działań wolontariackich głównie w szkole. Jednak najistotniejszym środowiskiem wychowawczym jest rodzina. Młodzież wskazała, że informacje na temat

³⁶ A. Roguska, *Wolontariat – działania na rzecz jednostki i społeczeństwa*, s. 32, www.depot.ceon.pl (12.06.2019).

³⁷ E. Gruszczyńska, J. Zacharska-Błaszczuk, *Uwarunkowania, determinanty i efektywność w ramach wolontariatu na rzecz potrzebujących*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2016, nr 28(1), s. 30.

wolontariatu pozyskują z różnych źródeł, a rodzina znalazła się na przedostatnim miejscu. Rodzina jest tym środowiskiem, w którym dzieci uczą się wiązać dobro indywidualne z dobrem wspólnym, umożliwia właściwe poznanie niezbędnych w procesie socjalizacji pojęć i form zachowania i nauczanie ich dziecka. Dziecko uczestniczy bowiem w życiu rodzinnym i jego problemach, angażuje się w nie emocjonalnie, poznaje w wyniku różnych doświadczeń określone reguły postępowania, które regulują stosunki międzyludzkie. To w rodzinie dziecko uczy się współdziałania z innymi osobami, obserwuje sposób postępowania rodziców, przejmując ich wartości, które dostarczają mu podstaw do kształtowania się postaw prospołecznych. Rodzina poprzez nakazy, zakazy, normy postępowania, pojęcia dobra wspólnego i indywidualnego, kształtowanie obowiązków i naukę odpowiedzialności i otwartości za drugiego człowieka buduje osobowość dziecka i uczy je postaw prospołecznych³⁸. Wolontariat jest również otwarciem się na drugiego, na potrzeby innych. Wymaga odpowiedzialności za dobro wspólne. Wśród badanej młodzieży tylko 10 proc. osób wskazało, że czerpało wzory zaangażowania się w wolontariat od osób bliskich w domu rodzinnym. Oczywiście, ma to swoje przełożenie na niskie zaangażowanie młodzieży w wolontariat, ponieważ – jak twierdzi Stanisław Kawula – wychowanie w rodzinie opiera się m.in. na mechanizmach naśladownictwa i identyfikacji wzorów i przykładów postępowania oraz otrzymywania inspiracji i pobudzanie przez odpowiednie ukierunkowanie aktywności wychowanka³⁹. Jeśli młodzież ma niewystarczające wzory z domu rodzinnego, nie ma również dostatecznej wiedzy w tym zakresie, a wdrożenie idei wolontariatu powinno spoczywać na szkole. Wśród młodzieży najczęściej pojawiającą się odpowiedzią na pytanie, czy informacje na temat wolontariatu pozyskali z domu, było wskazanie na rodziców jako tych, którzy przekazywali wiedzę o wolontariacie. Pomoc na rzecz innych, którą świadczyli rodzice uczniów, w głównej mierze dotyczyła osób starszych, biednych i zwierząt. Uczniowie liceów udzielali takich odpowiedzi, jak: „rodzice lubią pomagać”; „w moim domu nikt nie brał udziału w wolontariacie, ale mówiono mi o nim”; „rodzice pomagają bezdomnym i biednym”; „rodzice pomagają zwierzętom i biednym”; „rodzice pomagają niepełnosprawnym oraz ubogim”; „rodzice pomagają starszym osobom”; „oboje moi rodzice byli harcerzami, więc i ja zostałem”; „rodzice

³⁸ E. Leszczuk, *Wychowanie prospołeczne*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1982, s. 301–303.

³⁹ M. Ciczowska-Giedziun, *Dzieci i młodzież w osiedlu miejskim. Diagnoza i rozwiązania modelowe*, Olsztyńska Szkoła Wyższa im. Józefa Rusieckiego, Olsztyn 2002, s. 42.

pomagali w kościele”; „z domu ogólnie jestem nauczona pomocy innym ludziom, ale większość mama”. Pomoc dotyczy również wsparcia finansowego. Uczniowie deklarowali, że ich rodzice „wpłacali pieniądze na różne organizacje charytatywne”; „rodzice sporadycznie udzielają się w zbiórkach charytatywnych”; „rodzice zbierają pieniądze dla innych”; „różne datki materialne i pieniężne”; „moi rodzice co roku przygotowują koce dla schroniska dla zwierząt”. Kolejną wśród najczęściej pojawiających się odpowiedzi było stwierdzenie, że mama dawała wzór do naśladowania. Badani wskazywali na mamę, niektórzy wskazywali na charakter jej działań: „Mama jest nauczycielką”; „Mama, która pracuje w ośrodku dla niepełnosprawnych”; „Mama wspiera różne akcje”; „Mama była w Caritasie”; „Nie posiadam takiej wiedzy, ale czasami mama leczy za darmo, jeżeli rodzina nie jest zamożna”. O wiele rzadziej wskazywano na podobne postawy u ojców. Taka odpowiedź pojawiła się tylko dwa razy: „Tata trener”; „mój tata był koordynatorem w Szlachetnej Paczce”. Dwóch uczniów wymieniło siostrę, jeden – ciocię, inni – kuzynkę, kuzyna i dziadka. Dziwić może jednak fakt, że poza tylko jednym uczniem nie wskazano na dziadków, którzy jak wiadomo odgrywają ważną rolę w życiu dziecka⁴⁰, pośrednio pełniąc funkcję wychowawczą⁴¹. Wydawać by się mogło, że to dziadkowie mogliby propagować ideę wolontariatu w dzieciach, ale w odniesieniu do wyników badań⁴², można powiedzieć o niskim zaangażowaniu Polaków w wolontariat. Potwierdza to fakt, że w Polsce nie istnieje tradycja wolontariatu i w opinii starszego pokolenia wolontariat nie stanowi istotnej idei, którą warto by było przekazać młodemu pokoleniu.

2.2. Źródła informacji o idei wolontariatu i akcjach wśród młodzieży

Pozyskiwanie wiedzy na temat wolontariatu przez młodzież może mieć różne źródła. Oczywiście, rola domu rodzinnego i szkoły powinna mieć tu decydujące znaczenie. Rodzina jako najważniejsze miejsce wychowawcze dziecka powinna przekazywać wiedzę i uczyć o wartościach, również społecznych. Szkoła zaś jako miejsce szeroko pojętej edukacji także powinna mieć znaczący wpływ na pozyskanie wiedzy o działaniach społecznych, w tym o wolontariacie. W tym miejscu należy

⁴⁰ K. Kowalczyk, *Rola dziadków w naszym życiu*, Warszawa 2012, www.cbos.pl (16.05.2019).

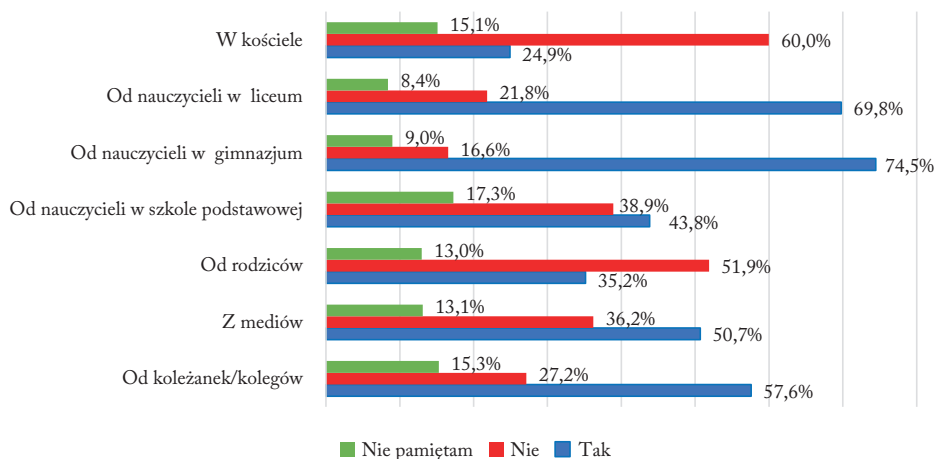
⁴¹ J.K. Wawrzyniak, *Opiekunczo-wychowawcza rola dziadków w rodzinie*, www.bazhum.muzhp.pl (16.05.2019).

⁴² N. Hipsz, *Potencjał społecznikowski i zaangażowanie Polaków w wolontariat*, Warszawa 2012, www.cbos.pl (24.07.2018).

przypomnieć, że zgodnie z *Ustawą Prawo oświatowe* (art. 1 pkt. 12) wszystkie typy szkół muszą kształtować u uczniów postawę prospołeczną, w tym poprzez udział w wolontariacie. Szkoła zobligowana jest więc do podejmowania inicjatyw, celem realizacji powyższego zapisu, aby zapewnić aktywne uczestnictwo młodzieży w życiu społecznym. Chcąc zrozumieć zaangażowanie młodzieży w działania wolontariackie, należy najpierw postawić pytanie, skąd uczniowie w ogóle pozyskali wiedzę na temat wolontariatu i jego idei?

Uczniowie szczecińskich liceów ogólnokształcących (74,5 proc.) wskazali, że wiedzę na temat wolontariatu przekazali im nauczyciele w gimnazjum. Wskazuje to wyraźnie na szkołę jako miejsce, w którym propagowana jest idea wolontariatu. Również liceum jest miejscem, w którym mówi się o wolontariacie, ponieważ aż 69,8 proc. uczniów wskazało taką odpowiedź. W szkołach, w których prowadzony jest wolontariat, informacje o jego istocie przekazywane są np. podczas godzin wychowawczych, na apelach czy w ogłoszeniach. Prawdopodobieństwo zetknięcia się z tym pojęciem jest więc dość duże.

Wykres 17. Źródła informacji uczniów liceum o idei wolontariatu

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

W szkołach, w których przekaz o działaniach wolontariackich nie dociera do wszystkich uczniów, istotnym źródłem wiedzy młodzieży szkolnej okazali się rówieśnicy, którzy przekazywali informacje o wolontariacie (57,6 proc.).

We współczesnym życiu codziennym można zaobserwować duży udział mediów, które wpływają na kształtowanie postaw, upodobań, poglądów czy zachowań. Media stały się podstawowym środkiem komunikacji międzyludzkiej, a ich funkcja edukacyjna jest często większa niż instytucji do tego powołanych⁴³. Młodzież z mediów czerpie wzorce zachowań, a liczne kampanie społeczne ukazują problemy i mają wpływ na prospołeczną postawę młodzieży oraz podejmowanie przez nią zachowań pomocowych. Wpływ mediów można zauważyć również wśród szczecińskich licealistów, gdyż co drugi uczeń wskazał (50,7 proc.), że przyczyniają się one do popularyzacji wolontariatu. Innym miejscem, w którym rozpowszechnia się tematykę dotyczącą działań wolontariackich, jest szkoła podstawowa, na którą wskazało 43,8 proc. ankietowanych. Jak wynika z przeprowadzonych badań na temat wolontariatu, najmniej rozmawiają z uczniami ich rodzice (35,2 proc.). Warto w tym miejscu wspomnieć, że to właśnie rodzina w literaturze przedmiotu wskazywana jest jako ta instytucja, która najlepiej przygotowuje dzieci i młodzież do aktywności społecznej, będąc najważniejszym środowiskiem wychowawczym⁴⁴. Z badań wynika też, że główną inicjatywę w tym zakresie przejęli nauczyciele, media i grupy rówieśnicze. Ostatnie miejsce w propagowaniu idei wolontariatu, zgodnie z odpowiedziami uczniów liceów, zajmuje Kościół. Jego rolę zauważył co czwarty ankietowany (24,9 proc.). W części teoretycznej niniejszej pracy pisano o pomocy zgodnej z ideałami chrześcijańskimi, która stanowiła pierwszą z form wolontariatu. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Kościół ma naturę wspólnotową, popiera wolontariuszy, ale też organizuje własne grupy wolontariuszy, czego wyrazem może być organizacja Caritas, tak dobrze znana większości społeczeństwa. Fundamentem religii jest miłość drugiego człowieka, co jest sposobem na zwalczanie egoizmu, a także uwzględnianie dobra innych ludzi w swoim postępowaniu. Badania empiryczne wskazują na to, że religia jest źródłem zachowań prospołecznych, motywuje do nich i jest drogą do wolontariatu⁴⁵. Kościół, tworząc grupy wolontariackie, ma szansę stać się jednym z najważniejszych propagatorów

⁴³ A. Batiuk, *Rola mediów w kształtowaniu estetyki i kultury codzienności. Między misją a oglądalnością*, w: *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, red. A. Rynio, D. Bis, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 445.

⁴⁴ M. Łobocki, *Współdziałanie...*, dz. cyt.

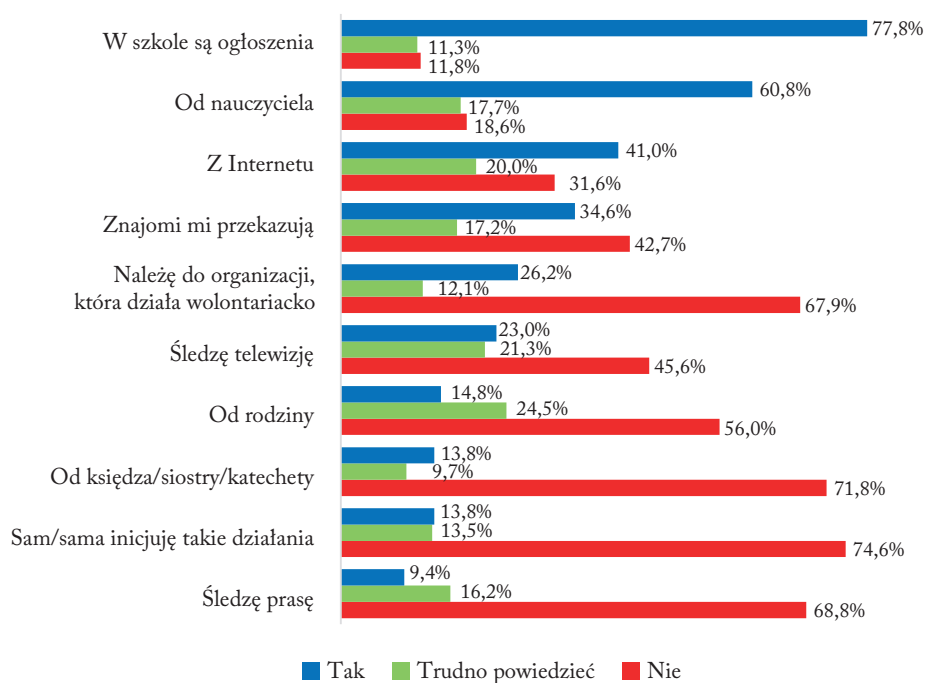
⁴⁵ P. Krakowiak, *Wolontariat narzędziem wsparcia społecznego i edukacji w cyklu życia*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2012–2013, nr 7–8, s. 187–205.

idei wolontariackich, ponieważ wpływa na kształtowanie się grup społecznych młodzieży. Uzyskany wynik ukazuje, że uczniowie wiążą przekaz Kościoła z ideą wolontariatu.

Podsumowując tę część rozważań, należy stwierdzić, że to właśnie szkoła w głównej mierze przyczynia się do propagowania idei wolontariatu, ponieważ realizuje w ten sposób *Ustawę Prawo oświatowe*. Szkoła wypełnia podstawowe cele edukacyjne i przygotowuje młodzież do życia społecznego poprzez uczestnictwo w wolontariacie. Liceum i gimnazjum były najczęściej wskazywanymi przez młodzież miejscami, w których młodzież dowiedziała się o tej formie aktywności.

Niewątpliwie, żeby przystąpić do działań wolontariackich i się w nie zaangażować, młodzież musi najpierw zdobyć o nich informacje, co nie jest wcale takie oczywiste. Wiedza na temat aktualnych działań wolontariackich może bowiem pochodzić z różnych źródeł.

Wykres 18. Źródła pozyskiwania informacji o aktualnych akcjach wolontariackich

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Najwięcej młodzieży (77 proc.) zadeklarowało, że swoją wiedzę na temat akcji czy inicjatyw wolontariackich pozyskuje młodzież z ogłoszeń przekazywanych w szkole. Znacząca część ankietowanych uczniów liceum twierdzi (63,7 proc.), że taką wiedzę ma od swojego nauczyciela. W istotny sposób na propagowanie informacji wpływa również internet (48,4 proc.). Nieco mniejszą rolę odgrywają znajomi młodzieży (40,1 proc.), telewizja (33,1 proc.), a także organizacje, do których młodzież przynależy (20 proc.). Co piąty uczeń liceum twierdzi (19,5 proc.), że informacje o akcjach wolontariackich otrzymuje z domu rodzinnego, a także od katechety, księdza lub w kościele (18,5 proc.) oraz z prasy (15 proc.). Niewielu zaś licealistów przyznaje (11,9 proc.), że sami byli inicjatorami działań. Młodzież potwierdziła, że wiedzę o aktualnych działaniach wolontariackich w liceum pozyskuje głównie od nauczycieli w liceum, z internetu oraz od swoich znajomych ze szkoły.

2.3. Wymiar czasowy zaangażowania w wolontariat

Ustawa Prawo oświatowe nakłada na wszystkie szkoły obowiązek propagowania idei wolontariatu. Działania prowadzone są już na etapie szkoły podstawowej, co można zauważyć, przeglądając strony internetowe szkół podstawowych⁴⁶ oraz wykaz placówek umieszczonych na stronie stowarzyszenia Polites, gdzie umieszczona jest lista wszystkich szkół, w których funkcjonują Szkolne Kluby Wolontariusza, współpracujące ze stowarzyszeniem Polites. Zaangażowanie młodzieży w wolontariat powinno mieć więc swoje źródła w szkole podstawowej. W poniższej tabeli przedstawiono wyniki stażu pracy wolontariackiej młodzieży w liceach ogólnokształcących. Dla zobrazowania liczby uczniów angażujących się w wolontariat przedstawiono też wyniki uzyskane we wszystkich liceach w Szczecinie, odnoszące się do całej populacji licealistów.

Jak wynika z badań, żaden z uczniów nie zadeklarował, że jego staż pracy wolontariackiej rozpoczął się już w szkole podstawowej. Uzyskane odpowiedzi ukazały natomiast, że w przypadku niektórych uczniów ich zaangażowanie sięga czasów, kiedy byli uczniami gimnazjum. Wśród badanych najwięcej młodzieży wskazało (16 proc.), że wolontariuszami są od roku albo krócej, z kolei 12,9 proc.

⁴⁶ Przykładowe strony, na których umieszczone są informacje o działaniach wolontariackich w szkołach podstawowych: www.sp11.szczecin.pl, www.sp51.szczecin.pl, www.sp46.szczecin.pl, www.sp16.szczecin.pl (27.07.2019).

Tabela 10. Staż pracy wolontariackiej młodzieży w liceach ogólnokształcących w mieście Szczecin

Staż pracy wolontariackiej	Uczniowie liceów ogólnokształcących		
	uczniowie (%)	próba badanej młodzieży w liceach	cała populacja uczniów liceum w Szczecinie
Jeden rok i krócej	16,9	36	990
Dwa lata	12,7	27	746
Trzy lata	12,9	28	755
Cztery lata	5,6	12	326
Pięć lat i więcej	8,9	19	523
Nigdy nie uczestniczyłem/am w wolontariacie	43,1	92	2532
Razem	100,0	214	5872

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

uczniów liceów odpowiedziało, że są wolontariuszami od trzech lat; 12,7 proc., że od dwóch lat; 8,9 proc., że od pięciu lub więcej lat, natomiast 5,6 proc., że od czterech lat. Ponad dwie piąte uczniów (43,1 proc.) nigdy nie brało udziału w działaniach wolontariackich. Wynika z tego, że młodzież nie wiąże działań podejmowanych w szkole podstawowej z własną działalnością wolontariacką. Najwięcej wolontariuszy zaczęło swoją działalność właśnie w liceum ogólnokształcącym, mimo wcześniejszych aktywności, które pojawiały się już w szkole podstawowej. Taką deklarację można powiązać z potrzebą przynależności, wyrażającą się u młodzieży chęcią przyłączania się do różnych grup. Wiek dojrzewania to czas wysnuwania wniosków, szukania miejsca w świecie, w którym młodzież może dobrze się czuć, realizować, spełniać oraz identyfikować się z grupą wolontariacką w trakcie liceum. Aktywność wolontariacka młodzieży jest aktywnością wykonywaną w czasie wolnym. Maria Czerepaniak-Walczak podkreśla atrybuty czasu wolnego, a konkretnie czynności w nim wykonywane, tj. dobrowolność (dowolność), niezarobkowość oraz przyjemność, zaznaczając, że jedynie w przypadku, gdy dany czas jest wypełniony zachowaniami i stanami spełniającymi wszystkie trzy warunki, może nosić miano czasu wolnego. W związku z powyższym aktywność wolontariacka wpisuje się w katalog działań młodego pokolenia jako forma spędzania czasu wolnego. W odniesieniu do wolontariatu dobrze zorganizowany

czas wolny jest niezwykle ważny, biorąc pod uwagę aspekt pedagogiczny, w którym wartość pedagogiczna czasu wolnego wyraża się poprzez inicjatywę uczniów, aktywność i umiejętność organizowania sobie zajęć poza programem nauczania, wyraża się we własnej inicjatywie i samodzielności w podejmowaniu działań. Działania wolontariackie stanowią źródło możliwości wychodzenia naprzeciw potrzebom rozwojowym jednostki, dostarczając jej przeżyć, doświadczeń i doskonaląc umiejętności i wiedzę.

Czas wolny młodzieży licealnej to czas, który pozostaje jej po wykonaniu obowiązków szkolnych, domowych, a także czynności związanych ze zdrowiem i higieną⁴⁷. Czas wolny wykorzystywany jest zazwyczaj na wypoczynek, rozrywkę oraz realizację własnych zainteresowań, w tym również na wolontariat. Wśród obowiązków (zwłaszcza szkolnych), które zajmują wiele czasu, ważne jest ustalenie, czy licealiści znajdują czas na wolontariat, ile godzin w ciągu miesiąca poświęcają na tę działalność.

W poniższej tabeli przedstawiono średnią liczbę godzin poświęconych przez licealistów na wolontariat w ciągu miesiąca. Wynik podano również dla wszystkich liceów w Szczecinie, odnosi się on do całej populacji licealistów i ma na celu ukazanie zaangażowania młodzieży. Ponad połowa badanych (53,7 proc.) stwierdziła, że nie poświęcają wolnego czasu na wolontariat; 16 proc. zadeklarowało, że w ciągu miesiąca poświęca średnio jedną godzinę; 9,6 proc. odpowiedziało, że poświęca dwie godziny, natomiast 0,61 proc. badanych stwierdziło, że na wolontariat poświęciło 22 godziny w miesiącu. Wyniki badania wskazują na to, że uczniowie nie poświęcają na wolontariat wielu godzin w ciągu miesiąca. Młodzież spędza czas wolny w inny sposób, co przedstawiają wyniki badania „Młodzież 2018”, zrealizowanego przez CBOS. Większość młodzieży (54 proc.) uczęszcza na korepetycje z przedmiotów nauczanych w szkole lub będzie na takie zajęcia uczęszczać. Wielu licealistów (43 proc.) uczestniczy w kursie prawa jazdy. Młodzież poza szkołą uczy się języków obcych (38 proc.) oraz bierze udział w zajęciach sportowych (36 proc.). Blisko jedna czwarta uczniów (23 proc.) chodzi na kursy przygotowujące na studia. Młodzież najchętniej spędza swój wolny czas w związkach i klubach sportowych, do których należy (18 proc.) oraz w klubach kulturalnych i hobbystycznych (8 proc.). Niewielkie zainteresowanie młodzieży działalnością wolontariacką wynika ze spędzania czasu wolnego w inny sposób, co można

⁴⁷ I. Iwaniec, *Czas wolny młodzieży licealnej*, w: *Formy spędzania czasu wolnego*, red. M. Banach, T.W. Gierat, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2013, s. 37.

powiązać z wyżej przedstawionymi badaniami. Z liczbą godzin poświęcanych przez uczniów na wolontariat wiąże się częstotliwość angażowania się w tę formę pomocy. Aktywność wolontariacka może przyjąć formę działań systematycznych lub okresowych.

Tabela 11. Liczba godzin poświęconych na wolontariat w miesiącu przez uczniów liceum ogólnokształcącego miasta Szczecin

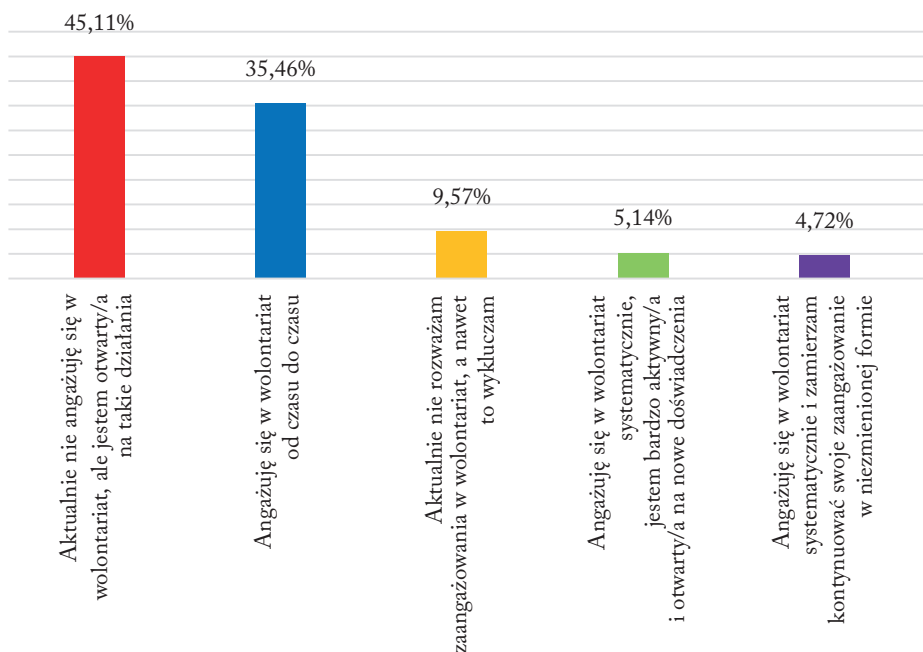
Średnia liczba godzin poświęcona na wolontariat w ciągu miesiąca			
liczba godzin w miesiącu	udział procentowy	próba badanej młodzieży w liceach ogólnokształcących	cała populacja uczniów liceów ogólnokształcących w Szczecinie
0	53,730	115	3155
1	16,120	34	946
2	9,620	21	565
3	5,570	12	327
4	2,710	6	159
5	2,790	6	164
6	0,610	1	36
7	0,220	0	13
8	2,380	5	140
9	0,220	0	13
10	2,950	6	173
12	1,020	2	60
15	0,830	2	49
20	0,615	1	36
22	0,610	1	36
Razem	100,000	214	5872

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Systematycznie w wolontariat angażuje się 5,1 proc. badanych licealistów, którzy deklarują, że są bardzo aktywni i otwarci na nowe doświadczenia. Co dwudziesty uczeń (4,7 proc.) stwierdził, że angażuje się w wolontariat systematycznie i zamierza swoją aktywność kontynuować w niezmienionej formie.

Niespełna połowa badanych uczniów liceów ogólnokształcących deklaruje (45,1 proc.), że aktualnie nie angażuje się w wolontariat, ale jest otwarta na takie działania, 35,5 proc. angażuje się w wolontariat od czasu do czasu, zaś 9,6 proc. obecnie nie rozważa angażowania się w wolontariat, a nawet wyklucza taką możliwość. Wyniki badania wskazują na to, że niespełna 10 proc. uczniów planuje zaangażowanie się w wolontariat albo systematycznie pracują jako wolontariusze. Większość z nich podejmuje taką działalność okresowo – „od czasu do czasu”. Uczniowie poprzez regularne i zaplanowane działania dają dowód swojej sumienności, rzetelności i dojrzałości prospołecznej, co podkreśla Barbara Kromolicka, która pisze, że ciągłość i systematyczność działań wskazuje na odpowiedzialne w pełni i konsekwentne podejście do realizowanych i przyjętych zobowiązań i gwarantuje osiągnięcie wyznaczonego celu⁴⁸.

Wykres 19. Częstotliwość angażowania się w wolontariat przez uczniów liceów ogólnokształcących

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

⁴⁸ B. Kromolicka, *Znaczenie...*, dz. cyt., s. 436.

2.4. Formy zaangażowania uczniów w wolontariat

Młodzież angażująca się w wolontariat może wybrać działanie, które najchętniej będzie wykonywać. Oczywiście, niektórzy licealiści wybiorą inicjatywy odbywające się w liceum, wymagające mniejszego zaangażowania i mniejszej ilości czasu, których wykonanie będzie stosunkowo łatwe do zrealizowania, np. pomoc w organizacji imprez szkolnych. Można jednak zaangażować się w inicjatywy stałe i czasochłonne, np. pomoc innym uczniom (zazwyczaj młodszym) przy nauce. Młodzież może również wybrać działania wymagające większego zaangażowania, nie tylko czasowego, lecz np. emocjonalnego, np. praca w domu dziecka czy hospicjum. Poniżej w tabeli przedstawiono działania, w które angażuje się młodzież licealna.

Tabela 12. Działania, w jakie angażuje się młodzież liceów ogólnokształcących

Działania uczniów	Ranga
1	2
Zbiórki żywności	1
Zbiórki pieniężne	2
Pomoc w schronisku	3
Turniej charytatywny	4
Dom seniora	5
Iskierka Radości	6
Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy	7
Dom dziecka	8
Świetlica	9
Opieka nad dziećmi w szkole	10
Hospicjum	11
Kawiarenka dla samotnych	12
Pomoc przy organizacji wigilii dla ubogich	13
Gazetka parafialna – tygodnik, redakcja	14
Adwentowy dzień skupienia – organizacja	15
Oddawanie krwi	16
Praca w charakterze ratownika społecznego na różnych kąpieliskach miejskich	17

1	2
Działania związane z obroną życia, głównie nienarodzonego – pakowanie wyprawek dla samotnych matek, działalność <i>pro-life</i>	18
Działania w fundacji „Tęcza serc”	19
Pomoc w organizowaniu biegów rajdów rowerowych (Polites)	20
Pomoc przy wydarzeniach szkolnych, np. apele, akcje ekologiczne, zbiórki, rozpowszechnianie informacji, udzielanie pierwszej pomocy w czasie zawodów	21
Pomoc przy wydawaniu posiłków dla bezdomnych, uświadamianie ludzi o AIDS – PCK, zbieranie ubrań	22
Zachęcanie do oddania szpiku kostnego	23
Sprzątanie cmentarza	24
Informowanie ludzi, np. rozdawanie ulotek, DKMS	25
Sprzątanie opuszczonych grobów	26
Działania w Radzie Miejskiej	27
Sprzątanie świata	28
Pomoc w bibliotece	29
Sprzątanie parków	30
Pomoc bezdomnym	31
Pełnienie warty honorowej, sprzątanie cmentarzy, kościołów. Zamykanie dróg na procesjach, pomoc przy imprezach masowych	32

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

* Ranga – najchętniej podejmowane działania: 1 – najwyższa; 32 – najniższa; N = 214.

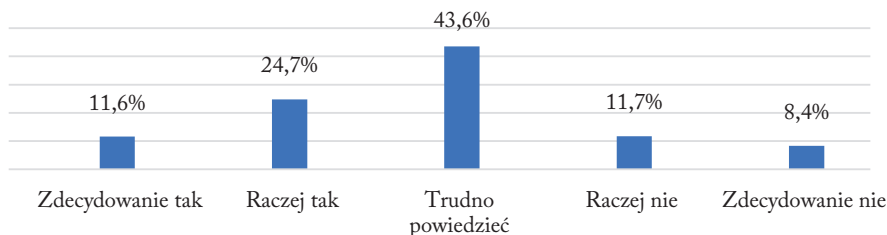
Aby poznać zakres działalności uczniów, poproszono ich o napisanie, w jakie obszary się angażują najczęściej. Wśród odpowiedzi wskazywano głównie na akcje charytatywne, zbiórki pieniężne, zbiórki żywności dla ubogich, pomoc na rzecz zwierząt w schroniskach, turnieje charytatywne, domy seniora. Wielu uczniów chętnie angażuje się w „Iskierkę Radości” oraz „Wielką Orkiestrę Świątecznej Pomocy”. Młodzież pomaga w domach dziecka, świetlicach środowiskowych, a także deklaruje pomoc i opiekę nad dziećmi w szkołach. Najrzadziej młodzież wskazywała na wolontariat świadczony w hospicjach. Uzyskane badania pokazują, że młodzież najchętniej angażuje się w wolontariat akcyjny, który polega

na włączaniu się wolontariuszy w pomoc przy organizowaniu różnych wydarzeń, pracę w różnych placówkach, w zależności od potrzeb, realizowaną z różną częstotliwością. Jedna trzecia akcji dotyczy działań, w które wolontariusze angażują się w sposób systematyczny, tzn. ze stałą częstotliwością, w tym samym miejscu zaangażowania i skierowanych do stałej grupy odbiorców. Uczniowie, którzy angażują się niesystematycznie w różne działania, tzn. akcyjnie, a ich działalność oparta jest na ograniczonym kontakcie z potrzebującymi pomocy, np. organizacja jednorazowych zbiórek czy jednorazowe działania w różnych placówkach, mają mniejsze szanse nawiązania bliskich, bezpośrednich kontaktów z osobami potrzebującymi. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że podczas analizy wyników badań dostrzeżono, że odpowiedzi dotyczące działań wolontariackich, w które angażuje się młodzież, ujęte w tabeli 14, są zbieżne z odpowiedziami zawartymi w tabeli 8. Zbieżność ta dotyczy czterech pierwszych odpowiedzi: stwierdzenie, że w liceum najczęściej organizowane są zbiórki żywności pokrywa się z odpowiedzią, że młodzież najchętniej podejmuje się zbiórek żywności (ranga 1). Kolejna deklaracja dotyczy zbierania w liceum funduszy na różne cele i podejmowania się przez młodzież zbiórek (w tabeli odpowiedź o randze 2). Trzecią najczęściej wskazywaną działalnością podejmowaną w liceum była pomoc na rzecz zwierząt. Uczniowie zadeklarowali, że angażują się w pomoc w schroniskach dla zwierząt (ranga 3). Czwarta zbieżna deklaracja to pomoc w imprezach okolicznościowych o charakterze wolontariackim i zaangażowanie się przez młodzież w turnieje/imprezy o charakterze wolontariackim (ranga 4). Z powyższej analizy można wnioskować, że uczniowie faktycznie najczęściej angażują się w tego typu inicjatywy, które są systematycznie organizowane w liceach.

2.5. Opinia innych uczniów o działalności wolontariuszy

Opinie ludzi na temat czyjeś postępowania mogą wpływać na podejmowanie określonych działań. Ocena może być motywująca i wtedy stymuluje kogoś do działania albo wyrażać krytykę lub dezaprobatę – i wtedy negatywnie wpływa na decyzje i hamuje działanie, zwłaszcza w przypadku wolontariatu, kiedy mamy do czynienia z bezinteresowną, bezpłatną pracą na rzecz innych osób, która może być pejoratywnie postrzegana przez osoby postronne. W badaniach poddany został weryfikacji stosunek/reakcja znajomych uczniów do ich działalności wolontariackiej.

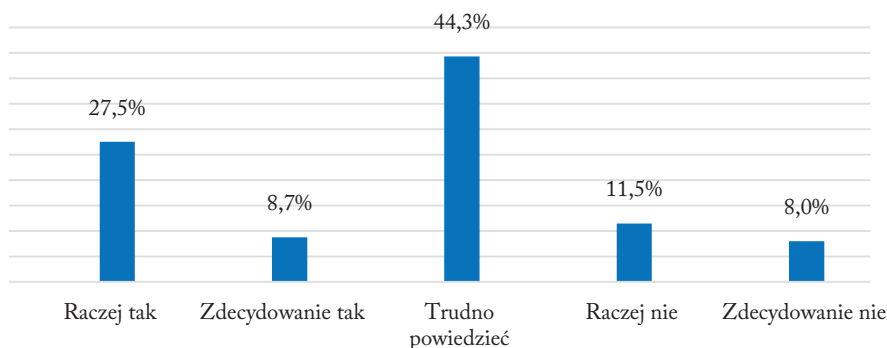
Wykres 20. Młodzież, która nie interesuje się wolontariatem, ale akceptuje działalność wolontariusza

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Otrzymane wyniki wskazują, że zdecydowana większość znajomych wolontariuszy sama nie interesuje się wolontariatem (36,3 proc.), ale akceptuje to, że uczniowie liceum ogólnokształcącego podejmują inicjatywy wolontariackie. Natomiast 20,1 proc. licealistów wyraziło negatywną opinię na temat działań podejmowanych przez ich znajomych. Z badań wynika, że co piąty znajomy wolontariusza jest przeciwny tego typu działalności, co może mieć niestety pejoratywne oddziaływanie w relacjach koleżeńskich.

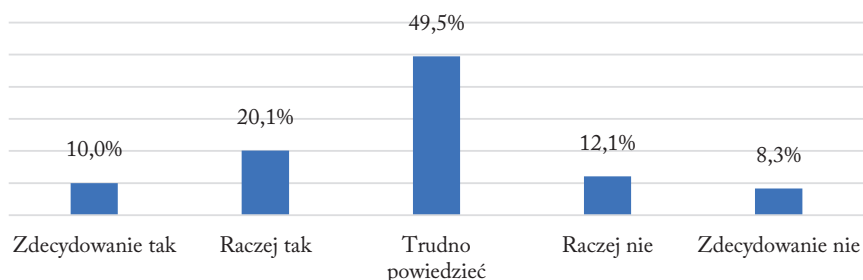
Wykres 21. Znajomi wolontariusza i ich zainteresowanie wolontariatem

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Wśród badanych licealistów 36,2 proc. stwierdziło, że ich znajomi również zajmują się wolontariatem, ale znaczna część (44 proc.) nie wiedziała, czy ich znajomi zajmują się wolontariatem, czy też nie. Wynik ten wskazuje, że znajome osoby nie zawsze biorą udział razem w działaniach wolontariackich. Relacje między młodzieżą bywają różne, dlatego nie wszystko wiedzą o sobie nawzajem, zwłaszcza jeśli się nie przyjaźnią.

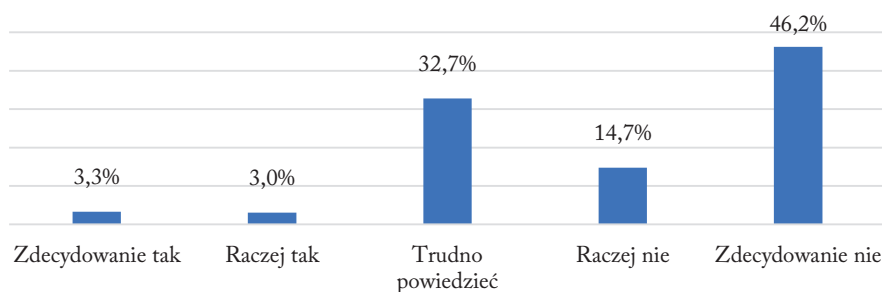
Wykres 22. Młodzież wyrażająca swój podziw dla działań wolontariusza

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Warto zwrócić uwagę, że wśród znajomych uczniów (30,1 proc.) znaleźli się tacy, którzy wyrażają swój podziw dla wolontariuszy za wykonywaną przez nich pracę, co może stanowić dodatkową motywację do podejmowania działań przez młodzież. Jednak należy zaznaczyć, że co piąty znajomy (20,4 proc.), nie podzielał podziwu dla tego rodzaju działalności. Wynik ten koresponduje z wynikiem dotyczącym braku akceptacji dla działalności wolontariackiej, wobec której również co piąty uczeń liceum wyraził swoją negatywną opinię.

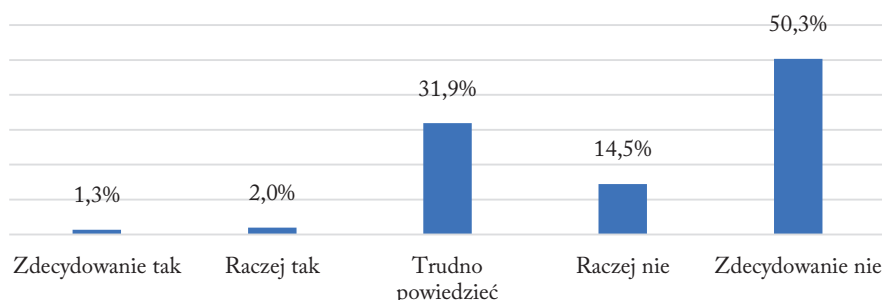
Wykres 23. Młodzież, która uważa, że wolontariusze są wykorzystywani

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Mimo wcześniejszych deklaracji związanych z brakiem akceptacji przez znajomych działań wolontariackich młodzieży, w wyniku przeprowadzonych badań uzyskano informację, że tylko nieliczna część znajomych wolontariuszy uważa, że są oni wykorzystywani. Z taką opinią zetknęło się 6,3 proc. wolontariuszy, natomiast większość znajomych osób angażujących się w wolontariat (61 proc.) jest przeciwnego zdania i nie dostrzega takich sytuacji.

Wykres 24. Krytyka młodzieży wobec działalności wolontariackiej uczniów

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Krytycznie co do działań wolontariuszy odnosi się tylko 3,3 proc. znajomych młodzieży, za to 65 proc. nie poddaje krytyce postępowania młodzieży podejmującej pracę jako wolontariusze.

Tabela 13. Reakcja znajomych wolontariusza na jego działalność wolontariacką

Reakcje	Tak (%)	Nie (%)	Trudno powiedzieć (%)	Liczba uczniów (N)
Nie interesują się tym, ale akceptują to, co robię	36,3	20,1	43,6	2135
Sami się tym interesują	36,2	19,5	44,3	2128
Wyrażają swój podziw	30,1	20,4	49,5	1768
Twierdzą, że jestem wykorzystywany	6,3	60,9	32,7	372
Krytykują moje postępowanie	3,3	64,8	31,9	196

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Jak wynika z badań, większość uczniów ma za sobą doświadczenie pracy jako wolontariusze, a ich znajomi z takim doświadczeniem stanowią mniejszość. Brak doświadczenia własnego w tym zakresie może być przyczyną stereotypowego myślowego o pracy wolontariusza, który wyraża się w przekonaniu, że wolontariusz jest osobą naiwną albo dającą się wykorzystywać. Według danych zawartych w tabeli znajomi młodzieży angażującej się w wolontariat często nie wiedzieli, jaką opinię mają wyrazić wobec działalności wolontariackiej młodzieży licealnej.

Z pewnością brak własnej praktyki w tym zakresie sprawia, że mają nieprawdziwe przekonania co do słuszności tych działań.

Podsumowanie

Przedstawione powyżej analizy ukierunkowane na poznanie zaangażowania młodzieży liceum ogólnokształcącego w wolontariat pozwalają stwierdzić, że w opinii młodzieży pomoc innym jest bardzo potrzebna. Młodzież dostrzega, że wolontariat przyczynia się do wzmocnienia więzi społecznych i do pozytywnego działania w stosunku do innych ludzi czy wychodzenia naprzeciw potrzebom, rozwiązywaniu określonego problemu. Uważa, że warto poświęcić swój czas, żeby pomagać, a także że trzeba być wrażliwym i gotowym do pomocy oraz wziąć pod uwagę interesy innych, wykraczając poza indywidualne potrzeby. Znacząca liczba uczniów dostrzega również korzyści płynące z wolontariatu. Widzą, że są one obustronne. Należy więc stwierdzić, że uczniowie są gotowi do pozytywnego działania w stosunku do innych i wyrażają potrzebę świadczenia pomocy i współpracy na rzecz innych.

Wolontariusze podejmują działania, kierując się różną motywacją. Najwięcej osób wskazało na altruistyczne motywy swoich działań, ukazując ich prospołeczny charakter. Młodzież wskazała, że trzeba pomagać innym, żeby poprawić ich sytuację. Młodzi ludzie mają bardzo prospołeczną wizję przyszłości i wierzą, że ich działania mogą zmienić świat na lepszy. Większość osób zadeklarowała, że lubi pomagać innym. Uczniowie wyrazili swoje empatyczne nastawienie i zadeklarowali, że pomagają, ponieważ nie mogą obojętnie patrzeć na niesprawiedliwość lub cierpienie, a ich pomoc wynika ze współczucia. Większości osób nie są obojętne problemy innych i ważne kwestie społeczne. Uczniowie wskazali również na motywy egocentryczne i normatywne. Dzięki wolontariatowi ponad połowa uczniów odczuwa satysfakcję i spełnienie, większość uważa, że warto współdziałać z innymi ludźmi. W ten sposób można zyskać sympatię albo szacunek innych. Jest to również okazja do poznania nowych ludzi. Wolontariat dla młodzieży licealnej stanowi formę spędzenia czasu wolnego. Wielu uczniów dostrzega swój osobisty rozwój, realizuje w ten sposób swoje zainteresowania i pasję, a także odnajduje w wolontariacie sposób na pozyskanie doświadczenia życiowego. Uczniowie są wolontariuszami z powodu ideałów, którymi się kierują w życiu, ponadto chcą być pożyteczni, czuć się potrzebni i przydatni.

Połowa osób angażuje się w działania wolontariackie bez istotnego powodu, a niektórzy kierują się pobudkami egoistycznymi, mając poczucie wpływu na otoczenie i poczucie, że są ważni. Wielu z nich kieruje się motywami oportunistycznymi i wierzy, że gdy znajdą się w podobnej sytuacji, wtedy i im ktoś pomoże. Niektórzy nie potrafią odmawiać, czasami próbują naśladować swoich znajomych lub są po prostu ciekawi, czym jest wolontariat. Uczniowie udzielają się też z powodu współczucia, zaznaczają wówczas swoje obawy, że i ich kiedyś coś trudnego w życiu spotka. Uważają też, że to, co robią, przyda się im samym albo ich rodzinie. Ważną informacją jest to, że co piąty uczeń angażuje się w wolontariat, aby uzyskać wpis na świadectwie szkolnym. Reasumując, na samym szczycie wymienionych powodów znalazły się motywy altruistyczne i empatyczne. Młodzież angażuje się w działania wolontariackie, ponieważ może czerpać z nich pewne korzyści, ale zdecydowana większość robi to z czysto prospołecznych pobudek.

Uczniowie liceum w głównej mierze pozyskują informacje o wolontariacie i działają z inicjatywy szkoły i nauczycieli. Niewielka grupa młodzieży ma wzory zaangażowania w wolontariat wyniesione z domu rodzinnego. Grupę tę stanowi 10 proc. uczniów. Najczęściej uczniowie liceum wskazywali jako wzorce do naśladowania swoich rodziców. Zakres ich działań dotyczył zazwyczaj pomocy ludziom biednym, samotnym, starszym, chorym, a także zwierzętom. Najczęściej wskazywali na zbiórki pieniędzy i akcje charytatywne. Młodzież wykazywała nastawienie prospołeczne.

Można z powyższych wyników badań wysnuć optymistyczne wnioski, że obserwujemy wzrastającą tendencję do podejmowania przez uczniów działań pomocowych na rzecz innych. Widoczny jest korzystny wpływ pedagogów, którzy zainicjowali i wprowadzili uczniów w działania prospołeczne w postaci wolontariatu. Nauczyciele na różnych poziomach edukacji byli tymi, którzy przekazali im ideę wolontariatu, a szczególną rolę odegrali w tym nauczyciele szkół gimnazjalnych i licealnych. Młodzież wskazała dom rodzinny na przedostatnim miejscu jako propagatora idei wolontariatu.

Uczniowie podejmują działania w wyniku wielostronnego wpływu szkoły, internetu czy telewizji. Badania pokazały, że w przekazywaniu informacji na temat inicjatyw wolontariackich największe znaczenie ma szkoła oraz inicjujący w niej działania nauczyciele, którzy przekazują uczniom informacje. Szerokim źródłem wiadomości jest internet i znajomi uczniów. Rodzina, kościół i prasa odgrywają niewielką rolę jako źródło wiedzy o wolontariacie. Co ósmy uczeń sam był inicjatorem takich działań. Większość uczniów nie przeznaczają wolnego czasu na wolontariat,

ale z osób angażujących się największą grupę stanowią uczniowie, którzy poświęcają na wolontariat godzinę w miesiącu, co dziesiąty uczeń poświęca dwie godziny. Tylko niespełna 10 proc. uczniów nie jest zainteresowana wolontariatem. Wolontariat wśród młodzieży licealnej nie jest zjawiskiem nieznanym. Badanie pokazało, że co drugi uczeń był wolontariuszem. Prawie tyle samo uczniów liceum deklaruje, że chociaż nie angażują się w wolontariat, to są otwarci na takie działanie, które chcieliby podjąć w przyszłości. Najwięcej młodzieży zadeklarowało, że wolontariuszami są od roku lub krócej. Uczniowie podejmują różne działania wolontariackie. Wśród najczęściej wymienianych inicjatyw są zbiórki pieniężne na cele charytatywne, m.in. na hospicjum, Caritas, osoby potrzebujące, zbiórki żywności dla ubogich, pomoc na rzecz zwierząt w schroniskach, turnieje charytatywne oraz pomoc w domu seniora. Wielu licealistów chętnie angażuje się w szczecińską akcję charytatywną Iskierka Radości oraz ogólnopolską Wielką Orkiestrę Świątecznej Pomocy. Uczniowie z zaangażowaniem chodzą do domów dziecka i świetlic środowiskowych, a także deklarują pomoc i opiekę nad dziećmi w szkołach. Najbardziej występującą formą wolontariatu świadczoną przez młodzież licealną jest pomoc w hospicjach. Znajomi wolontariuszy w większości nie interesują się wolontariatem, ale akceptują takie działania. Licealiści stwierdzili, że niektórzy ich znajomi również interesują się wolontariatem, nie krytykują więc ich działań. Wśród znajomych uczniów znajdują się również osoby, które wyrażają swój podziw dla ich działalności wolontariackiej. Niestety, kilku wolontariuszy przyznało, że ich znajomi uważają, że są oni wykorzystywani i krytykują ich postępowanie.

3. Walory wolontariatu w opinii uczniów i nauczycieli

Wolontariat dzięki licznym walorom w procesie kształcenia i wychowania jest aktywnością, w której młodzież może rozwijać swoje umiejętności, kształtować osobowość, nabywać doświadczenie zawodowe, w pełni uczestniczyć w życiu społeczeństwa obywatelskiego. Realizacja wolontariatu w trwającym równolegle procesie edukacyjnym, wynikającym z uczęszczania do liceum ogólnokształcącego, może być inicjowana w szkole i wspiera proces nauki z korzyścią dla uczniów. Wolontariat może być częścią edukacji rozumianej jako podstawowe pojęcie w pedagogice, obejmujące ogół wielowymiarowych działań oraz procesów służących wychowaniu i kształceniu osób czy grup społecznych⁴⁹.

⁴⁹ *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 905.

Znaczenie wolontariatu jest istotne, gdyż jak podkreśla Barbara Kromolicka, „wolontariat jest jedyną w swoim rodzaju formą edukacji, kształcenia i formacji dla wszystkich, którzy się z nim stykają”⁵⁰. Autorka wskazuje na rolę edukacyjno-wychowawczą wolontariatu, który „pomaga kształtować osobowość, podejmujących dobrowolną aktywność ochotników”⁵¹. Młodzież poprzez własne zaangażowanie poznaje wartości stanowiące przygotowanie do życia w społeczeństwie, nabywa nowych umiejętności, wiedzy i kompetencji. Mirosław Górecki wskazuje na funkcje wolontariatu, które wiąże się ściśle z pedagogiką, metodami uczenia się przez doświadczenie i samowychowanie. Wyróżnia m.in. takie funkcje wolontariatu, jak: wychowawczą, afiliacyjną, integracyjną, aksjologiczno-normatywną, ekspresyjną. W związku z powyższym, badania przedstawiają przypisywane przez uczniów i nauczycieli walory wolontariatu, mające wpływ na rozwój jednostki, istotne w procesie dydaktycznym i oddziałujące wychowawczo. Dotyczą one wartości kształtowanych w wolontariacie, w opinii młodzieży i nauczycieli, korzyści przypisywanych wolontariatowi oraz dostrzeganych walorów wolontariatu.

3.1. Wartości kształtowane w wolontariacie w opinii młodzieży i nauczycieli

Wolontariat postrzegany jest przez pedagogów szkolnych jako narzędzie edukacji społecznej, stanowi również doskonałą okazję do uświadomienia sobie społecznie uniwersalnych wartości⁵². Jednym z najistotniejszych zadań edukacji jest wychowanie do wartości, aby młodzież umiała odróżnić dobro od zła. Zwłaszcza w dzisiejszym świecie młodzież jest szczególnie zagrożona z powodu wielości informacji dostarczanych im każdego dnia oraz ich dostępności. Oczywiście, należy zauważyć, że niektóre wiadomości podlegają manipulacji i przedstawiane są w taki sposób, jak chce tego ich autor. Dlatego trzeba kształtować świadomość aksjologiczną młodzieży, aby umiała odróżniać pozytywne wzorce⁵³. Ważne jest, aby w procesie wychowania nie tylko mówić o wartościach, lecz dołożyć starań

⁵⁰ B. Kromolicka, *Wolontariat...*, dz. cyt., s. 18–19.

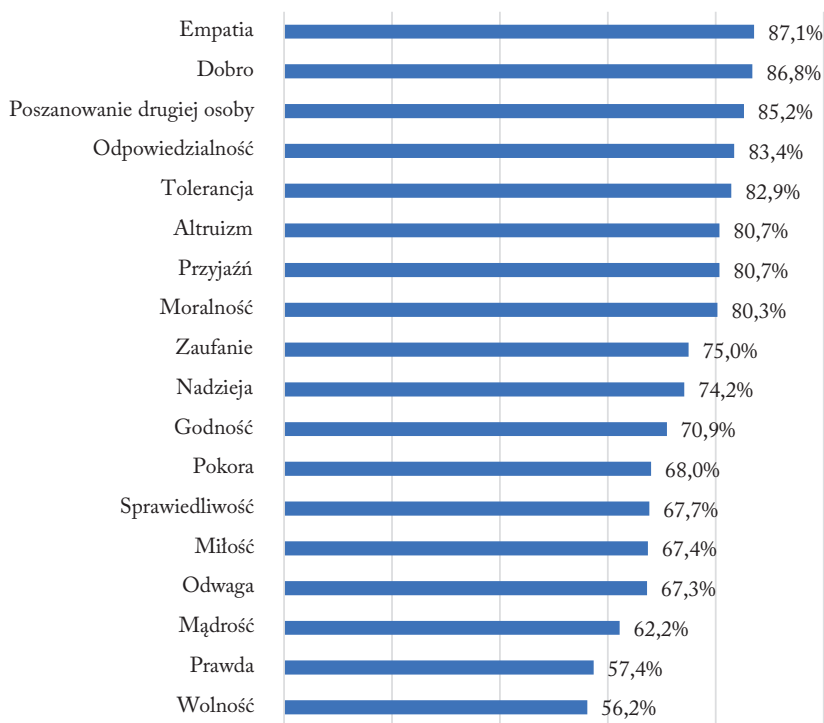
⁵¹ *Taż*, *Wolontariusz w życiu...*, dz. cyt., s. 19.

⁵² P. Skrzypecki, *Uczniowski wolontariat jako metoda wychowawcza*, w: *Rodzina w trudnej sytuacji życiowej i wychowawczej wyzwaniem dla wolontariatu*, red. H. Krzysienko, Powiernik Rodzin, Katowice 2001, s. 31–33.

⁵³ S.H. Zaręba, *Socjologiczne interpretacje moralnych poglądów i ocen polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej*, w: *Wartości postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. J. Mariański, L. Smyczek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008, s. 205.

do wprowadzania ich w życie, choćby np. przez wolontariat. Małgorzata Dubis uważa, że młodzież, aby móc zbudować stabilną strukturę, która uprawomocni jej działania, musi być objęta edukacją aksjologiczną⁵⁴. Ważną w tym rolę odgrywa liceum, do którego uczęszcza młody człowiek. To w nim powinno się podjąć działania wzbudzające u młodzieży refleksję nad samym sobą i otaczającym nas światem, poprzez działanie. Aktywność taka jak wolontariat umożliwia młodzieży, dzięki zaangażowaniu, rozpoznanie i internalizację wartości płynących z wolontariatu. Młodzież, jak pisał Pieget, ma umiejętność rozumowania wnioskującego i poprzez dedukcję potrafi wysunąć właściwe wnioski. Jeśli angażuje się w wolontariat, dostrzega, jakie wartości on kształtuje.

Wykres 25. Wartości, jakie kształtuje wolontariat w opinii uczniów

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

* Procenty nie sumują się do 100, ponieważ respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

⁵⁴ M. Dubis, *Wartości i style życia młodzieży*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne” 2014, nr 1, s. 35–45.

Licealiści wskazali, że wolontariat kształtuje przede wszystkim empatię (87,1 proc.), która w pracy wolontariusza stanowi konieczny warunek komunikacji między podopiecznymi, pozwala zrozumieć zasady moralne i normy oraz odgrywa ważną rolę w kształtowaniu się osobowości młodego człowieka, w jego uspołecznieniu, w pełnieniu ról w społeczeństwie i w realizacji zadań, a także radzeniu sobie z konfliktami, podejmowaniu odpowiedzialności za innych, konsekwencją czego jest szczególne zaangażowanie w podjęte działania⁵⁵. Kolejną wartością, którą dostrzegli biorący udział w badaniu, powstającą w wyniku działań wolontariackich, jest dobro (86,8 proc.). Mieczysław Łobocki pisał, że wartość jest utożsamiana z „dobrem”. Może być ono postrzegane w dwóch wymiarach: jako dobro, które dostaje się od innych, wyrażające się wdzięcznością za okazaną pomoc i dobro, które przekazują wolontariusze, którzy ofiarowują siebie i swój czas innym ludziom. Zauważanie innej osoby w inicjatywach wolontariackich wysuwa się w opinii uczniów na czołowe miejsce, ponieważ jako kolejną wartość wolontariusze wymieniają poszanowanie drugiej osoby (85,2 proc.), które Mieczysław Łobocki określa jako podstawową wartość w osiąganiu celów wychowania i nauczania. Wśród podstawowych wartości (w procesie wychowania i nauczania) znajdują się wymieniane przez uczniów cechy, takie jak: odpowiedzialność (83,4 proc.), szeroko rozumiana tolerancja (82,9 proc.), altruizm i przyjaźń (80,7 proc.). Młodzież wskazała (80,3 proc.), że poprzez wolontariat kształtuje się moralność człowieka, który jest jednym z najbardziej pożądanych wśród ludzi atutów, ponieważ warunkuje sprawiedliwość, wyznacza normy i reguły społeczne. Dla młodzieży będącej uczestnikami rozwoju naukowo-technologicznego, ekonomicznego, gdy tak bardzo widoczne są różnice między biednymi a bogatymi, bezrobocie, zanieczyszczenie środowiska naturalnego, moralność odgrywa niezwykle ważną rolę⁵⁶. Uczniowie w wyniku działań wolontariackich dostrzegają kształtowanie wartości moralnej poprzez zdobycie i przyswojenie sobie wiedzy o problemach moralnych oraz odróżnianie, co jest moralnie dobre, a co złe⁵⁷. Kształtowanie moralności wskazuje na prawidłowy rozwój człowieka, który dąży do dobra i stawia przed sobą coraz większe wymagania moralne⁵⁸,

⁵⁵ K.M. Wasilewska-Ostrowska, *Empatia w wolontariacie w pomocy społecznej*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego rekomendacje dla pracy socjalnej*, red. A.M. Kola, K.M. Wasilewska-Ostrowska, Wydawnictwo Akapit, Toruń 2012.

⁵⁶ M. Łobocki, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 17.

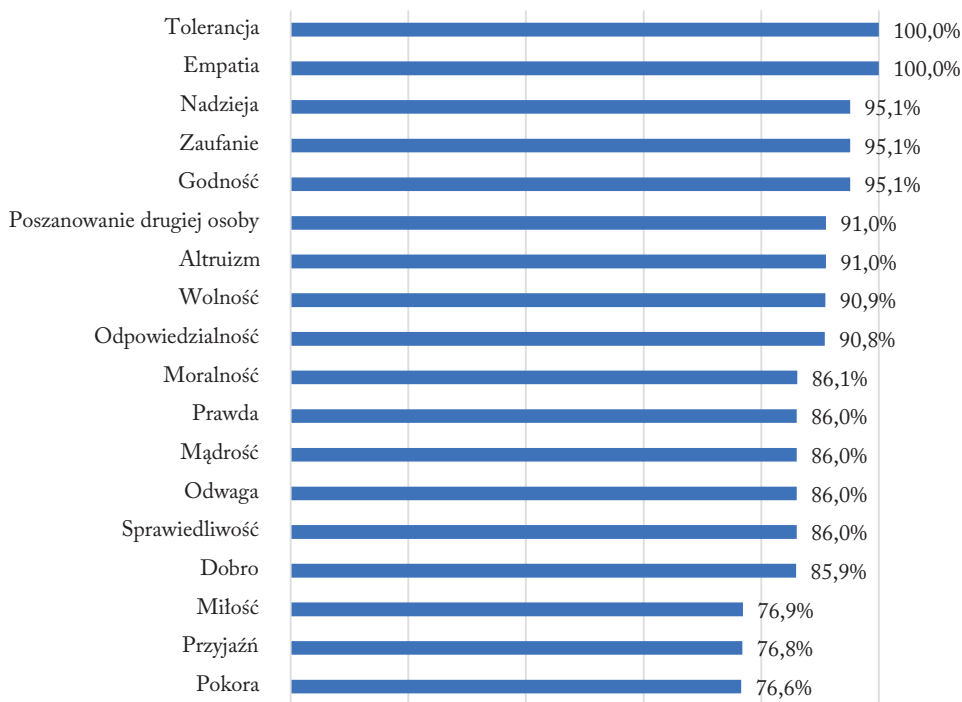
⁵⁷ Tamże, s. 12.

⁵⁸ A. Pawełczyńska, *Głowy hydry. O przewrotności współczesnego zła*, Wydawnictwo LTW, Warszawa 2004.

a przejawia się to w sposobie zachowania, w wyrażanych poglądach, opiniach, ocenianiu, systemie norm i zasad społecznie uznawalnych⁵⁹.

Uczniowie stwierdzili, że w wyniku działań wolontariackich nabyli zaufanie do innych ludzi (75 proc.). Jest to bardzo ważne, gdyż jak podkreśla Piotr Sztompka, dzięki zaufaniu możliwe jest budowanie trwałych relacji społecznych⁶⁰. Młodzież dostrzega również, że wolontariat jest źródłem nadziei (74,2 proc.) i kształtuje godność człowieka (70,9 proc.). Wolontariat według 68 proc. licealistów uczy pokory, daje poczucie sprawiedliwości (67,7 proc.), buduje miłość do innych (67,4 proc.), rozwija odwagę (67,3 proc.). Najrzadziej wskazywaną odpowiedzią była mądrość, którą nabywają uczniowie w trakcie działań (62,2 proc.), prawda (57,4 proc.) oraz wolność (56,2 proc.), którą można interpretować jako potrzebę wyrażania siebie, swojego ja, samostanowienie oraz decydowanie o własnym życiu.

Wykres 26. Wartości, jakie kształtuje wolontariat u uczniów w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

⁵⁹ S.H. Zaręba, *Socjologiczne...*, dz. cyt., s. 206.

⁶⁰ P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2007.

Rolę wolontariatu w kształtowaniu wartości u młodzieży dostrzegli również nauczyciele. Według ich opinii, wolontariat kształtuje przede wszystkim u uczniów empatię i tolerancję (100 proc.). Na kolejnym miejscu wymienili nadzieję, zaufanie i godność (95,1 proc.). Na poszanowanie drugiego człowieka i altruizm wskazało 91 proc. nauczycieli, a na kształtowanie moralności wśród uczniów – 86,1 proc. Spośród nauczycieli 86 proc. uważa, że wolontariat kształtuje u uczniów takie cechy, jak prawda, mądrość, odwaga i sprawiedliwość. Nieco mniej, gdyż 85,9 proc. nauczycieli wskazało, że rozwija u ucznia dobro, miłość (76,9 proc.), przyjaźń (76,8 proc.) i pokorę (76,6 proc.).

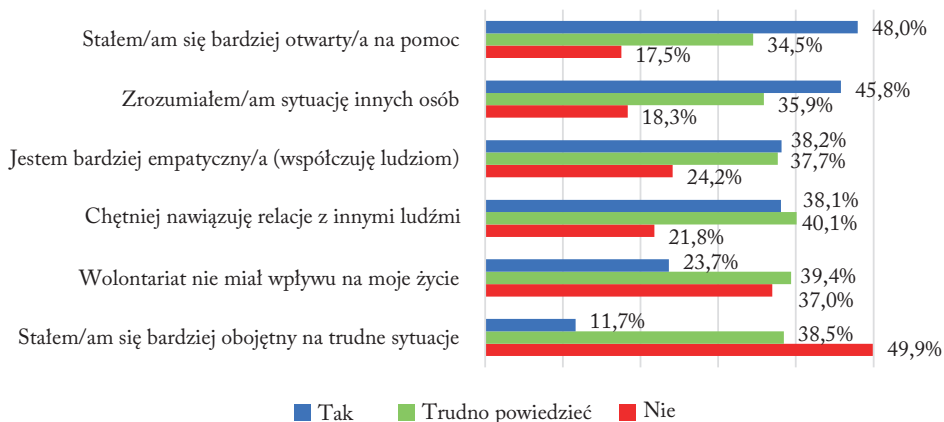
Tabela 14. Porównanie opinii młodzieży i nauczycieli
odnośnie do kształtowanych przez wolontariat wartości (%)

Wartości	Odpowiedź twierdząca uczniów	Odpowiedź twierdząca nauczycieli
Tolerancja	82,9	100,0
Empatia	87,1	100,0
Godność	70,9	95,1
Zaufanie	75,0	95,1
Nadzieja	74,2	95,1
Altruizm	80,7	91,0
Poszanowanie drugiej osoby	85,2	91,0
Wolność	56,2	90,9
Odpowiedzialność	83,4	90,8
Moralność	80,3	86,1
Sprawiedliwość	67,7	86,0
Odwaga	67,3	86,0
Mądrość	62,2	86,0
Prawda	57,4	86,0
Dobro	86,8	85,9
Miłość	67,4	76,9
Przyjaźń	80,7	76,8
Pokora	68,0	76,6

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Należy zauważyć, że zarówno nauczyciele, jak i licealiści przypisują wolontariatowi bardzo duże znaczenie i dużą rolę w kształtowaniu wartości u młodzieży, co w kontekście prowadzenia edukacji aksjologicznej ma ważne znaczenie. Wyłania się tu funkcja aksjologiczno-normatywna wolontariatu, stworzona przez Mirosława Góreckiego. Zarówno uczniowie, jak i nauczyciele wskazali na wartości, które w ich opinii kształtuje wolontariat, wzmacniając takie cechy charakteru, jak np. pokorę czy odwagę. Wolontariat oprócz zadowolenia, jakie może przynieść, niewątpliwie oddziałuje na samego wolontariusza. Subiektywna opinia jest tu niezmiernie ważna, ponieważ jest uzewnętrznieniem zmian dokonujących się w osobowości ucznia na skutek działań wolontariackich. Staś Gawroński zwraca uwagę, że wolontariat niesie ze sobą różne wartości, ale przede wszystkim można do nich zaliczyć postawienie w centrum zainteresowania człowieka. Pozwala na dostrzeżenie najsłabszych i najbardziej cierpiących osób, kształtuje obywatelski sens odpowiedzialności i uczy uczestnictwa w życiu społecznym. Wolontariat pozwala zrozumieć sens służby drugiemu człowiekowi, obdarzając ludzi szacunkiem i bezinteresownością w działaniach. Pozwala na jedną z cenniejszych czynności, a mianowicie dzielenie własnego istnienia z istnieniem innych⁶¹. Młodzież podejmująca działania wolontariackie stwierdziła, że miały one na nią wpływ w relacjach społecznych.

Wykres 27. Wpływ wolontariatu na samorozwój młodzieży

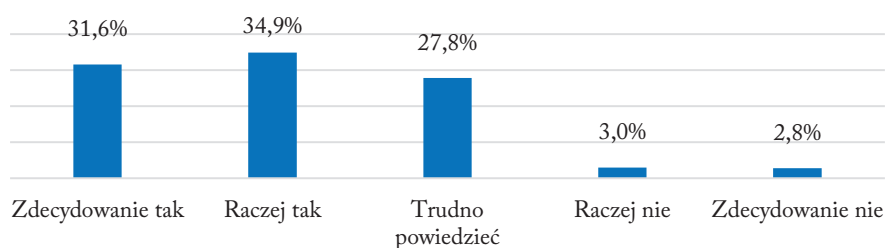
Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

⁶¹ S. Gawroński, *Ochotnicy...*, dz. cyt., s. 26.

Prawie połowa licealistów stwierdziła, że stała się bardziej otwarta na udzielanie pomocy innym (48 proc.), w czym wyraźnie zaznacza się autokreacyjna funkcja wychowawcza wolontariatu w klasyfikacji Mirosława Góreckiego, wskazująca, że w uczniach dokonuje się proces ukierunkowany na kształcenie przynależności i odpowiedzialności społecznej. Widać to również w kolejnych odpowiedziach uczniów, którzy stwierdzili, że działania wolontariackie pozwoliły im zrozumieć sytuację innych osób (45,8 proc.), a 38,2 proc. uczniów stwierdziło, że stali się dzięki temu bardziej empatyczni w stosunku do innych ludzi, natomiast 38,1 proc. chętniej zaczęło nawiązywać relacje z innymi ludźmi. Większość uczniów, którzy uczestniczyli w wolontariacie, dostrzegło jego wpływ na swoje życie, jednak prawie co czwarty uczeń (23,7 proc.) stwierdził, że wolontariat nie miał znaczenia w jego życiu. Niepokojące wydaje się, że 11,7 proc. uczniów wskazało, że stali się bardziej obojętni na trudne sytuacje dotyczące innych osób czy zdarzeń. W tym miejscu można wysnuć po raz kolejny wniosek, że działania wolontariackie prawdopodobnie nie są odpowiednio dobrane do indywidualnej osobowości ucznia, jego predyspozycji i oczekiwań. Z opinii młodzieży widać, że wolontariat niesie ze sobą wartości, o których pisał Staś Gawroński. Licealiści dostrzegli, że drugi człowiek stał się dla nich ważny, zwrócili swoją uwagę na konieczność zainteresowania się osobami potrzebującymi uwagi, a także odczuwają potrzebę nawiązywania kontaktu z drugim człowiekiem i przebywania z nim.

Podczas podejmowanych inicjatyw wolontariackich uczniom liceów ogólnokształcących towarzyszy poczucie satysfakcji z pracy, którą podjęli, co wynika ze zrozumienia, poznania i odkrywania i daje im motywację do dalszych działań⁶².

Wykres 28. Satysfakcja uczniów liceów ogólnokształcących z działań wolontariackich

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

⁶² A. Roguska, *Wolontariat...*, dz. cyt., s. 32.

Podejmowane działania wolontariackie dają satysfakcję 66,4 proc. młodzieży (31,6 proc. uczniów odpowiedziało „zdecydowanie tak”, a 34,9 proc. – „raczej tak”), przy czym niespełna jedna trzecia osób (27,8 proc.) odpowiedziała, że trudno im powiedzieć, czy to, co robią, jest dla nich satysfakcjonujące; za to 5,8 proc. uczniów zadeklarowało, że podejmowane inicjatywy wolontariackie nie sprawiają im satysfakcji. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, że taki wynik może być konsekwencją oddelegowania ucznia do działań, do których nie był wcześniej przygotowany, których nie znał i sam ich nie wybierał. W liceach, jak pokazały wcześniejsze wyniki badania, większość inicjatyw podejmowanych jest akcyjnie, a tylko 4,7 proc. uczniów angażuje się w wolontariat systematycznie i zamierza kontynuować działalność w niezminionej formie. Większość młodzieży angażuje się w wolontariat „od czasu do czasu”, co stanowi 35,5 proc. wolontariuszy. Podejmowane przez nich działania wynikają z bieżących akcji, w które włącza się szkoła. Warto więc byłoby pochylić się nad indywidualnymi preferencjami wolontariuszy, aby ich działania przynosiły nie tylko korzyść innym, lecz sprawiały radość i satysfakcję również samym wolontariuszom.

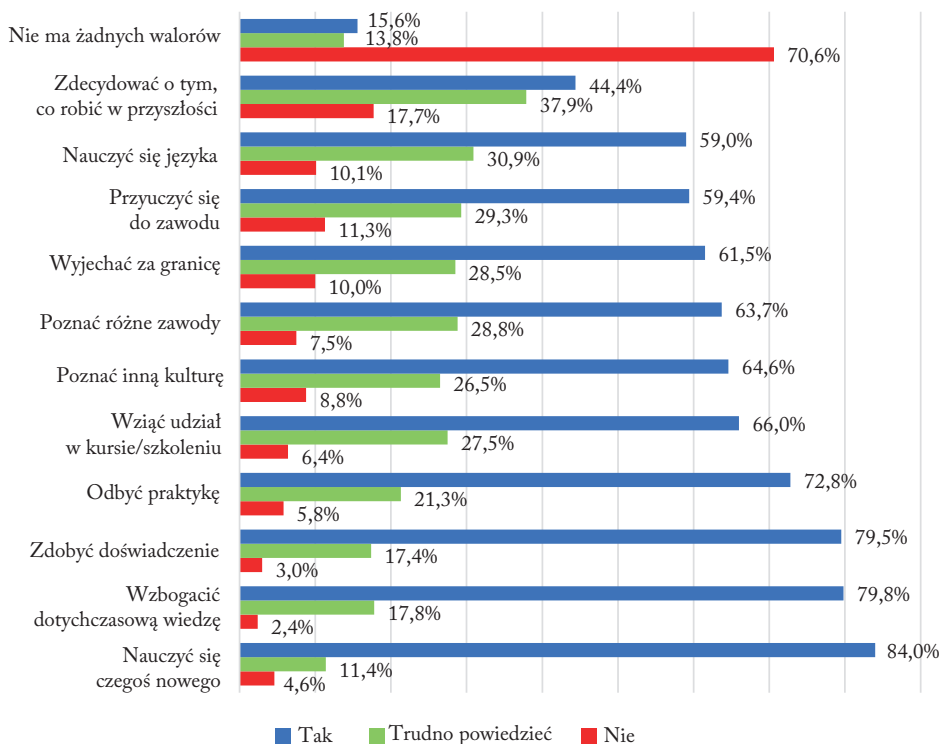
3.2. Korzyści przypisywane wolontariatowi

Uczniowie i nauczyciele liceum przypisują działaniom wolontariackim pewne korzyści związane ze wzbogaceniem swoich umiejętności, kompetencji i wiedzy, które Mirosław Górecki zalicza do funkcji ekspresyjnej wolontariatu. Młodzież poprzez świadome podejmowanie decyzji i dokonywanie wyborów obszarów działalności wolontariackiej może zmierzać do osiągnięcia danego celu⁶³. Wolontariat stanowi więc proces poszerzonego i przedłużonego kształcenia młodzieży zgodnie z jej potrzebami⁶⁴. Wolontariat jako narzędzie edukacyjne umożliwia nabycie nowych wiadomości, doświadczenia czy praktyk zawodowych.

⁶³ M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

⁶⁴ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000.

Wykres 29. Korzyści płynące z wolontariatu i mające wpływ na rozwój edukacyjny młodzieży w opinii uczniów liceów ogólnokształcących

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Przez angażowanie się w działalność wolontariacką młodzież chce nauczyć się czegoś nowego (84 proc.). Licealiści zaobserwowali, że dzięki podejmowanym inicjatywom mogli wzbogacić dotychczasową wiedzę (79,8 proc.), a także zdobyć doświadczenie (79,5 proc.). Wskazali, że wolontariat pozwala na realizację praktyk zawodowych (72,8 proc.), jest sposobem na odbycie szkolenia lub uczestnictwa w kursie (66 proc.). Doświadczenie wolontariackie ma również znaczenie odnośnie do doradztwa zawodowego, ponieważ 63,7 proc. uczniów stwierdziło, że dzięki działaniom poznali różne zawody, a 59,4 proc. przyznało, że może w ten sposób przyuczyć się do zawodu, aby zdecydować, co chce robić w przyszłości (44,4 proc.).

Doradztwo zawodowe jest częścią edukacji formalnej uczniów i jest realizowane już w edukacji przedszkolnej w formie preorientacji zawodowej. W szkole podstawowej i liceum prowadzone są zajęcia z doradztwa, które wynikają z *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 sierpnia 2018 r. w sprawie*

doradztwa zawodowego. Zapisy zawarte w rozporządzeniu wyraźnie wskazują, że zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów do wyboru kierunku kształcenia i zawodu⁶⁵. Wolontariat w liceum ogólnokształcącym jest więc jedną z form, którą szkoła może zaproponować uczniom, ponieważ umożliwia on w szerokim zakresie zapoznanie się z różnymi zawodami i ułatwia dokonanie wyboru kierunku dalszego kształcenia. Wśród wymienianych korzyści młodzież wskazała również na okazję do poznania innej kultury (64,6 proc.). Licealiści mogą wyjechać za granicę (61,5 proc.), a dużą korzyścią jest dla nich także, również okazja do nauki języka obcego (59 proc.). Warto podkreślić, że 70,6 proc. uczniów zanegowało stwierdzenie, że wolontariat nie ma żadnych walorów.

Wolontariat w opinii młodzieży jest narzędziem edukacyjnym prowadzącym do nabywania wiedzy i rozwoju kompetencji. Warto więc wprowadzać go w większym stopniu w zakres edukacji formalnej, ponieważ uczniowie liceum mają możliwość nabywania w ten sposób nowych umiejętności.

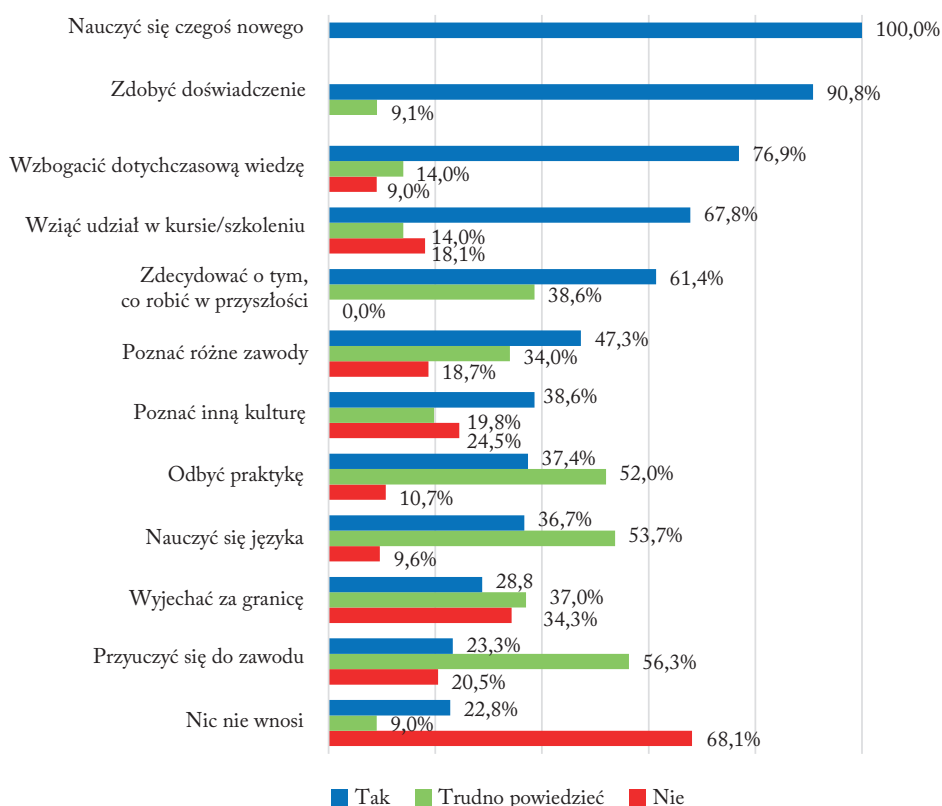
Odnosząc się do umiejętności i kompetencji uczniów liceów ogólnokształcących, nauczyciele stwierdzili, że wolontariat ma wartość edukacyjną. Zwrócili uwagę na możliwość edukacji, która – jak pisał Kazimierz Denek⁶⁶ – wspiera samorozwój, autokreację, preferuje samodzielny wysiłek ucznia. Z uwagi na wielowymiarowy charakter edukacji, uczestnictwo w wolontariacie pozwala na rozwój ucznia, a w konsekwencji społeczeństwa. Nauczyciele wskazali w 100 proc., że przede wszystkim dzięki działaniom wolontariackim licealiści mogą nauczyć się czegoś nowego. Według nich (90,8 proc.) młodzież może w ten sposób zdobyć potrzebne jej doświadczenie, wzbogacić dotychczasową wiedzę (76,9 proc.). Wolontariat w opinii nauczycieli daje uczniowi możliwość wzięcia udziału w kursie bądź szkoleniu (67,8 proc.), podwyższając jego kwalifikacje. Nauczyciele będący odpowiedzialni za kształcenie młodzieży w liceum wyraźnie wskazali, że wolontariat w ich opinii ma walory edukacyjne, pozwala bowiem na zdobycie nowej wiedzy i umiejętności. Uważają, że poprzez działania wolontariackie uczniowie kształtują swoją drogę zawodową i mogą zdecydować o tym, co będą robić w przyszłości (61,4 proc.), poznać nowe zawody (47,3 proc.), a także odbyć praktykę (37,4 proc.).

⁶⁵ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* (Dz.U. 2017, poz. 356).

⁶⁶ K. Denek, *Reforma...*, dz. cyt., s. 11.

Spośród nauczycieli 38,6 proc. stwierdziło, że wolontariat pozwala na poznanie innej kultury, naukę języka (36,7 proc.), wyjazd za granicę (28,8 proc.) i przyuczenie się do zawodu (23,3 proc.). Wśród nauczycieli stanowiących ponad jedną piątą respondentów (22,8 proc.) są też tacy, którzy twierdzą, że wolontariat nie wnosi nic do życia ucznia. Nauczyciele ci nie dostrzegali żadnych walorów wolontariatu wpływających na osobowość, wychowanie, kształcenie uczniów itp.

Wykres 30. Korzyści płynące z wolontariatu i mające wpływ na rozwój edukacyjny młodzieży w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Tabela 15. Porównanie przypisywanych korzyści płynących z wolontariatu w opiniach młodzieży i nauczycieli (%)

Korzyści płynące z wolontariatu	Uczniowie	Nauczyciele	Różnica procentowa
Nauczyć się czegoś nowego	84,0	100,0	16,0
Wzbogacić dotychczasową wiedzę	79,8	76,9	2,9
Zdobycь doświadczenie	79,5	90,8	11,3
Odbyć praktykę	72,8	37,4	35,4
Wziąć udział w kursie/szkoleniu	66,0	67,8	1,8
Poznać inną kulturę	64,6	38,6	26,0
Poznać różne zawody	63,7	47,3	16,4
Wyjechać za granicę	61,5	28,8	32,7
Przyuczyć się do zawodu	59,4	23,3	36,1
Nauczyć się języka	59,0	36,7	22,3
Zdecydować o tym, co robić w przyszłości	44,4	61,4	17,0
Nie ma żadnych walorów	15,6	22,8	7,2

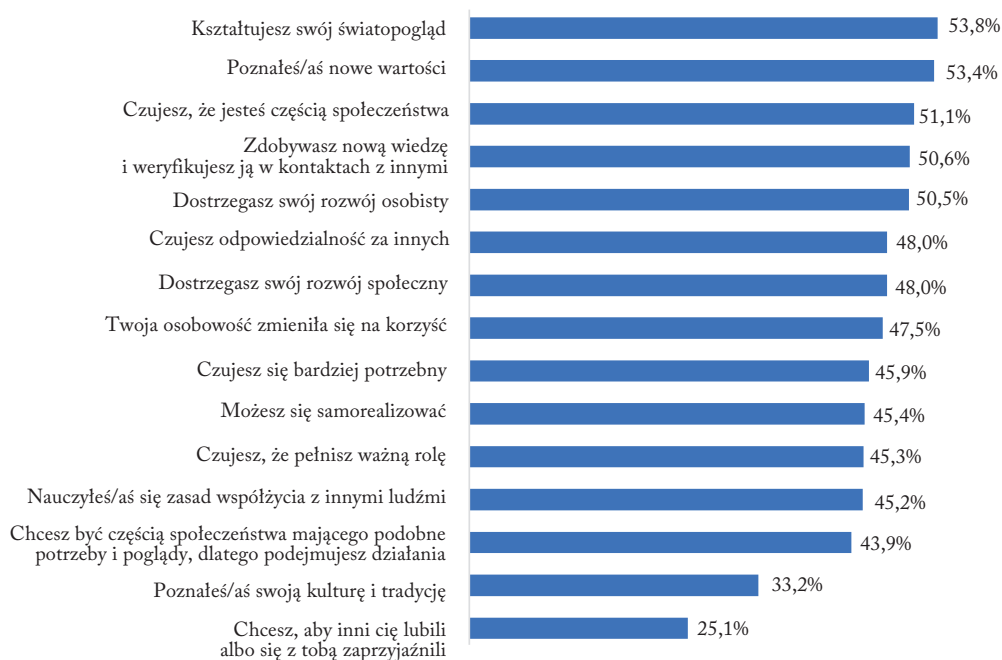
Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Jak widać w powyższej tabeli, przypisywane nauczycielom i uczniom opinie znacząco różnią się w takich kwestiach, jak postrzeganie możliwości przyuczenia się do zawodu i odbycia praktyki zawodowej (35,4 proc.), a także możliwości wyjazdu za granicę (32,7 proc.). Najmniejsza różnica w opinii dotyczy możliwości uczestnictwa w szkoleniach (1,8 proc.) oraz możliwości wzbogacenia dotychczasowej wiedzy (2,9 proc.). Należy jednak zauważyć, że zarówno młodzież, jak i nauczyciele dostrzegają walory edukacyjne płynące z działalności wolontariackiej, przypisując jej wiele korzyści, które są tak ważne dla młodego człowieka zdobywającego wiedzę, planującego swoją przyszłość, podjęcie studiów i karierę zawodową. Uczestnictwo w wolontariacie pozwala na zdobycie doświadczenia i wiedzy, wzbogacenie własnego rozwoju intelektualnego. Oprócz walorów związanych z kształceniem i doświadczeniem zawodowym uczniowie wskazali również na ważny rozwój osobowości, rozwój społeczny i budowanie relacji społecznych. Rozwój społeczny młodzieży możliwy jest dzięki podejmowaniu przez nią nowych ról społecznych oraz włączanie się w coraz szersze środowisko społeczne. Aleksander Kamiński podkreśla, że rozwój społeczny

polega na kolejnym wrastaniu w grupy społeczne, których członkiem staje się jednostka, oraz na przyswajaniu sobie w tych grupach odpowiednich ról społecznych (...). Pomyślny przebieg tego rozwoju wymaga sprzyjających sytuacji interpersonalnych i grupowych oraz takiego dostosowania się społecznego jednostki do grupy, które by zarazem przewyciężało niekorzystne w niej sytuacje społeczne przez dokonywanie odpowiedniej melioracji lub wyboru nowych kręgów i grup⁶⁷.

Można więc stwierdzić, że młodzież, poprzez uczestnictwo w wolontariacie, bierze odpowiedzialność za swoje działania i za innych, podejmuje się nowej roli w wyniku złożonych interakcji (działania sił społecznych), doświadcza rozwoju społecznego.

Wykres 31. Korzyści płynące z wolontariatu, mające wpływ na rozwój społeczny młodzieży w opinii uczniów liceów ogólnokształcących

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

⁶⁷ A. Kamiński, *Podstawowe pojęcia pedagogii społecznej w pracy socjalnej*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976, s. 7.

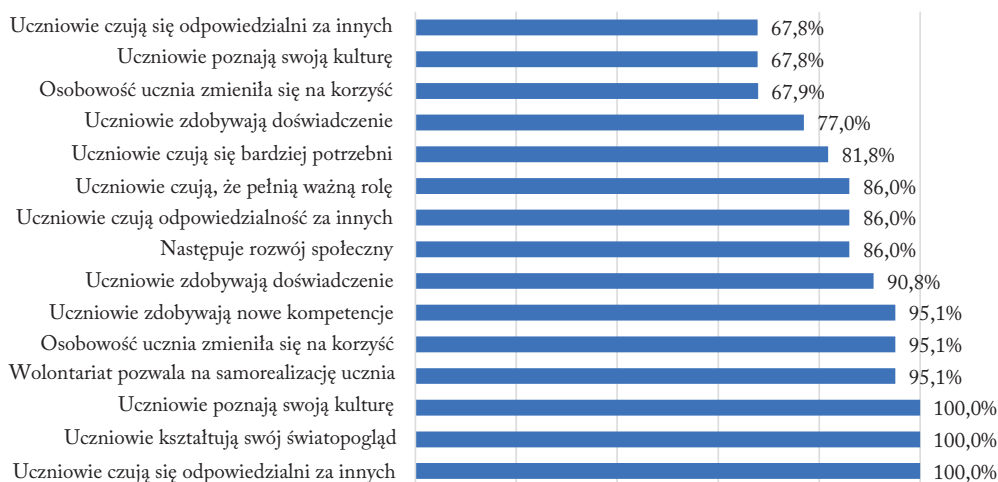
Ponad połowa ankietowanych (53,83 proc.) zadeklarowała, że podczas podejmowania działań wolontariackich kształtuje swój światopogląd. Jest to ważne stwierdzenie, ponieważ wolontariat jest drogą do budowania społeczeństwa obywatelskiego, pozwala również zrozumieć zasady, jakimi kieruje się społeczeństwo. Kolejnym stwierdzeniem było wskazanie, że młodzież (53,35 proc.) poprzez wolontariat poznaje nowe wartości, z którymi wcześniej nie miała styczności. Istotną przesłanką, dla której licealiści angażują się w wolontariat, jest również poczucie, że są częścią społeczeństwa – 51,08 proc. Połowa uczniów (50,57 proc.) zdobyła w ten sposób nową wiedzę i uzyskała możliwość jej weryfikacji w kontaktach z innymi osobami. Połowa ankietowanych uczniów (50,51 proc.) zadeklarowała, że dostrzega swój rozwój osobisty, a nieco mniej niż połowa, bo 48,04 proc., zauważyła własny rozwój społeczny. Uczniowie dostrzegli również zmianę swojej osobowości. Ponad dwie piąte (47,46 proc.) osób zadeklarowało, że ich osobowość zmieniła się na korzyść. W czasach, kiedy młodzież spędza tak dużo czasu przed urządzeniami cyfrowymi (telefon, komputer)⁶⁸, często izolując się od kolegów, wolontariat odgrywa ważną dla nich rolę, gdyż 45,91 proc. uczniów deklaruje, że przez tego rodzaju działania czują się bardziej potrzebni. Wolontariat pozwala też na samorealizację młodzieży (45,39 proc.) i przynosi poczucie pełnienia ważnej roli (45,30 proc.), pozwala na naukę zasad współżycia z innymi ludźmi (45,16 proc.). Młodzież wskazała na funkcję integracyjną wolontariatu (43,83 proc.) oraz zadeklarowała, że chce być częścią społeczeństwa mającego podobne potrzeby i poglądy i dlatego podejmuje działania.

Wyniki badania wskazują, że wolontariat ma duże znaczenie również w edukacji historycznej, gdyż ponad jedna trzecia uczniów (33,19 proc.) biorących udział w działaniach wolontariackich zadeklarowała, że dzięki niemu poznała swoją kulturę i tradycje. Najrzadszym powodem, na który wskazał co czwarty licealista (25,05 proc.), była deklaracja, że działalność wolontariacka wynika wyłącznie z własnych chęci, żeby zasłużyć na przyjaźń ze strony innych. W tym przypadku wolontariat pełni funkcję afiliacyjną, realizuje bowiem potrzebę przyjaźni i kontaktów i zapewnia uczniowi równowagę psychiczną. Uczniowie dostrzegli swoją podmiotową rolę w społeczeństwie, czują odpowiedzialność za innych, poznają społeczeństwo, zasady współżycia społecznego, czują się częścią społeczeństwa.

⁶⁸ K. Siekiera, *Dzieci i młodzież w Internecie – korzystanie i zagrożenia z perspektywy opiekunów. Komunikat z badań, Nr 129/2018*, www.cbos.pl (12.07.2019).

To ważny krok w ich rozwoju społecznym, prowadzący do bycia członkiem społeczeństwa obywatelskiego i budzenia się poczucia własnej tożsamości narodowej.

Wykres 32. Korzyści płynące z wolontariatu, mające wpływ na rozwój społeczny młodzieży w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Nauczyciele podzielali również opinię, że poprzez angażowanie się młodzieży w działania wolontariackie następuje jej rozwój społeczny (100 proc.). Ponadto wolontariat ich zdaniem uczy zasad współżycia społecznego oraz sprawia, że młodzież czuje się odpowiedzialna za innych.

Badani nauczyciele stwierdzili (95,1 proc.), że uczniowie poznają nowe wartości i zdobywają nową wiedzę, a dzięki podejmowanym inicjatywom wolontariackim czują się bardziej potrzebni (90,8 proc.). Stwierdzili, że w wyniku tych działań młodzież ma możliwość rozwoju osobistego (86 proc.). Zauważyli również, że osobowość ucznia zmienia się na korzyść (81,3 proc.), pozwalając na samorealizację (77 proc.). Wolontariat daje również możliwość poznania swojej kultury i tradycji (67,9 proc.) oraz kształtowania własnego światopoglądu (67,8 proc.).

Z powyższej analizy wynika, że w opinii nauczycieli wolontariat wpływa w istotnym wymiarze na rozwój społeczny uczniów. Należy jednak przypomnieć, że dla rozwoju społecznego młodzieży, jak pisze Ilona Kość, niezwykle

znaczenie mają interakcje między uczniem a nauczycielami⁶⁹, które dostarczają wzorców postępowania. Ważne jest więc inicjowanie działań wolontariackich przez nauczycieli i zachęcanie młodzieży do uczestnictwa w nich, gdyż w ten sposób m.in. młodzież może kształtować postawy w kontakcie z drugim człowiekiem i budować swoją osobowość, przez co dokonuje się jej rozwój społeczny.

3.3. Dostrzegane walory wolontariatu

Przedstawione powyżej wyniki badania dotyczące walorów wolontariatu uzyskano po przeprowadzeniu ankiety. Badanie to miało charakter pytań i odpowiedzi zamkniętych, na które mogli odpowiedzieć ankietowani. Jednak niezmiernie ważna jest subiektywna opinia nauczycieli jako tych, którzy obserwują rozwój swoich uczniów związany z wartościami edukacyjnymi, jakie niesie ze sobą wolontariat. Ankieta pozwoliła na uzyskanie nieszablonowych i osobliwych odpowiedzi.

Tabela 16. Walory wolontariatu w opinii nauczycieli

Walory wolontariatu	(%)
Nauczyciele w odpowiedzi przekierowali do punktu 8, w którym było wymienionych 15 walorów wolontariatu	19,0
Brak odpowiedzi	13,7
Uczy empatii	12,0
Uczy nabywania kompetencji kluczowych i społecznych	9,1
Uczy umiejętności współpracy, poczucia obowiązku, daje satysfakcję	9,1
Uczy odpowiedzialności i zdolności organizacyjnych	6,0
Pozwala wychowywać młodzież i nabywać wrażliwości na innych ludzi	6,0
Służy rozwojowi każdego człowieka w szerokim zakresie	6,0
Rozwija altruizm	4,9
Wyrabia odpowiedzialność	4,9
Uczy samodzielności, kreatywności w podejmowaniu działań	4,7
Ma walory pozytywne	4,7

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

⁶⁹ I. Kość, *Funkcja...*, dz. cyt., s. 182–183.

Uzyskane wyniki badań wskazują, że nauczyciele nie mieli w tej kwestii odosobnionych spostrzeżeń. Wśród uzyskanych odpowiedzi najczęściej nauczycieli (19 proc.) skierowało swoją odpowiedź do punktu 8 z ankiety dla nauczyciela, w której znajdowały się takie stwierdzenia, jak:

- osobowość ucznia zmieniała się na korzyść,
- uczniowie czują się bardziej potrzebni,
- następuje rozwój osobisty,
- następuje rozwój społeczny,
- uczniowie uczą się zasad współżycia,
- uczniowie poznają nowe wartości,
- uczniowie poznają swoją kulturę,
- uczniowie kształtują swój światopogląd,
- uczniowie zdobywają nową wiedzę,
- uczniowie czują, że są częścią społeczeństwa,
- uczniowie czują, że pełnią ważną rolę,
- uczniowie czują odpowiedzialność za innych,
- wolontariat pozwala na samorealizację ucznia,
- uczniowie zdobywają doświadczenie,
- uczniowie zdobywają nowe kompetencje.

Respondenci wskazali (12 proc.), że wolontariat uczy empatii. Wśród pozostałych, 9,1 proc. stwierdziło, że wolontariat kształtuje kompetencje kluczowe i kompetencje społeczne, taki sam procent respondentów uważał, że wyrabia umiejętność współpracy, rozbudza poczucie obowiązku i daje satysfakcję. Wśród odpowiedzi były również stwierdzenia, że wolontariat uczy odpowiedzialności (6 proc.). Nauczyciele zwrócili uwagę na to, że kształtuje u licealistów zdolności organizacyjne (6 proc.). Według nauczycieli wolontariat wspomaga wychowanie młodzieży i uwarżliwia na innych ludzi (6 proc.), służy rozwojowi każdego człowieka w szerokim zakresie (6 proc.). Nauczyciele wskazali również, że wolontariat rozwija altruizm (4,9 proc.), który jest tak ważną cechą w rozwijaniu postaw prospołecznych, wyraża się w bezinteresownym działaniu na rzecz innych ludzi. Dzięki altruistycznym cechom uczniowie poświęcają swój czas, energię, zainteresowanie, stają się zdolni do poświęcania się dla innych. Nauczyciele liceów ogólnokształcących uważają, że wolontariat wyrabia bezinteresowną motywację, odpowiedzialność (4,9 proc.) uczy samodzielności i kreatywności w podejmowanych działaniach (4,7 proc.). Nauczyciele również bardzo ogólnie stwierdzili, że wolontariat posiada pozytywne walory (4,7 proc.).

Jak widać z powyższej analizy, nauczyciele przypisują wolontariatowi wiele walorów, opisując je w bardzo szerokim zakresie. Wymienili walory związane z kształceniem i wychowaniem, co wskazuje, że warto propagować i kontynuować wolontariat w liceach. Stwarza on okazję do budowania świata wartości, wyszukiwania wzorców osobowych, z których młodzież może czerpać i przyswajać je sobie, z korzyścią dla własnego samorozwoju. Podejmowane działania wolontariackie pomagają w rozwijaniu zainteresowań, w znalezieniu pożytecznej formy spędzania czasu wolnego, pozwalają nabyć nowe umiejętności, wiedzę i kompetencje. Należy więc zachęcać młodzież do podejmowania aktywności wolontariackiej, która jak widać z powyższych badań, wpływa pozytywnie na rozwój osobowości, jest ważna i pożądana ze względu na jej wymiar edukacyjny.

Podsumowanie

Podsumowując tę część badań, która dotyczy walorów wolontariatu w opinii uczniów i nauczycieli, można stwierdzić, że zarówno młodzież, jak i nauczyciele przypisują mu wiele walorów. W opinii licealistów, w wyniku podejmowanych inicjatyw, najbardziej kształtowana jest empatia, dobro, poszanowanie drugiej osoby, odpowiedzialność, tolerancja, altruizm, przyjaźń i zaufanie. Podobnie nauczyciele zauważają, że wolontariat pozytywnie wpływa na kształtowanie świata wartości u uczniów. Na pierwszym miejscu wymieniają empatię i tolerancję, dalej nadzieję, zaufanie i godność. W wyniku zaangażowania w wolontariat prawie połowa uczniów liceum zwiększyła swoją świadomość społeczną i stała się bardziej otwarta na pomoc innym. Licealiści zauważyli, że stali się bardziej empatyczni, co oznacza, że są zdolni do zachowań altruistycznych. Dostrzegli w sobie zmianę w postrzeganiu trudnej sytuacji innych ludzi i większą chęć do nawiązywania relacji z innymi ludźmi. Co piąty licealista stwierdził, że wolontariat nie miał wpływu na jego życie, a co dziesiąty, że przez wolontariat stał się obojętny na trudne sytuacje. W zdecydowanej większości wolontariusze czerpią satysfakcję z podejmowanej działalności.

Nauczyciele i uczniowie liceum wskazali również na walory wolontariatu, które rozwijają, kształcą i umożliwiają nabywanie nowych kompetencji. Stwierdzili, że dzięki działaniom młodzież może nauczyć się czegoś nowego i zdobyć nowe doświadczenia oraz wzbogacić swoją dotychczasową wiedzę, odbyć praktykę, wziąć udział w szkoleniu lub kursie. Wolontariat daje możliwość poznania nowych

zawodów oraz praktyczne przyuczenie się do ich wykonywania, daje możliwość poznania innej kultury, wyjazdu za granicę i nauczania się języka obcego. Należy zwrócić uwagę, że co piaty nauczyciel zadeklarował, że jego zdaniem wolontariat nic nie wnosi w życie uczniów, oceniając jego walory bardziej sceptycznie niż sami uczniowie. Uczniowie liceum podkreślili, że dzięki działaniom wolontariackim kształtują swój światopogląd, czują się częścią społeczeństwa. Wskazali, że poznali nowe wartości, których nie znali wcześniej, dostrzegając na lepsze zmianę swojej osobowości. Zdobywanie wiedzy i weryfikacja tej wiedzy to atut, na który wskazała ponad połowa młodzieży licealnej. Połowa zauważyła wpływ na swój rozwój osobisty, a nieco mniej zadeklarowała również wpływ na rozwój społeczny oraz wzrost poczucia odpowiedzialności za innych. Wolontariat to również działanie pozwalające poczuć licealistom, że są bardziej potrzebni. Mogą się samorealizować i mają poczucie pełnienia ważnej roli. Młodzi ludzie deklarują, że w wyniku działań wolontariackich uczą się współżycia z innymi. Wolontariat pozwala młodzieży lepiej poznać kulturę i tradycję.

Wszyscy badani nauczyciele byli zgodni co do tego, że poprzez wolontariat następuje rozwój społeczny. Uczniowie liceum uczą się zasad współżycia z innymi ludźmi i czują odpowiedzialność za innych. Stwierdzili również, że uczniowie liceum zdobywają nową wiedzę i czują, że pełnią ważną rolę, jak również dostrzegli, że poznają nowe wartości, których wcześniej nie mieli okazji poznać. Nauczyciele wskazali, że wolontariat posiada pozytywne walory. Ich zdaniem uczy empatii. Stwierdzili także, że kształtuje kompetencje kluczowe. Nauczyciele są tą grupą, która szczególnie stara się wdrażać w procesie edukacji kompetencje kluczowe, ponieważ wynikają one z *Zaleceń Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* i muszą być wdrażane podczas nauki szkolnej⁷⁰. Kompetencje kluczowe stanowią połączenie wiedzy, umiejętności i postaw uważanych za niezbędne dla potrzeb samorealizacji i rozwoju osobistego, aktywnego obywatelstwa, integracji społecznej oraz zatrudnienia. Określono ich osiem:

- porozumiewanie się w języku ojczystym,
- porozumiewanie się w językach obcych,
- kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne,
- kompetencje informatyczne,

⁷⁰ Zalecenie rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01), www.eur-lex.europa.eu (18.03.2019).

- umiejętność uczenia się,
- kompetencje społeczne i obywatelskie,
- inicjatywność i przedsiębiorczość,
- świadomość i ekspresja kulturalna.

Ponadto nauczyciele uważają, że wolontariat wśród młodzieży wyrabia w uczniach kompetencje społeczne, takie jak: komunikacja i współpraca w grupie, umiejętność współpracy i poczucie obowiązku, daje wolontariuszowi satysfakcję, uczy odpowiedzialności, umiejętności organizacyjnych, wspomaga wychowanie młodzieży i uwrażliwia na innych ludzi. Służy rozwojowi każdego człowieka w szerokim zakresie, rozwija altruizm, wyrabia odpowiedzialność, uczy samodzielności i kreatywności w podejmowanych działaniach.

4. Szanse i bariery w rozwoju wolontariatu w edukacji liceum ogólnokształcącego

Wolontariat w niektórych liceach ogólnokształcących ma długoletnią tradycję. Nauczyciele angażują się w inicjowanie działań, a uczniowie w pracę wolontariacką. W liceach, w których do tej pory nie istniał wolontariat, nastąpiła konieczność jego wdrożenia, z powodu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej. Dzięki temu wszyscy uczniowie liceum mają teraz okazję i sposobność do przyłączenia się i zaangażowania w wolontariat. Młodzieży łatwiej jest skorzystać z oferty, która dostępna jest w ich szkole niż samemu szukać gdzieś zaangażowania poza jej murami. Szczególnie ważna wydaje się być rola nauczyciela, który zachęca licealistów do pracy wolontariackiej. Niestety ten rodzaj pracy w liceach ogólnokształcących może być ograniczony w różny sposób, z powodów leżących po stronie szkoły albo po stronie ucznia.

Analizując problematykę wolontariatu, można wysnuć stwierdzenie, że są czynniki, które hamują jego rozwój, ale też istnieją szanse na dalszy rozwój wolontariatu w liceach. Wyniki niniejszego badania mają na celu poznanie szans na rozwój wolontariatu oraz ukazanie barier w rozwoju wolontariatu w liceach ogólnokształcących. Pytania skierowane zostały do nauczycieli i młodzieży, w formie zamkniętej do uczniów liceów oraz w zamkniętej i otwartej do nauczycieli, i dotyczyły poznania:

- szans rozwoju inicjatyw wolontariackich w liceum, leżących po stronie organizacji życia szkoły,

- szans na promowanie wolontariatu w liceum, leżących po stronie nauczycieli,
- barier spowodowanych organizacją życia w liceum,
- barier leżących po stronie młodzieży liceum ogólnokształcącego,
- barier leżących po stronie kadry pedagogicznej.

Należy zwrócić uwagę, że nie wszyscy uczniowie liceum są pełnoletni. Na uczestnictwo w wolontariacie muszą mieć zgodę rodziców oraz działać w obecności dorosłego opiekuna. Wiąże się to z utrudnieniami wymagającymi od szkoły większego zaangażowania i lepszej organizacji pracy wolontariackiej w liceum oraz dostosowania odpowiedniej oferty dla młodzieży. Również małe doświadczenie i niewielkie kwalifikacje młodzieży są znaczącą trudnością, w związku z czym uczniowie – jak pokazują wcześniejsze wyniki badań – najchętniej angażują się w akcje, zbiórki i pomoc dzieciom.

4.1. Szanse na rozwój inicjatyw wolontariackich w liceum, zależne od organizacji życia szkolnego

W wyniku przeprowadzonych badań można wysnuć stwierdzenie, że wolontariat w liceach ogólnokształcących ma szanse na rozwój i może być w większym stopniu propagowany wśród młodzieży. Mimo że nie jest on najchętniej podejmowaną przez młodzież aktywnością, można jednak zauważyć, że uczniowie zauważają jego walory. Zasadne jest więc podejmowanie takich działań, które wpłyną na jego popularyzację wśród licealistów, angażując w nie coraz większe grono osób. Szkoła jest instytucją, w której nauczyciele i uczniowie tworzą silną więź opartą na interakcjach wielokierunkowych. Stworzenie odpowiednich warunków do działania i podjęcie inicjatyw, a także pobudzenie sił ludzkich przez kadrę pedagogiczną mogą spowodować, że młodzież z chęcią będzie angażować się w wolontariat.

W opinii młodzieży (78,7 proc.), aby wolontariat mógł się rozwijać w liceum, a młodzież byłaby chętna do działalności wolontariackiej, należy bardziej motywować licealistów do tego rodzaju aktywności. Niewiele mniej osób uważa (76,8 proc.), że w działania zachęcające młodzież do aktywności powinni angażować się wolontariusze, którzy swoim przykładem promowaliby wolontariat. Licealiści twierdzą, że wolontariat i jego działania powinny być bardziej rozpowszechnione (75 proc.), a ich promocja powinna mieć miejsce w szkole (74 proc.). Znaczącą część licealistów potwierdziła, że to szkoła powinna być tym miejscem, w którym powinny być rozpowszechniane dobre przykłady (73,6 proc.). Nieco mniej niż połowa uczniów (47 proc.) zauważyła potrzebę częstszego organizowania spotkań.

Tabela 17. Propozycje działań
celem propagowania wolontariatu w opinii uczniów (%)

Rodzaj działania	Odpowiedź			
	tak	trudno powiedzieć	nie	razem
Należy motywować młodzież	78,7	16,1	5,3	100
W działania promujące wolontariat powinni zaangażować się wolontariusze, którzy swoim przykładem promowaliby wolontariat	76,8	17,6	5,7	100
Działania powinny być lepiej rozpowszechnione	75,0	17,7	7,3	100
Promocja powinna mieć miejsce w szkole	74,0	18,3	7,7	100
Należy rozpowszechnić dobre przykłady	73,6	21,7	4,7	100
Spotkania powinny być organizowane częściej	47,0	34,7	18,4	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Młodzież dostrzega więc potrzebę prowadzenia różnorodnych działań w szkole i przez nauczycieli celem propagowania idei wolontariatu. Można wysnuć z tego stwierdzenie, że dostrzeżono potrzebę podejmowania inicjatyw wolontariackich przez licealistów.

W opinii nauczycieli najważniejszym działaniem, jakie należy podjąć, aby zachęcić młodzież do podejmowania wolontariatu, jest rozpowszechnianie dobrych przykładów (86 proc.) oraz motywacja młodzieży do działań wolontariackich (85,9 proc.). Kolejnym najczęściej pojawiającym się stwierdzeniem było, że w działania popularyzujące wolontariat powinni angażować się wolontariusze, którzy swoim przykładem promowaliby wolontariat.

Nauczyciele (71,9 proc.) wskazali, że to szkoła jest miejscem, w którym powinny odbywać się działania na rzecz promocji wolontariatu, a 57,2 proc. nauczycieli wskazało, że działania te powinny być bardziej rozpowszechnione (aby ich wydźwięk szeroko obejmował dotarł do większości licealistów). Ponad jedna trzecia spośród nauczycieli wskazała, że spotkania z uczniami powinny być organizowane częściej (33,4 proc.). Jak widać, nauczyciele również odczuwają potrzebę propagowania idei wolontariatu i podejmowania różnych inicjatyw, celem jego rozwoju i wdrażania w liceum.

Tabela 18. Działania zachęcające do wolontariatu w opinii nauczycieli (%)

Rodzaj działania	Odpowiedź			
	tak	trudno powiedzieć	nie	razem
Należy motywować młodzież	86,0	14,0	0,0	100
Należy rozpowszechnić dobre przykłady	85,9	14,1	0,0	100
W działania promujące wolontariat powinni zaangażować się wolontariusze, którzy swoim przykładem promowaliby wolontariat	81,1	18,9	0,0	100
Promocja powinna mieć miejsce w szkole	71,9	18,9	9,1	100
Działania powinny być lepiej rozpowszechnione	57,2	37,9	4,9	100
Spotkania powinny być organizowane częściej	33,4	32,9	33,7	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Tabela 19. Różnice w opiniach o podejmowanych działaniach mających zachęcić młodzież do udziału w wolontariacie w opinii uczniów i nauczycieli (%)

Korzyści płynące z wolontariatu	Uczniowie	Nauczyciele	Różnica
Należy motywować młodzież	78,7	85,9	7,2
W działania promujące wolontariat powinni zaangażować się wolontariusze, którzy swoim przykładem promowaliby wolontariat	17,6	81,1	63,5
Działania powinny być lepiej rozpowszechnione	75,0	57,2	17,8
Promocja powinna mieć miejsce w szkole	74,0	71,9	2,1
Należy rozpowszechnić dobre przykłady	73,6	86,0	12,4
Spotkania powinny być organizowane częściej	47,0	33,4	13,6

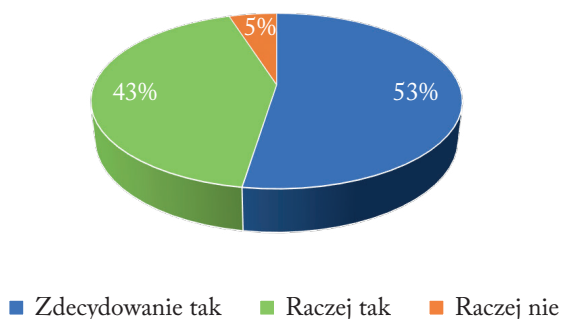
Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Dla porównania przedstawiono powyżej tabelę z odpowiedziami uczniów i nauczycieli. Różnica procentowa wskazuje na to, że nauczyciele mają odmienne zdanie na temat zaangażowania się młodzieży w działania promujące wolontariat. Wolontariusze swoim przykładem mogą zachęcać do działań wolontariackich, uważając je za ważne. Nauczyciele dostrzegają rolę doświadczonego wolontariusza i jego wpływ na młodzież i podejmowane przez nią decyzje. Jak pisała Helena Radlińska, widoczne są wówczas inne postawy, wartości, sposób rozumienia innych, postawa tolerancji, co stanowi źródło treści wychowawczych⁷¹. Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie najbardziej są zgodni w opinii, że promocja wolontariatu powinna mieć miejsce w szkole.

4.2. Szanse na promowanie wolontariatu w liceum po stronie nauczycieli

Nauczyciele swoim podejściem do wolontariatu, motywacją i zaangażowaniem mogą zachęcać młodzież do podejmowania przez nią działań wolontariackich lub też poprzez swoją opinię i postawę skutecznie zniechęcają młodzież do tego. W wyniku przeprowadzonych badań można wysunąć wniosek, że nauczyciele liceów ogólnokształcących mają pozytywny stosunek do wolontariatu szkolnego.

Wykres 33. Chęć podjęcia opieki nad młodzieżą przez nauczycieli w zakresie organizacji działań wolontariackich

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

⁷¹ W. Theiss, *Radlińska*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1997, s. 78–80.

Ponad połowa nauczycieli (52 proc.) stwierdziła, że chętnie podejmują opiekę nad młodzieżą w zakresie organizacji działań wolontariackich, a 43 proc. z nich, że robią to raczej chętnie, co łącznie daje 95 proc. pozytywnych odpowiedzi. Tylko 5 proc. badanych nauczycieli odpowiedziało, że raczej niechętnie podejmują się opieki nad uczniami podczas działań wolontariackich. Deklaracja taka może być wynikiem odpowiedzialności za ucznia, jaka spoczywa na nauczycielu. Podczas pobytu w szkole za młodzież odpowiedzialny jest nauczyciel, który w razie jakiegosć nieszczęśliwego zdarzenia może odpowiadać karnie za niewystarczające wywiązanie się z opieki nad uczniem. Inną przyczyną, która może być powodem takiej deklaracji, może być m.in. brak czasu, brak zainteresowania wolontariatem czy nadmiar obowiązków.

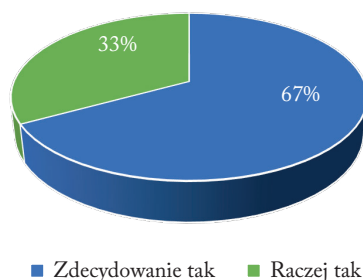
Tabela 20. Uczestnictwo nauczycieli w działaniach wolontariackich (%)

Rodzaj działania	Tak	Trudno powiedzieć	Nie
Podejmuję działania w szkole	90,4	4,7	4,90
Podejmuję działania w akcjach charytatywnych	86,1	0,0	13,90
Podejmuję działania we własnym środowisku lokalnym	81,2	0,0	18,80
Podejmuję działania w akcjach ogólnopolskich i/lub międzynarodowych	67,9	0,0	32,15
Jestem stałym wolontariuszem	53,5	4,7	41,80

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że 90,4 proc. nauczycieli zadeklarowało, że działania wolontariackie podejmują w szkole; 86,1 proc. nauczycieli przyłącza się do udziału w akcjach charytatywnych, a 81,2 proc. podejmuje działania we własnym środowisku lokalnym, 67,9 proc. – w akcjach ogólnopolskich i/lub międzynarodowych. Ponad połowa nauczycieli (53,5 proc.) deklaruje, że jest stałym wolontariuszem. Nauczyciel jest więc osobą, która aktywnie podejmuje się powierzonego mu zadania.

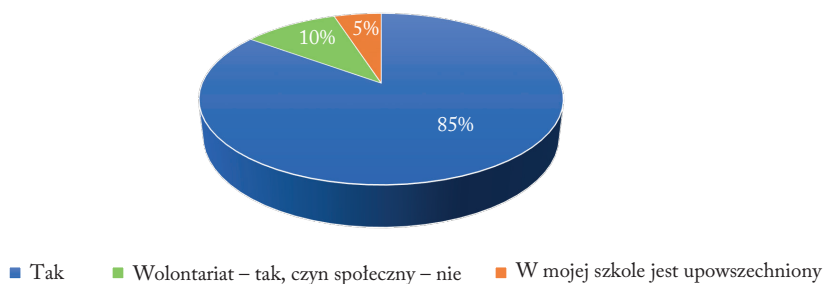
Wykres 34. Potrzeba realizowania wolontariatu w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Wolontariat w szkołach prowadzony jest jako dodatkowe zajęcie. Istotne było więc poznanie opinii nauczycieli, czy wolontariat według nich jest potrzebny. 67 proc. respondentów wskazało, że wolontariat zdecydowanie jest potrzebny, natomiast 33 proc., że raczej tak. Świadczy to o bardzo wysokiej świadomości nauczycieli o potrzebie prowadzenia wolontariatu w liceach ogólnokształcących.

Wykres 35. Potrzeba upowszechniania wolontariatu w opinii nauczycieli

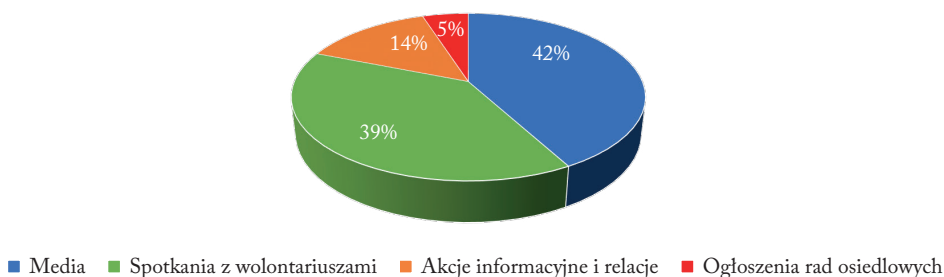

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Aż 86 proc. nauczycieli dostrzega konieczność upowszechniania idei wolontariatu. Spośród respondentów 4,9 proc. uważa, że nie ma takiej konieczności, gdyż w ich szkole wolontariat jest już popularny, natomiast 9,1 proc. twierdzi, że należy upowszechniać wolontariat, a nie czyn społeczny. Można zauważyć, że widoczna jest tu postawa rozpowszechniona u poprzedniego pokolenia, zmuszająca do czynów społecznych i mocno utrwalona w świadomości ludzi.

Nauczyciele widzą możliwość realizacji wolontariatu w wielu obszarach, przede wszystkim wskazują na pomoc innym ludziom: osobom samotnym, seniorom, potrzebującym, słabszym, biednym, dzieciom z domu dziecka, chorym dzieciom, chorym w szpitalach, w hospicjach, a także wykluczonym ze społeczeństwa. Widzą również możliwość angażowania się wolontariuszy w sport, kulturę, edukację, politykę społeczną, akcje charytatywne. Nauczyciele podkreślali, że istotna jest współpraca ze społecznością lokalną i nie pominęli też zwierząt w schroniskach. Pojawiła się także wypowiedź, że „wolontariat powinien być realizowany wszędzie, w szkole i poza szkołą, ale to powinno być wynoszone z domu”. Pojawia się więc po raz kolejny konkluzja, że rodzice powinni zająć się z większym zaangażowaniem edukacją społeczną młodzieży, jej prospołecznym wychowaniem i wdrażać pomoc innym.

Wykres 36. Propozycje promowania wolontariatu w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Nauczyciele słusznie zauważają, że promowanie wolontariatu powinno wynikać z wychowania rodzinnego młodzieży. Jednak rodzice nie są głównymi i najważniejszymi propagatorami tych idei, dlatego należy poczynić starania, aby zaangażować młodzież w wolontariat. Panuje przekonanie (42,7 proc.), że media odgrywają najważniejszą rolę w promocji wolontariatu. Na drugim miejscu wymienia się spotkania z wolontariuszami, którzy swoją postawą, doświadczeniem i relacjami z działań wzbudzają wśród uczniów chęć do podejmowania podobnych inicjatyw. W dalszej kolejności wskazuje się (14 proc.), że wolontariat można promować poprzez akcje informacyjne i relacje ze zdarzeń, a także za pośrednictwem rad osiedlowych (5 proc.), które mogą przekazywać i upowszechniać takie informacje. Istnieje wiele sposobów, działań i możliwości, na które wskazują nauczyciele,

na rozpowszechnianie idei wolontariatu w liceach i zachęcanie młodzieży do aktywnego w nim uczestnictwa. Wymaga to jednak podjęcia inicjatyw po stronie nauczycieli. Jak pokazują wyniki badań, nauczyciele są tymi, którzy chętnie się angażują w wolontariat, podejmują nowe wyzwania i widzą najważniejsze możliwości rozwojowe i organizacyjne, aby wolontariat miał szerszy zasięg w ich szkole.

4.3. Bariery spowodowane organizacją życia szkolnego

Liceum ogólnokształcące jest szkołą, którą można rozpatrywać w kategorii podmiotu odpowiedzialnego za organizację procesu nauczania, organizowanie wolontariatu oraz przestrzeganie obowiązujących procedur regulujących, związanych z organizacją i pracą szkoły oraz działalności nauczycieli, opisywanych jako czynności. Szkoła w kategorii przedmiotu to budynek, sale oraz ograniczenia z tym związane.

Tabela 21. Powody braku zaangażowania w wolontariat leżące po stronie szkoły w opinii młodzieży (%)

Powody braku zaangażowania	Tak	Trudno powiedzieć	Nie	Razem
Brak atrakcyjnej promocji wolontariatu	55,4	27,8	16,8	100
Wolontariat jest za mało rozpowszechniony	43,0	30,5	26,5	100
Uczniowie niechętnie się angażują, ponieważ są do tego przymuszani	34,2	37,0	28,8	100
Spotkania prowadzone przez nauczycieli nie są atrakcyjne	31,1	46,2	22,7	100
Informacja o wolontariacie nie dociera do uczniów	30,2	34,3	35,5	100
Nikt mnie o to nie poprosił	28,5	32,7	38,8	100
Szkoła nie zachęca do aktywności	25,6	31,6	42,8	100
Nie spotkałem/am osoby, która by mnie zachęciła	25,5	32,3	42,2	100
Mam złe wspomnienia związane z wcześniejszym doświadczeniem wolontariatu	17,6	37,7	44,7	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Młodzież wskazała na wiele barier, które napotkała podczas nauki w liceum, powodujących, że nie angażują się w wolontariat. Ponad połowa osób stwierdziła (55,4 proc.), że powodem braku chęci angażowania się w wolontariat jest brak atrakcyjnej promocji wolontariatu. Młodzież (43 proc.) uważa, że wolontariat jest za mało rozpowszechniony.

Nieco więcej niż jedna trzecia uczniów liceum (34,2 proc.) zauważyła, że uczniowie są przymuszani do aktywności wolontariackiej w liceum, co budzi w nich opór. Ponadto 31,1 proc. z nich stwierdziło, że prowadzone spotkania w szkole przez nauczycieli nie są atrakcyjne, a 30,2 proc., że informacja o wolontariacie po prostu do nich nie dociera. Innym powodem braku zaangażowania uczniów liceum w wolontariat jest to, że nikt ich o to nigdy nie poprosił (28,5 proc.). Ponad jedna czwarta młodzieży twierdzi (25,6 proc.), że szkoła nie zachęca do tego typu aktywności. Podobna liczba licealistów (25,5 proc.) nie spotkała nigdy osoby, która by zachęcała do udziału w wolontariacie. Wśród badanych znaleźli się uczniowie (17,6 proc.), którzy stwierdzili, że młodzież nie angażuje się w wolontariat, ponieważ ma złe wspomnienia związane z wcześniejszymi doświadczeniami. Powyższe wyniki badań wskazują na główną przyczynę braku zaangażowania się młodzieży w wolontariat. Leży ona po stronie liceum, ponieważ brakuje rozpowszechnienia idei wolontariatu w szkole. Jest to ważna wskazówka dla dyrektorów, którzy powinni dołożyć starań, aby popularyzować wolontariat, powołując np. zespół do spraw promocji wolontariatu w liceum.

Badania przeprowadzone wśród nauczycieli również wskazują na to, że istnieje wiele barier wynikających z organizacji pracy w liceum ogólnokształcącym. Nauczyciele liceów ogólnokształcących uważają, że brak zaangażowania w wolontariat wynika wśród młodzieży przede wszystkim z braku odpowiedniej promocji wolontariatu (33,9 proc.). Ich zdaniem w liceum wolontariat jest zbyt mało rozpowszechniony (24,9 proc.). Kolejną znaczącą barierą, na którą wskazali nauczyciele, jest brak osoby, która zachęciłaby młodzież do takiej formy aktywności (23 proc.). Pośród 9 proc. nauczycieli panuje przekonanie, że uczniowie mają złe wspomnienia związane z wcześniejszymi doświadczeniami wolontariatu, wynikające z organizacji takich inicjatyw przez liceum. Stwierdzili oni również, że uczniowie są przymuszani do działań wolontariackich (9 proc.), a małe zainteresowanie wśród młodzieży może wynikać z nieatrakcyjnej formy prowadzenia zajęć (9 proc.), a także z braku informacji ze strony szkoły o sprawach i problemach lokalnych oraz ponadlokalnych (9 proc.). Nauczyciele zauważyli również, że nikt nie prosi młodzieży o uczestnictwo w wolontariacie (4,9 proc.).

Tabela 22. Powody braku zaangażowania w wolontariat leżące po stronie szkoły w opinii nauczycieli (%)

Powody	Tak	Trudno powiedzieć	Nie	Razem
Brak atrakcyjnej promocji wolontariatu	33,9	38,7	27,4	100
Wolontariat jest za mało rozpowszechniony	24,9	46,1	29,0	100
Nie spotkałem osoby, która by mnie zachęciła	23,0	29,5	47,5	100
Mam złe wspomnienia związane z wcześniejszym doświadczeniem wolontariatu	9,0	47,6	43,4	100
Uczniowie niechętnie się angażują, ponieważ są do tego przymuszani	9,0	37,0	54,0	100
Spotkania prowadzone przez nauczycieli nie są atrakcyjne	9,0	42,9	48,1	100
Szkoła nie informuje o sprawach i problemach lokalnych oraz ponadlokalnych	9,0	23,1	67,9	100
Nikt mnie o to nie poprosił	4,9	37,0	58,2	100
Szkoła nie zachęca do aktywności	0,0	27,9	72,1	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Wszyscy respondenci zdecydowanie zanegowali opinię, że szkoła nie zachęca do aktywności wolontariackiej. Jak dowodzą powyższe badania, istnieje wiele barier o istotnym znaczeniu związanych z organizacją wolontariatu w liceach. Wymagają one szczegółowej analizy, celem ich wyeliminowania i zachęcenia młodzieży do większego udziału w wolontariacie. Należy uświadamiać młodzież, czym jest wolontariat i zachęcać ją, poświęcając jej czas i organizując ciekawe, ale niezbyt długie spotkania, które spowodują, że młodzież chętnie podejmie inicjatywę wolontariacką.

4.4. Bariery leżące po stronie młodzieży liceum ogólnokształcącego

Młodzież często napotyka na wiele trudności, które powodują niechęć do zaangażowania się przez uczniów liceów w wolontariat, obniżają własną motywację, a nawet powodują jej zanik. Bariery te spowodowane są różnymi czynnikami, które wynikają z nastawienia młodzieży do wolontariatu, organizacji własnego czasu wolnego czy przekonania o słuszności organizowanych inicjatyw.

Tabela 23. Powody braku zaangażowania w wolontariat w opinii młodzieży (%)

Powody braku zaangażowania	Tak	Trudno powiedzieć	Nie	Razem
Brak czasu	80,2	10,6	9,2	100
Brak odpowiedniej motywacji	71,0	22,6	6,4	100
Brak zainteresowania dla bezinteresownej bezpłatnej pomocy innym osobom	60,4	25,0	14,6	100
Strach przed zaniedbaniem obowiązków szkolnych	47,6	24,4	28,0	100
Lekceważenie tej formy pomocy	46,9	31,6	21,5	100
Obawa przed kontaktem z nieszczęściem ludzkim	44,3	30,4	25,3	100
Brak wiary we własne możliwości	43,5	32,0	24,5	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Jako najważniejszy powód braku zaangażowania się w wolontariat młodzież zdecydowanie najczęściej podawała brak czasu dla tego typu działalności (80,2 proc. ankietowanych). Relatywnie dużym problemem okazuje się również brak odpowiedniej motywacji do podejmowania takich działań (71 proc.). Wielu licealistów wskazało (60,4 proc.), że młodzież nie jest zainteresowana bezpłatną i bezinteresowną pomocą innym osobom. Uczniowie zadeklarowali również, że boją się zaniedbania obowiązków szkolnych w wyniku zaangażowania w wolontariat. W opinii licealistów, innym znaczącym powodem braku podejmowania inicjatyw (46,9 proc.) jest lekceważenie przez uczniów takiej formy pomocy. Znacząca liczba respondentów (44,3 proc.) wskazała, że młodzież nie angażuje się w wolontariat z obawy przed kontaktem z nieszczęściem ludzkim.

Również brak wiary we własne możliwości (43,5 proc.) stanowi sporą barierę w podejmowaniu aktywności jako wolontariusz.

Biorąc pod uwagę możliwości młodzieży i leżące po stronie szkoły, należy zaznaczyć, że to szkoła powinna podjąć działania mające na celu wyeliminowanie istniejących barier. Jak widać, jest nią brak czasu. Istotnym problemem jest również motywacja młodzieży i jej postawa. Uczniów trzeba bowiem przekonać do istotności działań wolontariackich. Z pewnością nie jest to łatwe zadanie, ponieważ związane jest z osobowością młodzieży i jej prospołecznym nastawieniem. Wymaga od nauczyciela wiedzy i umiejętności, aby „zasiać” w młodzieży chęć do pomocy innemu człowiekowi, zmiany swojej postawy i konformistycznego nastawienia.

Tabela 24. Powody braku zaangażowania
w wolontariat w opinii nauczycieli (%)

Powody	Tak	Trudno powiedzieć	Nie	Razem
Brak czasu	47,3	47,8	4,9	100
Z obawy przed kontaktem z nieszczęściem ludzkim	29,3	46,1	24,7	100
Brak wiary we własne możliwości	27,8	47,5	24,7	100
Lekceważenie tej formy pomocy	24,8	36,8	38,4	100
Brak odpowiedniej motywacji	24,5	56,7	18,8	100
Ze strachu przed zaniedbaniem obowiązków szkolnych	18,0	37,1	44,9	100
Brak zainteresowania bezinteresowną i bezpłatną pomocą innym osobom	15,5	79,6	4,9	100

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Nauczyciele liceów uważają, że brak zaangażowania młodzieży w wolontariat wynika przede wszystkim z braku czasu na podejmowanie aktywności wolontariackiej (47,3 proc.) oraz obawą uczniów przed kontaktem z nieszczęściem ludzkim (29,3 proc.), a także z braku wiary we własne możliwości (27,8 proc.). Innym powodem było stwierdzenie, że uczniowie lekceważą tę formę pomocy (24,9 proc.), ponieważ brak im odpowiedniej motywacji (24,5 proc.) i odczuwają strach przed zaniedbaniem obowiązków szkolnych (18 proc.). Nauczyciele wskazali

też, że powodem braku aktywności ze strony młodzieży jest brak zainteresowania bezinteresowną i bezpłatną pomocą innym osobom (15,5 proc.).

Tabela 25. Powody braku zaangażowania w wolontariat
w opiniach uczniów i nauczycieli (%)

Powody	Uczniowie	Nauczyciele	Różnica
Brak czasu	80,2	47,3	32,9
Brak odpowiedniej motywacji	71,0	24,5	46,6
Brak zainteresowania bezinteresowną i bezpłatną pomocą innym osobom	60,4	30,1	30,3
Brak atrakcyjnej promocji wolontariatu	55,4	33,9	21,5
Strach przed zaniedbaniem obowiązków szkolnych	47,6	18,0	29,6
Lekceważenie takiej formy pomocy	46,9	24,8	22,1
Obawa przed kontaktem z nieszczęściem ludzkim	44,3	29,3	15,0
Brak wiary we własne możliwości	43,5	27,8	15,7
Wolontariat jest za mało rozpowszechniony	43,0	24,9	18,1
Uczniowie są przymuszani do wolontariatu	34,1	9,0	25,1
Spotkania prowadzone przez nauczycieli nie są atrakcyjne	31,1	9,0	22,1
Informacja o wolontariacie nie dociera do uczniów	30,2	9,0	21,2
Nikt ich o to nie poprosił	28,5	4,9	23,6
Szkoła nie zachęca do aktywności	25,6	0,0	25,6
Brak osoby, która by zachęciła ucznia do wolontariatu	25,5	23,0	2,5
Złe wspomnienia związane z wcześniejszymi doświadczeniami wolontariatu	17,6	9,0	8,6

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Jak wynika z powyższej tabeli, opinie młodzieży i nauczycieli najbardziej zgodne są z opinią o braku osoby, która zachęciłaby młodzież do uczestnictwa w wolontariacie (2,5 proc.) oraz z opinią, że uczniowie mają złe wspomnienia

z wcześniejszymi doświadczeniami związanymi z wolontariatem. Największa rozbieżność opinii dotyczy braku odpowiedniej motywacji młodzieży (46,6 proc.) oraz braku wolnego czasu wśród młodzieży. Wynika z tego, że nauczyciele nie dostrzegają, że uczniowie poświęcają czas na inne czynności, dlatego nie mogą się zaangażować intensywniej.

4.5. Bariery leżące po stronie kadry pedagogicznej

Jak już wcześniej pisano, na nauczycielu spoczywa wiele obowiązków i zadań do wykonania, wynikających nie tylko z przydzielonych godzin dydaktycznych, lecz także z zadań statutowych szkoły, które nauczyciel jest zobowiązany wykonać, gdyż wynikają one z *Karty nauczyciela*⁷², która wyraźnie określa wymiar pracy i zakres zajęć, jakie nauczyciel zobowiązany jest realizować:

Art. 42.

1. Czas pracy nauczyciela zatrudnionego w pełnym wymiarze zajęć nie może przekraczać 40 godzin na tydzień.
2. W ramach czasu pracy, o którym mowa w ust. 1, oraz ustalonego wynagrodzenia nauczyciel obowiązany jest realizować:
 - a) zajęcia dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze, prowadzone bezpośrednio z uczniami lub wychowankami albo na ich rzecz, w wymiarze określonym w ust. 3 lub ustalonym na podstawie ust. 4a albo ust. 7;
 - b) inne zajęcia i czynności wynikające z zadań statutowych szkoły, w tym zajęcia opiekuńcze i wychowawcze uwzględniające potrzeby i zainteresowania uczniów;
 - c) zajęcia i czynności związane z przygotowaniem się do zajęć, samokształceniem i doskonaleniem zawodowym.

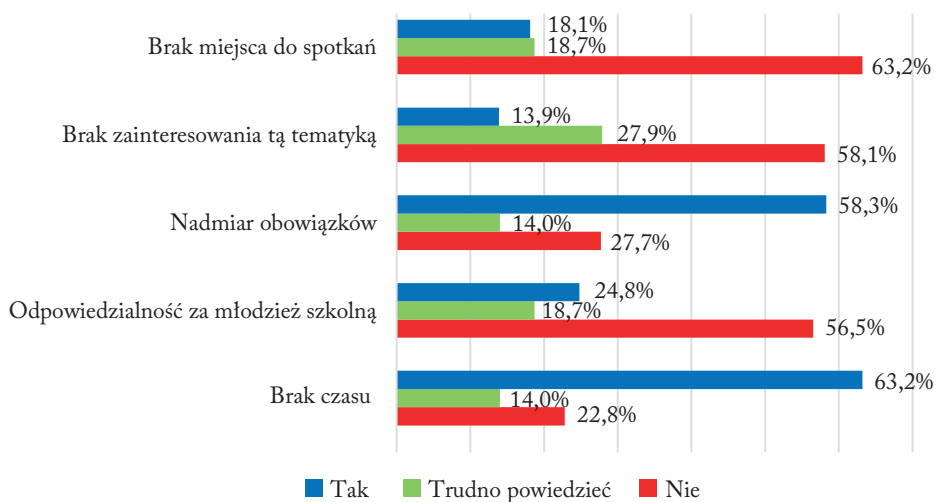
W praktyce, jak pokazują badania dotyczące czasu pracy nauczycieli⁷³, pracują oni więcej niż wskazuje *Karta nauczyciela*. Zajęcia, które nauczyciele muszą zrealizować, obejmują także codzienne ich przygotowywanie się do prowadzenia lekcji, sprawdzanie prac uczniów itp. W rzeczywistości są to prace czasochłonne i powodują, że nauczyciel często pracuje o wiele dłużej niż 40 godzin tygodniowo.

⁷² Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – *Karta Nauczyciela* (Dz.U. 2018, poz. 967 i 2245 oraz 2019, poz. 730 i 1287).

⁷³ M. Federowicz, *Czas pracy i warunki pracy w relacjach nauczycieli. Raport tematyczny z badania*. www.bibe.ibe.edu.pl (16.07.2019).

Brak czasu (63,2 proc.) to ważna bariera utrudniająca angażowanie się nauczyciela w działania wolontariackie i podejmowanie inicjatyw z młodzieżą. Innym znaczącym obciążeniem nauczycieli i barierą, na którą wskazują nauczyciele liceów, jest nadmiar obowiązków, jakie na nich spoczywają (58,3 proc.). Z powodu niepełnoletności uczniów, nauczyciele najczęściej muszą uczestniczyć wraz z uczniami w działaniach wolontariackich, w związku z czym ciąży na nich odpowiedzialność za młodzież szkolną (24,8 proc.), która również stała się istotnym powodem braku zaangażowania się w działania wolontariackie. Kolejnym problemem powodującym utrudnienie w rozwijaniu wolontariatu w liceach jest brak miejsca do spotkań (18,1 proc.), a także brak zainteresowania samych nauczycieli wolontariatem (13,9 proc.). Ze względu na to, że wolontariat jest w szkołach obowiązkowy, ciekawe wydaje się stanowisko nauczycieli względem zarządzenia Ministra Edukacji Narodowej, które również może wzbudzać negatywne lub pozytywne nastawienie do prowadzonych działań. Wśród odpowiedzi można znaleźć zarówno pejoratywne, jak i pochlebne odniesienie się do ustawy. Wśród pozytywnych odpowiedzi były takie jak: „jestem za”, „mam pozytywny stosunek do tego zarządzenia”, „właściwy”, „popieram”, „na razie neutralny” lub „obojętny”, „nie mam zdania”. Pojawiły się też krytyczne opinie na temat tej ustawy.

Wykres 37. Bariery w prowadzeniu wolontariatu w szkole w opinii nauczycieli

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych.

Nauczyciele nie kryli swego oburzenia, pisząc: „Nie tędy droga, obowiązek i wolontariat się kłóć, z charakteru wolontariatu wynika jego dobrowolność” lub „wolontariat jest pozytywny, gdy jest dobrowolny”, „wolontariat powinien być dla chętnych”, „wszystko, co jest przymusem, jest złe”, „obowiązkowy wolontariat to tak jak ciepły śnieg, słony cukier, ciepły lód, suchy ocean i inne oksymorony”, „Minister jest podły!”, „jak do każdego”.

Jak widać, znalazło się więcej opinii przeciwnych zarządzeniu niż go popierających. Wolontariat z założenia jest dobrowolnym działaniem, zrozumiałe jest więc, że budzi sprzeciw jego obowiązkowe wprowadzenie. Należy jednak zauważyć, że obowiązek wprowadzenia wolontariatu spoczywa na dyrektorze szkoły i nie jest przymusowym zadaniem spoczywającym na nauczycielu i uczniach. Zarządzenie to jest błędnie interpretowane przez nauczycieli, co wzbudza negatywne emocje i negatywny do niego stosunek.

W świetle wyżej wymienionych przez licealistów i nauczycieli barier w prowadzeniu wolontariatu w liceach ogólnokształcących, należałoby wprowadzić zmiany odnoszące się do uczniów, nauczycieli i szkoły. W opinii uczniów (78,7 proc.), aby wolontariat mógł się w szkole rozwijać, a młodzież chciałaby uczestniczyć w działalności wolontariackiej, należy bardziej motywować młodzież do takiej formy działań. Niewiele mniej (76,8 proc.) uważa, że w działania zachęcające uczniów do aktywności powinni angażować się wolontariusze, którzy swoim przykładem promowałiby wolontariat. Uczniowie uważają (75 proc.), że wolontariat i działania uczniów powinny być bardziej rozpowszechnione, a promocja wolontariatu powinna mieć miejsce w szkole (74 proc.).

Podsumowanie

Podsumowując ten fragment badań, dotyczący szans i barier istniejących w rozwoju edukacji w liceum ogólnokształcącym, należy stwierdzić, że licealistów ogranicza najbardziej brak czasu na zaangażowanie się w wolontariat oraz brak odpowiedniej motywacji do działań wolontariackich. Większość młodzieży zauważyła, że istotną barierą jest brak odpowiedniej informacji i promocji wolontariatu. Uczniowie stwierdzili również, że boją się zaniedbania obowiązków szkolnych, ale też nie wierzą w istotę i rolę wolontariatu, boją się kontaktu z nieszczęściem ludzkim, brakuje im wiary we własne siły. Kolejną barierą jest słabe rozpowszechnienie wolontariatu. Ponadto licealiści stwierdzili, że są przymuszani do wolontariatu.

Spotkania z wolontariuszami nie są prowadzone ciekawie. Poza tym większość informacji przekazywanych w szkole nie trafia do uczniów. Badana młodzież wyraziła opinię, że chciałaby, aby ktoś skierował do niej prośbę, żeby wzięli udział w działaniach wolontariackich. Niektórzy uczniowie liceów stwierdzili, że szkoła nie zachęca ich do aktywności i nie spotkali jeszcze osoby, która zainteresowałaby ich taką tematyką. Nauczyciele także potwierdzili, że uczniom brakuje czasu na działalność wolontariacką. Ponadto uważali, że w szkole brakuje atrakcyjnej promocji wolontariatu, a uczniowie boją się kontaktu z nieszczęściem ludzkim i nie wierzą przy tym we własne możliwości. Brak rozpowszechnienia wolontariatu może determinować następną barierę, jaką jest lekceważenie takiej formy pomocy. Brak odpowiedniej motywacji i brak spotkania osoby, która zachęciłaby uczniów, to w opinii co czwartego nauczyciela również istotne bariery.

Nauczyciele zaobserwowali także, że uczniowie boją się zaniedbania obowiązków szkolnych, a także zwrócili uwagę na to, że nie wszyscy są zainteresowani bezinteresowną i nieodpłatną pracą na rzecz innych, a wcześniejsze przykre doświadczenia jeszcze bardziej ich demotywują. Nauczyciele zwrócili uwagę na to, że uczniowie są przymuszani do wolontariatu w szkołach; przyznają, że spotkania z uczniami nie są zbyt atrakcyjne, przekaz informacji o działaniach jest niezadawalający, a informacje są ogólne, i nie są skierowane personalnie do uczniów. Istotną barierą w rozwijaniu działań wolontariackich w liceum jest braku czasu wśród nauczycieli oraz nadmiar obowiązków. Kolejną istotną barierą jest odpowiedzialność, jaka ciąży na nauczycielach za młodzież szkolną oraz brak miejsca w szkole odpowiedniego do zorganizowania spotkań.

Z przeprowadzonych badań wynika, że nauczyciele są głównymi inicjatorami działań. To oni przekazują uczniom ideę wolontariatu. Zarówno w opinii uczniów, jak i nauczycieli widoczny jest bardzo istotny problem, którym jest obowiązkowy wolontariat, powodujący istotny hamulec w rozwoju wolontariatu. Nauczyciele wyrazili wiele krytycznych opinii na temat zarządzenia Ministra Edukacji Narodowej, wprowadzającego obowiązkowy wolontariat w szkole. Nauczyciele i uczniowie widzą szansę na rozwój wolontariatu w liceum. Młodzież stwierdziła, że trzeba ją motywować do działań i ukazywać jej walory wolontariatu. Uczniowie chcieliby, aby ktoś, kto jest wolontariuszem, opowiedział im o wolontariacie, o własnych doświadczeniach z nim związanych i swoją postawą zachęcił ich do tego typu działań. Uczniowie dostrzegają również konieczność rozpowszechnienia działań związanych z wolontariatem i promowania ich w szkole, a także mówienia o dobrych przykładach. Prawie połowa uczniów stwierdziła, że

spotkania powinny odbywać się częściej. Według nauczycieli najważniejsze jest to, aby rozpowszechniać dobre przykłady i motywować młodzież do aktywności, a także zaprosić do współpracy wolontariuszy, którzy mogliby podzielić się swoim doświadczeniem. Ponadto uczniowie uważają, że szkoła jest miejscem, w którym należy promować wolontariat. Większość stwierdziła, że działania te powinny być bardziej rozpowszechnione. Co trzeci nauczyciel potwierdził, że spotkania powinny być organizowane częściej, może wówczas uczniowie zainteresowaliby się wolontariatem i wyrazili chęć uczestnictwa w tego rodzaju działaniach. Większość nauczycieli stwierdziła, że wolontariat w szkołach jest potrzebny, dostrzegają oni konieczność upowszechniania wolontariatu, a ich postawa może być decydująca w podejmowaniu przyszłych inicjatyw. Nauczyciele dostrzegają możliwość realizacji wolontariatu w różnych obszarach, nie ograniczając się tylko do akcji szkolnych. Z ich wypowiedzi można wywnioskować, że najważniejsza ich zdaniem jest pomoc innym osobom. Uważają, że promowanie wolontariatu wśród uczniów powinno odbywać się za pośrednictwem mediów, takich jak prasa, radio i telewizja, internet, a przede wszystkim Facebook, również za pomocą plakatów, publikacji oraz akcji informacyjnych. Wśród propozycji znalazł się również pomysł realizowania spotkań z osobami, które dzieliłyby się swoim doświadczeniem i efektami swojej pracy.

Wnioski

Głównym przedmiotem rozważań podjętych w niniejszym opracowaniu był wolontariat organizowany w liceach ogólnokształcących z perspektywy jego znaczenia w procesie edukacji. Aby osiągnąć postawione cele badawcze, przeprowadzono analizę literatury przedmiotu, próbując wyjaśnić istotę wolontariatu, zachowań prospołecznych, edukacji młodzieży w liceach ogólnokształcących, a w kolejnym etapie, przy skonstruowaniu na potrzebnych w tej pracy narzędzi, przeprowadzono postępowanie badawcze i dokonano analizy i wnioskowania.

W książce przedstawiono istotę personalizmu, filozofię Józefa Tischnera i koncepcję Heleny Radlińskiej, ponieważ istnieje znaczący związek między podstawowymi założeniami tychże poglądów a problematyką wolontariatu. W personalizmie podkreśla się, że człowiek dzięki swojej inteligencji poznaje świat i wchodzi z nim w relacje. Decyduje sam o swoim działaniu oraz nadaje kierunek własnemu rozwojowi. Wolontariat, jako dobrowolne działanie, umożliwia wybór podejmowanych inicjatyw, dzięki którym wolontariusz rozwija się i doskonali osobowo, podążając ku dobru. W myśl personalizmu, odpowiednio organizując warunki działania, poprzez aktywne uczestnictwo, internalizuje się wartości, co wzbogaca osobowość wolontariusza. O doskonaleniu i rozwijaniu się człowieka pisała Helena Radlińska, która uważała, że „siły ludzkie” można pobudzić w jednostkach poprzez wprowadzanie walorów i uruchamianie sił, uzupełniających lub przeinaczających procesy selekcji społecznej lub biologicznej. Według autorki, siły społeczne powiązane są z kompensacyjną funkcją wychowawczą, której istotą jest wykrywanie istniejących możliwości i niwelowanie braków ze środowiska życiowego. Ponadto siły społeczne powiązane są z działaniami animacyjnymi służącymi do angażowania jednostek i grup w celu realizacji pozytywnych idei. Ważna jest tu również funkcja integracyjna w określonej grupie działających osób.

Współcześnie działalność wolontariacka wpisuje się w powyższe funkcje, ponieważ organizacje wolontariackie edukują, koordynatorzy wolontariatu inicjują i nadzorują działania, ucząc tej umiejętności wolontariuszy i integrując środowisko. Siły ludzkie i wolontariat wymagają wsparcia instytucjonalnego (szkoły) i obecności liderów (nauczycieli), którzy wspólnie pracują nad integracją działań, dbając jednocześnie o potrzeby ochotników (młodzieży). Aktywność sił ludzkich (w wolontariacie) istnieje na poziomie pracy oraz jako pasja wyrażająca się w ochotniczej pomocy.

Filozofia Józefa Tischnera jest bliska idei wolontariatu. Filozof wskazywał na rolę wartości w kształtowaniu człowieka, a także ich agatologiczny wymiar, ukazujący dobro wyrażające się w przyjmowanej postawie, tak jak to czynią wolontariusze. Zauważył również ważną rolę nauczyciela, który jest przewodnikiem dla młodzieży w świecie wartości i wolności wyboru. W tym ujęciu wyłaniają się podstawowe cechy/walory wolontariatu, które stawiają w centrum zainteresowania człowieka, wskazują na dobrowolność w podejmowaniu działań oraz ukazują ważną rolę społeczną i kształtowanie postaw ku drugiemu człowiekowi. Znaczące jest tu również doświadczenie, które umożliwia wszechstronny rozwój wolontariusza.

Wolontariat odgrywa ważną rolę w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego, wyrażającą się w inicjatywie młodego pokolenia i wzięciu odpowiedzialności za podejmowane działania. Aktywność wolontariusza przyczynia się do wzmocnienia postaw obywatelskich i aktywności obywatelskiej, co prowadzi do społecznej równowagi i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Ważną rolę spełniają tu organizacje pozarządowe, programy społeczne wdrażane przez państwo oraz regulacje prawne dla tego sektora oraz wolontariat będący wyznacznikiem społeczeństwa obywatelskiego.

Wolontariat ma swoje źródło w kulturze starożytnej Grecji i Rzymu. W Polsce kształtował się przez wiele lat, jednak dopiero po roku 1989, wskutek działań Ogólnopolskiego Forum Inicjatyw Pozarządowych, zaczęto prace nad ustawą, która weszła w życie w 2003 roku. Osoby świadczące prace wolontariackie są zaangażowane w działania prospołeczne w różnych obszarach, dlatego ważny jest sposób ich przygotowania do pracy oraz wzmocnienie motywacji, jakimi się kierują.

Bardzo ważnym zagadnieniem jest kwestia obrazu współczesnej młodzieży, w kontekście jej tożsamości i postrzegania przez nią wartości. Istotna jest aktywność społeczna młodzieży oraz oczekiwania ze strony nauczycieli

liceów ogólnokształcących względem uczniów. W liceach kreowana jest preferowana sylwetka absolwenta.

Nie można pominąć również kwestii wykorzystania czasu wolnego przez młodzież licealną, czasu na realizację obowiązków i nastawienia młodzieży do podejmowania aktywności społecznej. Trzeba wspomnieć też o regulacjach prawnych związanych z działalnością wolontariacką w liceach.

Na podstawie rozważań teoretycznych, opracowano metodologię badań własnych, sformułowano przedmiot badania, cel teoretyczny, cel poznawczy, cel praktyczny oraz problem badawczy i problemy szczegółowe. Opisano teren i organizację badań w celu dokonania analizy uzyskanych wyników badań, zgodnie z założeniem wyznaczonym przez autora niniejszej publikacji.

Przedstawione w książce wyniki badań ukazują ważną rolę wolontariatu w procesie edukacji, w kontekście kształcenia i wychowania młodego człowieka, w kształtowaniu jego osobowości, poglądów, postaw, motywacji i prospołecznego nastawienia. Przywołując zawartą w rozdziale pierwszym definicję edukacji Bogdana Śliwerskiego: „Edukacja jest podstawowym pojęciem w pedagogice, obejmującym ogół wielowymiarowych działań oraz procesów służących wychowaniu i kształceniu osób czy grup społecznych”¹, i odnosząc się do wyników przeprowadzonych badań, można z całą pewnością stwierdzić, że wolontariat przyczynia się do wzbogacenia procesu edukacji człowieka na każdym etapie jego ontologicznego rozwoju.

Pragnę w tym miejscu nadmienić, że grupę wolontariacką uważam, obok rodziny, szkoły, grup rówieśniczych i Kościoła, za jedno z wielu środowisk, w którym dokonuje się proces wychowania, a nie za jedyne takie środowisko.

W opracowaniu skoncentrowano się wyłącznie na kwestii organizacji wolontariatu w szkołach i na znaczeniu tego rodzaju aktywności. Inne spośród wymienionych środowisk omówione zostały jedynie w kontekście współpracy i współdziałania ze środowiskiem szkolnym, gdzie organizowany jest wolontariat.

¹ B. Śliwerski, *Edukacja*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007, s. 905.

Bibliografia

- Adamek I., *Wychowanie w wartościach i do wartości*, w: *Wartości w teorii i praktyce edukacyjnej*, red. I. Adamek, Z. Szarota, E. Żmijewska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013.
- Adamiec M., *Pomaganie: Problemy i uwagi*, w: *Psychologia pomocy. Wybrane zagadnienia*, red. K. Popiołek, Oficyna Wydawnicza Impuls, Katowice 1999.
- Adamski F., *Personalizm – chrześcijański nurt myślenia o człowieku i wychowaniu*, w: *Wychowanie osobowe*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2011.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Bacia E., *Kształtowanie kompetencji społecznych i obywatelskich przez organizacje pozarządowe w Polsce*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.
- Balawajder K., *Umiejętności interpersonalne w niesieniu pomocy innym*, w: *Psychologia pomocy. Wybrane zagadnienia*, red. K. Popiołek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1996.
- Bardziejewska M., *Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków?*, w: *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. A.I. Brzezińska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2015.
- Batiuk A., *Rola mediów w kształtowaniu estetyki i kultury codzienności. Między misją a oglądalnością*, w: *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, red. A. Rynio, D. Bis, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- Bejma A., *Rola wolontariatu w społeczeństwie obywatelskim*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego*, red. K. Ostrowska-Wasilewska, A. Kola, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012.
- Bejma A., *Wolontariat w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej: prawo i praktyka*, Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2012.

- Bokajło W., *Spółeczeństwo obywatelskie: strefa publiczna jako problem teorii demokracji*, w: *Spółeczeństwo obywatelskie*, red. W. Bokajło, K. Dziubka, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001.
- Borzucka-Sitkiewicz K., Leksy K., *Ekshibicjonizm społeczny w Internecie. Motywy i potencjalne zagrożenia dla zdrowia i bezpieczeństwa młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017.
- Braun K., *Wolontariat–młodzież–wychowanie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
- Brühlmeier A., *Kształcenie człowieka. 27 kamyczków jednej mozaiki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011.
- Bugajska B., *Bariery w działalności organizacji pozarządowych*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Bulicz A., *Współdziałanie samorządu terytorialnego z trzecim sektorem w świetle obowiązujących regulacji prawnych*, w: *Nowy model świadczenia usług publicznych – współpraca administracji publicznej z trzecim sektorem: wyzwania, przeszkody, dobre praktyki*, red. T. Mordela, „Zeszyty Naukowe WSAP w Łodzi”, Łódź 2005.
- Burgos J.M., *Personalizm*, Wydawnictwo Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2010.
- Cichosz M., *Kształtowanie się dyscypliny – główne nurty polskiej pedagogiki społecznej w ujęciu historycznym*, w: *Pedagogika społeczna cz. 2*, red. E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Cichosz M., *Pedagogika społeczna w Polsce w latach 1945–2005*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Ciczkowska-Giedziun M., *Dzieci i młodzież w osiedlu miejskim. Diagnoza i rozwiązania modelowe*, Olsztyńska Szkoła Wyższa im. Józefa Rusieckiego, Olsztyn 2002.
- Cieciuch J., *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Liberi Libri, Warszawa 2013.
- Clarke D., *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Cycon, *O państwie. O prawach*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 1999.
- Cygan B., *Wartości jako fundament wychowania*, w: *Wartości w teorii i praktyce edukacyjnej*, red. I. Adamek, Z. Szarota, E. Żmijewska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013.
- Czerepaniak-Walczak M., *Od próżniaczenia do zniewolenia – w poszukiwaniu dyskursów czasu wolnego*, w: *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 2, red. E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Czerepaniak-Walczak M., *Pedagogika emancypacyjna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Czerwińska-Jasiewicz M., *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2005.

- Delors J., *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, UNESCO, Warszawa 1998.
- Denek K., *Ku dobrej edukacji*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Denek K., *Reforma systemu edukacji w Polsce zdmuchnęła dwie świeczki na urodzinowym torcie*, w: *Dydaktyka ogólna wyzwania a rzeczywistość*, red. K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk, Wydawnictwo Kwadrat, Szczecin 2001.
- Dycht M., *Aksjologiczne preferencje studentów pedagogiki rewalidacyjnej*, w: *Wartości w teorii i praktyce edukacyjnej*, red. I. Adamek., Z. Szarota, E. Żmijewska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013.
- Dymara B., *Dziecko w świecie edukacji. Podstawy uczenia się kompleksowego – nowe kształty i wymiary edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- Feliksiak M., *Aktywności i doświadczenia Polaków w 2017 roku*, Warszawa 2018.
- Furmanek W., *Człowiek, społeczeństwo, wychowanie*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 1995.
- Gadacz T., *Wychowanie jako spotkanie osób*, w: *Wychowanie osobowe*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2011.
- Galas B., *Młodzież*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.
- Gawroński S., *Ochotnicy miłości bliźniego. Przewodnik po wolontariacie*, Wydawnictwo Więż, Warszawa 1999.
- Gazzaniga M.S., *Istota człowieczeństwa, co czyni nas wyjątkowymi*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2011.
- Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: trzeci sektor*, red. P. Glišński, B. Lebenstein, A. Siciński, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2002.
- Glišński P., *Style działań organizacji pozarządowych w Polsce. Grupy interesu czy pożytku publicznego*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006.
- Gnitecki J., *Zarys pedagogiki ogólnej*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Poznań 1995.
- Gołaszewska M., *Sposób istnienia wartości*, w: *Trwałe wartości i zmienny świat*, red. B. Suchodolski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1995.
- Górecki M., *Idea, instytucjonalizacja i funkcje wolontariatu*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013.
- Górecki M., *Wolontariat*, w: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1999.
- Grzegorzczak A., *Życie jako wyzwanie*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1995.
- Gurycka A., *Struktura i dynamika procesu wychowawczego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.
- Gutek D.L., *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Towarzystwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

- Guziuk-Tkacz M., *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2011.
- Guzy-Steinke H., *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2013.
- Homplewicz J., *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1996.
- Inglehart R., *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton, New Jersey 1990.
- Iwaniec I., *Czas wolny młodzieży licealnej*, w: *Formy spędzania czasu wolnego*, red. M. Banach, T.W. Gierat, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2013.
- Iwasiewicz A., Paszek Z., *Statystyczne metody kontroli jakości*, Akademia Ekonomiczna, Kraków 1982.
- Jankowiak B., Kuryś-Szyncel K., *Potencjał rozwojowy okresu adolescencji*, w: *Młodość między ochroną a ryzykiem. Wspieranie rozwoju oraz pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla adolescentów i adolescentek*, red. B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczuk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017.
- Jankowiak B., *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017.
- Jasińska-Kania A., *Wartości i normy moralne a procesy przemian w Polsce i Europie*, w: *Wartości postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. J. Mariański, L. Smyczek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Jordan P., Ochman M., *Jak pracować z wolontariuszami*, Wydawnictwo Boris, Warszawa 1997.
- Kahlan J., *Wolontariat w procesie resocjalizacji skazanych*, w: *Uwarunkowania, profilaktyka i resocjalizacja aspołecznych zachowań dzieci i młodzieży*, red. B. Kałdon, I. Kurlak, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2010.
- Kamiński A., *Podstawowe pojęcia pedagogii społecznej w pracy socjalnej*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976.
- Kanios A., *Společne kompetencje studentów do pracy w wolontariacie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.
- Karwatowska M., *Autorytety w opiniach młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012.
- Kata G.J., *Wolontariat młodzieżowy jako szansa samoaktualizacji*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2016.
- Kordos J., *Jakość danych statystycznych*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 1988.
- Kość I., *Funkcja opiekuńcza szkoły wobec potrzeb dziecka*, w: *Opieka i wychowanie*, red. C. Kępski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.
- Kotlarska-Michalska A., *Dobrowolność w działaniu, jako forma zachowań prospołecznych*, w: *Wolontariat w obszarach humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.

- Krakowiak P., Modlińska A., *Podręcznik wolontariusza hospicyjnego*, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2008.
- Krapiec M.A., *Człowiek bytem osobowym*, w: *Wychowanie osobowe*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2011.
- Kromolicka B., *Działalność koła wolontariatu studenckiego przy Instytucie Pedagogiki w Szczecinie*, w: *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003.
- Kromolicka B., *Wolontariat*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008.
- Kromolicka B., *Wolontariat lustrem naszego człowieczeństwa*, w: *Człowiek w świecie natury i kultury*, red. B. Fedyn, J. Pośpiech, M. Szepelawy, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, Racibórz 2009.
- Kromolicka B., *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Kromolicka B., *Wolontariat nadzieją na lepsze jutro*, w: *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003.
- Kromolicka B., *Wolontariat podstawą edukacji humanistycznej*, w: *Edukacja humanistyczna. Wyzwanie i rzeczywistość*, red. T. Starwa, D. Kierszka, Wydawnictwo Pedagogium WSNS, Szczecin 2002.
- Kromolicka B., *Wolontariusz w służbie człowiekowi umierającemu*, Wydawnictwo Pedagogium WSNS, Szczecin 2000.
- Kromolicka B., *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003.
- Kromolicka B., *Znaczenie wolontariatu w procesie zmiany społecznej*, w: *Pedagogika społeczna. Przestrzeń życia i edukacji*, red. M. Konopczyński, W. Theiss, M. Winiarski, Wydawnictwo Pedagogium WSNS, Warszawa 2010.
- Kroplewski Z., *Proces kształtowania się tożsamości siebie. Analizy psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Młodzież XXI wieku. Źródła wzrostu i kryzysów*, red. E. Jackowska, B. Kromolicka, Print Group Daniel Krzanowski, Szczecin 2010.
- Krzesińska-Żach B., *Rola wolontariatu młodzieżowego w sektorze pozarządowym – na przykładzie Środowiskowego Domu Rodzinnego „Nasz Dom” przy Stowarzyszeniu „Droga” w Białymstoku*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004.
- Kunowski S., *Wartości w procesie wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2003.
- Kupisiewicz C., *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.

- Kuras L., *Kształcenie nastawione na podmiotowość uczącego się*, w: *Dylematy współczesnego wychowania i kształcenia*, red. A. Augustyn, A. Bodanko, N. Niestolik, Wydawnictwo AHE w Łodzi, Łódź 2011.
- Kurczewska J., Staszyńska K., Bajor H., *Blokady społeczeństwa obywatelskiego: czyli słabe społeczeństwo obywatelskie i słabe państwo*, w: *Spółeczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Fedorowicz, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993.
- Kurzępa J., *O potrzebie komplementarności w edukacji formalnej i nieformalnej: aplikacje teoretyczno-praktyczne*, w: *Doświadczać uczenia – materiały pokonferencyjne*, red. J. Kaczanowska, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2005.
- Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Laskowska S., *Rozwój sektora pozarządowego jako odpowiedź na rosnące potrzeby społeczne wobec instytucji pomocowych*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Lenart K., *Wolontariat w służbie więźniom – empatia, współczucie czy naiwność – na przykładzie Eleutherii – wolontariatu na rzecz więźniów i opuszczających zakłady karne*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego rekomendacje dla pracy socjalnej*, red. A.M. Kola, K.M. Wasilewska-Ostrowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012.
- Leszczuk E., *Wychowanie prospołeczne*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1982.
- Leszniewski T., *Młodzi i ich potencjał indywidualności*, w: *Odkrywając współczesną młodzież*, red. M.I. Dąbkowska, Toruń 2015.
- Leś E., *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju działalności organizacji społecznych*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2000.
- Łobocki M., *Altruizm a wychowanie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
- Łobocki M., *W poszukiwaniu skutecznych form wychowania*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990.
- Łobocki M., *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.
- Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- Maciuła M., *Oswajanie myśli*, w: *Barwy wolontariatu*, red. M. Maciuła, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2002.
- Markowska W., *Mity greckie*, Wydawnictwo Buchmann, Warszawa 2013.

- Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Maszke A.W., *Tok przygotowywania badań*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, red. S. Palka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.
- Melosik Z., *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Melosik Z., *Rekonstrukcje tożsamości życia młodzieży współczesnej. Próba diagnozy i pedagogicznej propozycji*, w: *Młodzież między ochroną a ryzykiem*, red. B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczyk, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2017.
- Moskwiak A., *Wolontariat zmienia świat, czyli Wolontariat Europejski*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2005.
- Mounier E., *Co to jest personalizm?*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa 1960.
- Mukoid E., *Filozofia zła: Nabert, Marcel, Ricoeur*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 1999.
- Muszyńska M., *Altruizm i kolektywizm dziecięcy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976.
- Naumiuk A., *Uczestnictwo społeczne młodzieży*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2007.
- Naumiuk A., *Edukacja–Partycypacja–Zmiana w doświadczeniach i wyobrażeniach działaczy lokalnych (animatorów społecznych)*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2014.
- Nowak M., *Pedagogika personalistyczna*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, seria „Biblioteka Socjologiczna”, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Obuchowski K., *Przez galaktykę potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1995.
- Olbrycht K., *Dylematy współczesnego wychowania w świetle refleksji personalistycznej*, w: *Wychowanie na rozdrożu*, „Personalistyczna Filozofia Wychowania” 1999.
- Olubiński A., *Humanistyczno-edukacyjne wartości wolontariatu w przygotowaniu do pracy socjalnej*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.
- Palka S., *Metodologiczne aspekty uprawiania pedagogiki*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998.
- Pawelczyńska A., *Głowy hydry. O przewrotności współczesnego zła*, Wydawnictwo LTW, Warszawa 2004.
- Pieter J., *Psychologia filozoficznego światopoglądu młodzieży*, w: *Psychologia światopoglądu młodzieży*, red. S. Szuman, J. Pieter, H. Weryński, Wydawnictwo Nowy Świat, Warszawa 1933.

- Pietrzyk-Reeves D., *Idea społeczeństwa obywatelskiego*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2012.
- Pietrzyk-Reeves D., *Współczesny kształt idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Czas społeczeństwa obywatelskiego. Między teorią a praktyką*, red. B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, Wydawnictwo UJ, Kraków 2006.
- Pilch T., *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.
- Pilch T., *Środowisko lokalne – struktura, funkcje, przemiany*, w: *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995.
- Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Warszawa 1993.
- Popper K., *The open society and its enemies* (Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Półturzycki J., *Podręcznik dydaktyki ogólnej – rzeczywistość a oczekiwania*, w: *Dydaktyka ogólna wyzwania a rzeczywistość*, red. K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk, Wydawnictwo Kwadrat, Szczecin 2001.
- Przewłocka J., *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.
- Radlińska H., *Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Radlińska H., *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, w: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, red. S. Wołoszyn, Dom Wydawniczy „Strzelec”, Kielce 1998.
- Radlińska H., *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.
- Radwan J., Frysztański K., *Społeczne dzieje pomocy człowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 1998.
- Radziewicz-Winnicki A., *Modernizacja niedostrzegalnych obszarów rodzimej edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1999.
- Rogers C.R., *Sposób bycia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2012.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Sarnecki P., *Idea samorządności w strukturze społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Samorządy w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku*, red. Z. Witkowski, A. Bień-Kacała, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2013.
- Skrzypecki P., *Uczniowski wolontariat jako metoda wychowawcza*, w: *Rodzina w trudnej sytuacji życiowej i wychowawczej wyzwaniem dla wolontariatu*, red. H. Krzyszenko, Powiernik Rodzin, Katowice 2001.
- Sośnicki K., *Teoria środków wychowania*, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1973.

- Sowiński A.J., W poszukiwaniu ideału osobowości wolontariusza, w: *Wolontariat w obszarach humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Stawiarska P., *Wolontariat hospicyjny. Perspektywa interdyscyplinarna*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Steczkowski J., *Metoda reprezentacyjna w badaniu zjawisk ekonomiczno-społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1995.
- Stuart A., *Ideas of sampling*, Wydawnictwo Griffin, London 1983.
- Szafraniec K., *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011.
- Szczyrski P., *Wolontariat w aspekcie prawnym na podstawie przepisów Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, w: *Wolontariusz w życiu społecznym środowiska lokalnego*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003.
- Szempruch J., *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2007.
- Sztumski J., *Problemy teoretyczne związane z przyśpieszeniem zmian społeczno-gospodarczych w Polsce*, w: *Społeczeństwo polskie w procesie demokratycznych przeobrażeń*, red. J. Sztumski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1993.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i badań społecznych*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1999.
- Śliwerski B., *Edukacja*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.
- Śliwerski B., *Funkcje związków i ruchów młodzieży z perspektywy współczesnej teorii wychowania*, w: *Pedagogika społeczna*, red. E. Marynowicz-Hetka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Śliwerski B., *Mysleć jak pedagog*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010.
- Śliwerski B., *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Świrko-Pilipczuk J., *Usamodzielnianie w praktyce edukacyjnej*, w: *Dydaktyka ogólna wyzwania a rzeczywistość*, red. K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk, Wydawnictwo Kwadrat, Szczecin 2001.
- Tarczyńska H., Wojciechowski M., *Co to znaczy umieć żyć*, Ośrodek Psychoedukacji, Warszawa 2007.
- Theiss W., *Radlińska*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1997.
- Tischner J., *Filozofia dramatu. Wprowadzenie*, Editions du Dialogue, Paris 1990.
- Tischner J., *Krótki przewodnik po życiu*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2017.
- Tischner J., *Świat ludzkiej nadziei*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1992.

- Tokarski Z., *Wolontariat w Polsce. Raport z badań w latach 2000–2003*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2008.
- Ulewicz-Adamczyk D., *Kształtowanie postaw altruistycznych wśród młodzieży*, w: *Dylematy współczesnego wychowania i kształcenia*, red. A. Augustyn, A. Bodanko, N. Niestolik, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2011.
- Vasta R., Haith M.M., Miller S.A., *Psychologia dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004.
- Walczak P., *Wychowanie jako spotkanie Józefa Tischnera filozofia człowieka jako źródło inspiracji pedagogicznych*, Wydawnictwo Pracownia Impuls, Kraków 2007.
- Wasilewska-Ostrowska K.M., *Empatia w wolontariacie w pomocy społecznej*, w: *Wolontariat szansą rozwoju społecznego rekomendacje dla pracy socjalnej*, red. A.M. Kola, K.M. Wasilewska-Ostrowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2012.
- Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogiki pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000.
- Wilczyńska A., *Młodzież na biegunach życia społecznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Wilk T., *Równość i sprawiedliwość społeczna wobec edukacji jutra*, w: *Edukacja a życie codzienne*, t. 2, red. A. Radziejewicz-Winnicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
- Witkowski L., *Człowiek i profesjonalizm w pracy socjalnej (czyli jak bronić wolontariat przed wolontaryzmem – spojrzenie filozofa)*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Witkowski L., *Niewidzialne środowisko, pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Wydawnictwo Pracownia Impuls, Kraków 2014.
- Wojciaszke B., *Relacje interpersonalne*, w: B. Wojciaszke, *Relacje interpersonalne. Psychologia*, red. J. Strelau, t. 3, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Wojciechowski A., *Pedagogika obecności, Śladem księdza Józefa Tischnera filozofii dramatu*, Wydawnictwo edukacyjne Akapit, Toruń 2012.
- Wojciechowski Ł., *Ewolucyjne widzenie altruizmu – od redukcjonizmu do...*, w: *O różnych obliczach altruizmu*, red. D. Rutkowska, A. Szuster, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.
- Załuska M., *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 1998.
- Zaręba S.H., *Socjologiczne interpretacje moralnych poglądów i ocen polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej*, w: *Wartości postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, red. J. Mariański, L. Smyczek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Ziemiński Z., *Wychowanie a manipulacja*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1981.

Czasopisma

- Chrapek J., *Dzielimy się miłością. Wolontariat. List pasterski biskupa radomskiego na temat wolontariatu*, „Roczniki Naukowe Caritas” 2001, R. V.
- Clary E.G., Snyder M., *The motivations to volunteer: theoretical and practical consideration*, „Current Directions in Psychological Science” 1999, nr 8(5).
- Clary E.G., Snyder M., Ridge R.D., Copeland J., Stukas A.A., Haugen J., Miene P., *Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1998, nr 74(6).
- Dubis M., *Wartości i style życia młodzieży*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne” 2014, nr 1.
- Dymarski Z., *Wewnętrzna przestrzeń wolności a sprawa człowieka w ujęciu Józefa Tischnera*, „Pedagogia Christiana” 2018, nr 1(41).
- Furmanek W., *Współczesność – zagrożenia dotyczące świata wartości*, „Studia Paedagogica Ignatiana. Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii «Ignatianum» w Krakowie” 2016, nr 19(1).
- Gruszczyńska E., Zacharska-Błaszczyk J., *Uwarunkowania, determinanty i efektywność w ramach wolontariatu na rzecz potrzebujących*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2016, nr 28.
- Kamiński T., *O ewolucji pomocy potrzebującym. Przyczynek do dziejów pracy socjalnej i charytatywnej*, „Studia Gdańskie” 2000, nr 13.
- Kanios A., *Uwarunkowania aktywności wolontarystycznej człowieka dorosłego*, w: „Pedagogika Społeczna” 2004, nr 2(4).
- Krakowiak P., *Wolontariat narzędziem wsparcia społecznego i edukacji w cyklu życia*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2012–2013, nr 7–8.
- Kroplewski Z., Kulik M., Rydzewska M., Szałachowski R., Szczęśniak M., Timoszyk-Tomczak C., *Syntetyczny model motywacji prospołecznych na przykładzie wolontariatu*, „Psychologia Wychowawcza” 2015, nr 7.
- Leś E., *Nowe tendencje w polskiej polityce społecznej*, „Polityka Społeczna” 199, nr 1.
- Matuszak A., Matuszak Z., *Określenie próby i jej liczebności w badaniach pedagogicznych*, „General and Professional Education” 2011 nr 2.
- Okoń W., *Ogólna charakterystyka badań pedagogicznych w Polsce*, „Ruch Pedagogiczny”, 1964, nr 2.
- Popek J., *O personalistach, personalizmie i systemie filozoficznym*, „Czasopismo Filozoficzne” 2011, nr 7.
- Szary S., *Filozofia wychowania Józefa Tischnera*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie, Seria Pedagogiczna” 2009, nr 1, z. 3.
- Włodarczyk E., *Odcienie i cienie wolontariatu*, „Kultura i Edukacja” 2011, nr 3.
- Zawadzki Z., *Organizacje pozarządowe formą aktywności społecznej*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2001, nr 3.

Netografia

- Basińska A., Nowak M., *Motywowanie i motywacja do pracy wolontariuszy*, Poznań 2010, www.staff.amu.edu.pl.
- Białek K., Biedrzycki K., Brożek A., Czajkowska M., Dobkowska J., Dobosz W., Grudniewska M., Stanaszek A., Wróbel I., Zambrowska M., *Szkoła samodzielnego myślenia. Raport z badania*, Warszawa 2013, <https://docplayer.pl/amp/5072130-Raport-z-badania-szkola-samodzielnego-myslenia.html>.
- Boguszewski R., *Aktywność obywatelska i postawy prospołeczne*, w: *Młodzież 2018*, red. M. Grabowska, M. Gwiazda, CBOS, Warszawa 2019, www.cinn.gov.pl.
- Boguszewski R., *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich*, Komunikat z badań Nr 29/2018 Centrum Badania Opinii Społecznych, Warszawa 2018, www.cbos.pl.
- Boguszewski R., *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich. Komunikat z badań Nr 13/2016*, Warszawa 2016, www.cbos.pl.
- Boguszewski R., *Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną. Komunikat z badań 15/2016*, Warszawa 2016, www.cbos.pl.
- Bokova I., *Word Education Forum 2015. Final report*, www.en.unesco.org.
- Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2011 warunki i jakość życia Polaków*, www.diagnoza.com.
- Dubis M., *Wartości i style życia młodzieży*, Lublin, www.ejournals.eu.
- Dziewiecki M., *Wychowanie ku wartościom*, www.marekdziewiecki.pl.
- Federowicz M., *Czas pracy i warunki pracy w relacjach nauczycieli. Raport tematyczny z badania*, www.bibe.ibe.edu.pl.
- Felisiak M., *Aktywność i doświadczenia Polaków w 2017 roku*, Warszawa 2018, www.nck.pl.
- Felisiak M., Omyła-Rudzka M., Bożewicz M., *Zainteresowania i aktywności*, w: *Młodzież 2018*, red. M. Grabowska, M. Gwiazda, CBOS, Warszawa 2019, www.cinn.gov.pl.
- Głowacki A., *Komunikat z badań „Czy Polacy są altruistami”*, Warszawa 2018, www.cbos.pl.
- Młodzież 2013*, red. M. Grabowska, J. Kalka, CBOS, Warszawa 2014, www.cbos.pl.
- Graczyk-Osowska A., Putresza E., *Działalność szkolnych klubów wolontariusza*, www.docplayer.pl.
- Hipsz N., *Potencjał społecznikowski i zaangażowanie Polaków w wolontariat*, Warszawa 2012, www.cbos.pl.
- Krasnowski A., *Społeczeństwo obywatelskie i jego instytucje*, www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/58/plik/ot-_627_internet.pdf, Warszawa 2014.
- Kowalczyk K., *Rola dziadków w naszym życiu. Komunikat z badań BS/8/2012*, CBOS, Warszawa 2012, www.cbos.pl.
- Roguska A., *Wolontariat – działania na rzecz jednostki i społeczeństwa*, www.depot.ceon.pl.
- Siekiera K., *Dzieci i młodzież w Internecie – korzystanie i zagrożenia z perspektywy opiekunów. Komunikat z badań, Nr 129/2018*, www.cbos.pl.

- Smoczyńska A., Górowska-Fells M., Kosakowska B., Płatos B., *Uznawanie wolontariatu w systemach edukacji formalnej w Europie*, www.eurydice.org.pl.
- Sowa K., *Spółeczeństwo obywatelskie w Polsce – przegląd historycznych doświadczeń i uwa-runkowań*, Wydawnictwo Bistro (czasopismo elektroniczne), www.bistro.edu.pl.
- Wawrzyniak J.K., *Opiekunczo-wychowawcza rola dziadków w rodzinie*, www.bazhum.muzhp.pl.

Strony internetowe

- Działania wolontariackie*, www.sp16.szczecin.pl.
- ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data. Data file edition 2.0.* NSD, Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC 2016, www.europeansocialsurvey.org.
- Karta etyczna wolontariusza*, www.13liceum.eu.
- Klasy IB*, www.mlodziej.wzp.pl.
- Kodeks etyczny wolontariusza*, www.wolontariat.org.pl.
- Kodeks etyczny wolontariusza*, www.wolontariatsanok.letnet.pl.
- Kodeks etyczny*, www.wspieranie-dawstwa-szpiku.pl.
- Koła zainteresowań w katolickim liceum*, www.sk.edu.pl.
- Konsultacje społeczne strategii wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na lata 2007–2013*, www.ekonomiaspoleczna.gov.pl.
- Korzyści z wolontariatu*, www.ceo.org.pl.
- Liczba NGO w Polsce*, www.fakty.ngo.pl.
- Matura międzynarodowa*, www.nazaretanki.edu.pl.
- Misja szkoły*, www.lo43.edu.pl.
- Młodzież 2018*, CBOS, <https://www.cbos.pl>.
- Oferta szkolenia dla kadry, koordynatorów wolontariatu i wolontariuszy*, www.wolontariat.org.pl.
- Oferta szkolenia na stronie Politesu*, www.polites.org.pl.
- Ogłoszenie nt. Roku Wolontariatu*, www.men.gov.pl.
- Organizacje społeczne, trzeci sektor*, www.natura2000.org.pl.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*, www.men.gov.pl.
- Podstawa programowa wychowania przedszkolnego*, www.dokumenty.rcl.gov.pl.
- Podstawa programowa*, www.bip.men.gov.pl.
- Prawa i obowiązki wolontariusza*, www.wolontariat.org.pl.
- Prawne warunki działania organizacji pozarządowych*, www.orbitorun.pl.
- Profil absolwenta*, www.zs-tyczyn.szkoly.itl.pl.

- Program międzynarodowej matury w liceum*, www.nazaretanki.edu.pl.
- Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018–2030 PROO*, www.gov.pl.
- Ramowe plany nauczania*, www.reformaedukacji.men.gov.pl.
- Raport dla UNESCO. Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji XXI wieku pod przewodnictwem Jacquesa Delorsa, „Edukacja jest w niej ukryty skarb”*, Warszawa 1998.
- Raport Delorsa*, www.unesco.pl.
- Rozwój poprzez wolontariat*, www.wolontariat.org.pl.
- Rządowy Program Aktywności Społecznej Młodzieży na lata 2015–2016 „Aktywna Młodzież”*, www.prom.info.pl.
- Sylwetka absolwenta*, www.lo.gniezno.pl.
- Szkolenie dla koordynatorów „zarządzanie wolontariatem”*, www.wolontariat.org.pl.
- Wolontariat europejski*, www.eurodesk.pl.
- Wolontariat europejski-EVS*, www.evs.org.pl.
- Wolontariat i solidarność międzypokoleniowa, sprawozdanie 2011*, www.eurodesk.pl.
- Wolontariat jako składnik PKB w krajach europejskich*, www.ec.europa.
- Wolontariat w 2016 r.*, www.stat.gov.pl.
- www.sjp.pwn.pl.
- Wykaz szkolnych kół wolontariatu w szkołach w Szczecinie*, www.polites.org.pl (5.07.2019).
- Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* (2018/C 189/01), www.eur-lex.europa.eu.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Program współpracy Ministra Edukacji Narodowej z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na lata 2018–2020. Załącznik do zarządzenia nr 2 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 04.01.2018 r.*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* (Dz.U. 2017, poz. 356).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 sierpnia 2018 r. w sprawie doradztwa zawodowego* (Dz.U. 2018, poz. 1675).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. 2014, poz. 803).

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia* (Dz.U. 2018, poz. 467).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania* (Dz.U. 2017, poz. 1606).
- Rządowy Program Aktywności Społecznej Młodzieży na lata 2015–2016 „Aktywna Młodzież”. Projekt z dnia 19 maja 2014 r.*
- Uchwała Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. w sprawie przyjęcia Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności* (Dz.U. 2009 Nr 84, poz. 712, z późn. zm.).
- Uchwała Rady Ministrów w sprawie przyjęcia programu wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego pod nazwą program rozwoju organizacji obywatelskiej, www.społeczeństwoobywatelskie.gov.pl.*
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe* (Dz.U. 2019, poz. 1148, 1078, 1287, 1680 i 1681).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.*
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela* (Dz.U. 2018, poz. 967 i 2245 oraz 2019, poz. 730 i 1287).
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach.*
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach.*
- w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania* (Dz.U. 2017, poz. 1606).
- Załącznik do uchwały Nr 160/2013 Rady Ministrów z dnia 10 września 2013 r. Perspektywa uczenia się przez całe życie, Warszawa 2013.*

Spis tabel

Tabela 1. Podstawa prawna działania organizacji pozarządowych	38
Tabela 2. Wiek badanej młodzieży licealnej	108
Tabela 3. Struktura badanej młodzieży ze względu na płeć	109
Tabela 4. Struktura badanych licealistów ze względu na miejsce zamieszkania	109
Tabela 5. Struktura badanych nauczycieli ze względu na płeć	110
Tabela 6. Obszary, w jakich realizowany jest wolontariat w liceach ogólnokształcących	118
Tabela 7. Doświadczenia nauczycieli związane z wolontariatem	125
Tabela 8. Opinia młodzieży na temat wolontariatu	138
Tabela 9. Motywacje do podejmowania działań	139
Tabela 10. Staż pracy wolontariackiej młodzieży w liceach ogólnokształcących w mieście Szczecin	149
Tabela 11. Liczba godzin poświęconych na wolontariat w miesiącu przez uczniów liceum ogólnokształcącego miasta Szczecin	151
Tabela 12. Działania, w jakie angażuje się młodzież liceów ogólnokształcących	153
Tabela 13. Reakcja znajomych wolontariusza na jego działalność wolontariacką.	158
Tabela 14. Porównanie opinii młodzieży i nauczycieli odnośnie do kształtowanych przez wolontariat wartości	166
Tabela 15. Porównanie przypisywanych korzyści płynących z wolontariatu w opiniach młodzieży i nauczycieli	173
Tabela 16. Walory wolontariatu w opinii nauczycieli	177
Tabela 17. Propozycje działań celem propagowania wolontariatu w opinii uczniów	183
Tabela 18. Działania zachęcające do wolontariatu w opinii nauczycieli	184

Tabela 19. Różnice w opiniach o podejmowanych działaniach mających zachęcić młodzież do udziału w wolontariacie w opinii uczniów i nauczycieli	184
Tabela 20. Uczestnictwo nauczycieli w działaniach wolontariackich	186
Tabela 21. Powody braku zaangażowania w wolontariat leżące po stronie szkoły w opinii młodzieży	189
Tabela 22. Powody braku zaangażowania w wolontariat leżące po stronie szkoły w opinii nauczycieli	191
Tabela 23. Powody braku zaangażowania w wolontariat w opinii młodzieży	192
Tabela 24. Powody braku zaangażowania w wolontariat w opinii nauczycieli	193
Tabela 25. Powody braku zaangażowania w wolontariat w opiniach uczniów i nauczycieli	194

Spis wykresów

Wykres 1. Okres funkcjonowania wolontariatu w liceach ogólnokształcących	112
Wykres 2. Forma organizowania wolontariatu w liceach ogólnokształcących w opinii młodzieży.	114
Wykres 3. Forma organizowania wolontariatu w liceach ogólnokształcących w opinii nauczycieli.	115
Wykres 4. Częstotliwość prowadzenia działań wolontariackich w liceach ogólnokształcących	116
Wykres 5. Obszary, w jakich realizowany jest wolontariat w liceach ogólnokształcących	119
Wykres 6. Powody podejmowanych działań wolontariackich w liceum w opinii nauczycieli.	120
Wykres 7. Miejsce prowadzenia inicjatyw wolontariackich.	121
Wykres 8. Inicjowanie działań wolontariackich przez nauczycieli liceów ogólnokształcących	123
Wykres 9. Istotność pomocy w relacjach z innymi ludźmi w opinii młodzieży . .	129
Wykres 10. Istotność wolontariatu w opinii młodzieży.	131
Wykres 11. Istotność opieki nad innymi w opinii młodzieży	132
Wykres 12. Wzmocnienie więzi międzyludzkich jako skutek działań wolontariackich w opinii młodzieży.	133
Wykres 13. Wartość czasu w procesie pomagania w opinii młodzieży	133
Wykres 14. Wrażliwość i gotowość do pomocy w opinii młodzieży.	134
Wykres 15. Opinia uczniów dotycząca istotności interesów innych ludzi.	136
Wykres 16. Opinia młodzieży dotycząca obustronnych korzyści płynących z wolontariatu	137
Wykres 17. Źródła informacji uczniów liceum o idei wolontariatu	145
Wykres 18. Źródła pozyskiwania informacji o aktualnych akcjach wolontariackich.	147

Wykres 19. Częstotliwość angażowania się w wolontariat przez uczniów liceów ogólnokształcących	152
Wykres 20. Młodzież, która nie interesuje się wolontariatem, ale akceptuje działalność wolontariusza	156
Wykres 21. Znajomi wolontariusza i ich zainteresowanie wolontariatem	156
Wykres 22. Młodzież wyrażająca swój podziw dla działań wolontariusza	157
Wykres 23. Młodzież, która uważa, że wolontariusze są wykorzystywani	157
Wykres 24. Krytyka młodzieży wobec działalności wolontariackiej uczniów.	158
Wykres 25. Wartości, jakie kształtuje wolontariat w opinii uczniów	163
Wykres 26. Wartości, jakie kształtuje wolontariat u uczniów w opinii nauczycieli.	165
Wykres 27. Wpływ wolontariatu na samorozwój młodzieży	167
Wykres 28. Satysfakcja uczniów liceów ogólnokształcących z działań wolontariackich.	168
Wykres 29. Korzyści płynące z wolontariatu i mające wpływ na rozwój edukacyjny młodzieży, w opinii uczniów liceów ogólnokształcących	170
Wykres 30. Korzyści płynące z wolontariatu i mające wpływ na rozwój edukacyjny młodzieży w opinii nauczycieli	172
Wykres 31. Korzyści płynące z wolontariatu, mające wpływ na rozwój społeczny młodzieży w opinii uczniów liceów ogólnokształcących	174
Wykres 32. Korzyści płynące z wolontariatu, mające wpływ na rozwój społeczny młodzieży w opinii nauczycieli	176
Wykres 33. Chęć podjęcia opieki nad młodzieżą przez nauczycieli w zakresie organizacji działań wolontariackich	185
Wykres 34. Potrzeba realizowania wolontariatu w opinii nauczycieli.	187
Wykres 35. Potrzeba upowszechniania wolontariatu w opinii nauczycieli	187
Wykres 36. Propozycje promowania wolontariatu w opinii nauczycieli	188
Wykres 37. Bariery w prowadzeniu wolontariatu w szkole w opinii nauczycieli.	196

Streszczenie

Monografia podejmuje problematykę wolontariatu młodzieży w liceum ogólnokształcącym. W literaturze przedmiotu, mimo że wiele miejsca poświęca się wolontariatowi, prowadzi się mało badań na ten temat, zwłaszcza dotyczących jego edukacyjnego znaczenia. Zasadne wydaje się więc zbadanie nastawienia nauczycieli i młodzieży, znajdującej się u progu dorosłości, do podejmowania działań wolontariackich. W Polsce uczestnictwo w wolontariacie jest na niskim poziomie, dlatego ważna jest aktywizacja młodzieży i wzmacnianie w niej postaw prospołecznych. Jedną z korzyści takiej działalności jest kształtowanie kompetencji społecznych, obywatelskich i edukacyjnych młodzieży. Niniejsze opracowanie jest próbą podjęcia rozważań teoretycznych na temat problematyki wolontariatu, jak również badań nad wolontariatem w liceach ogólnokształcących w Szczecinie. W niniejszej monografii starano się ukazać, że wolontariat może wspierać edukację poprzez uczenie się w różnych aspektach, wzmacnianie rozwoju indywidualnego, społecznego i zawodowego. Stanowi formę edukacji pozaformalnej i całościowej, stąd podjęto próbę analizy spraw dotyczących wolontariatu w szkołach licealnych. Zagadnienie to wydaje się niezmiennie istotne i aktualne, dlatego warte jest szerszego zgłębienia oraz refleksji.

Summary

Youth volunteering at secondary school

The monograph deals with the issue of youth volunteering in a public high school. In the literature, although much has been written about volunteering, there is little research on school volunteering, especially its educational significance. It seems legitimate to study the attitudes of teachers and young people already on the threshold of adulthood toward volunteering. In Poland, participation in volunteering is at a low level. Therefore, it seems important to activate young people and strengthen pro-social attitudes in them. One of the benefits of such activity is the formation of social, civic and educational competencies of youth in action. The present study is an attempt at both theoretical considerations on the issue of volunteering, as well as a study of volunteering in general high schools in Szczecin. This monograph wanted to show that volunteering can support education, through learning in its various aspects, enhancing individual, social and professional development. Volunteering is a form of non-formal and lifelong education. Thus, an attempt was made to study volunteering in high schools. This issue seems extremely relevant, important, timely and worthy of in-depth analysis and reflection.

Autorka odnosi się do aktualnych badań z zakresu literatury przedmiotu, zarówno z gruntu pedagogiki, jak i nauk pokrewnych, czyli psychologii, socjologii czy prawa (...). Mimo dość licznych już publikacji na temat wolontariatu niewiele jest badań dotyczących wolontariatu szkolnego i jego funkcji edukacyjnych (...). Książka ma interdyscyplinarny charakter, porusza bowiem zagadnienia o dużym znaczeniu społecznym, jakim jest zjawisko wolontariatu. Pomoc drugiemu człowiekowi, poświęcanie na jego rzecz czasu i zasobów, jest czymś naturalnym i powszechnym w każdej społeczności. Wolontariat jest przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, nie tylko pedagogiki czy psychologii, ale również ekonomii, socjologii czy nauk o polityce. Z tego punktu widzenia krąg odbiorców jest bardzo szeroki. Począwszy od nauczycieli i uczniów szkół średnich, po pedagogów, socjologów, psychologów, a nawet rodziców, dla których wychowanie dzieci i młodzieży w duchu prospołecznym jest wartością.

Z recenzji prof. dr hab. Anny Kanios

71-101 Szczecin, ul. Mickiewicza 64
tel. 91 444 20 06, 91 444 20 09
e-mail: wydawnictwo@usz.edu.pl
www.wn.usz.edu.pl

ISBN 978-83-7972-612-7 (online)
ISBN 978-83-7972-611-0 (print)

